

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

avtor: Nina STRAŽIŠAR
mentor: doc. dr. Pavel GANTAR

VPLIV PROSTORSKE REORGANIZACIJE NA
URBANO KULTURO VZHODNOEVROPSKIH
MEST – Primer mesta Ljubljane

Diplomsko delo

Ljubljana, 2002

KAZALO

1	UVOD	3
2	KONCEPTUALIZACIJA PROSTORSKE REORGANIZACIJE	5
	2.1. Globalne spremembe vizualnega okolja	8
	2.2. Strukturne spremembe slovenskega prostora po letu 1991 – primer mesta Ljubljane.....	12
3	TEORETIČNI VIDIKI URBANE KULTURE	18
	3.1. Louis Wirth in "urban način življenja"	19
	3.2. Simmel in metropolitanska kultura	20
	3.3. Kultura modernosti	22
	3.4. Modernizem, post-modernizem in urbana kultura	24
	3.4.1. Arhitektura in urbani pomeni	25
	3.4.2. Socialna konstrukcija urbanih pomenov	26
	3.4.3. Urbani pomeni in "aura"	28
	3.5. Uporabnost teorije za slovenski prostor	30
4	POSTSOCIALISTIČNA MESTA	32
	4.1. Mesta pod socializmom	33
	4.2. Faze globalnih urbanizacijskih procesov in zakasnel razvoj vzhodno-evropskih dežel	36
	4.3. Mesta v tranziciji	40
	4.4. Nekaj najodmevnejših teorij o urbanem razvoju mest pod socializmom	44
5	ANALIZA IN INTERPRETACIJA ESEJISTIČNE ANKETE	47
	5.1. Metodološki uvod.....	47
	5.1.1. Podatki in vzorec.....	47
	5.1.2. Interpretativni koncepti	48
	5.2. Analiza in interpretacija	50
	5.2.1. Univerzalnost vs. partikularnost v prostoru	50
	5.2.2. Ruralizem vs. svetovljanstvo v urbani kulturi	52
	5.2.3. Tradicionalizem vs. (post)modernost	54
	5.2.4. Nostalgčnost vs. progresivnost	56
6	SKLEP	59
7	LITERATURA	61

1 UVOD

»Če bi obstajalo med hišami, ulicami in skupinami njihovih prebivalcev zgolj naključno in kratkotrajno razmerje, bi ljudje lahko podrli svoje hiše, svojo četrt, svoje mesto in na istem kraju postavili drugo po drugačnem načrtu; kamne je sicer mogoče prestavljati, ni pa enako lahko spremeniti odnosov, ki so se vzpostavili med kamni in ljudmi.« (Halbwachs, 2001:149)

Izginjanje in preoblikovanje nekaterih prostorov je del širšega procesa spreminjanja in razvoja kulturnega okolja. Halbwachs trdi, da ko se skupina umesti v del prostora, ga preoblikuje po svoji podobi, vendar se hkrati ukloni materialnim stvarim, ki se ji upirajo, in se jim prilagodi. Zapre se v okvir, ki ga je zgradila. Podoba zunanjega okolja in stabilnih odnosov, ki jih vzdržuje z njim, stopi v ospredje predstave, ki si jo skupina ustvari o sebi. Ta podoba prepoji vse elemente njene zavesti, upočasni in uredi njeno evolucijo. Podoba stvari prispeva k njihovi inerciji.« (Halbwachs, 2001:145) Materialna kultura zelo močno vpliva na identiteto, okolje in predmete, ki jih uporabljamo. Na eni strani so mesto, urbanizem, arhitektura, na drugi strani pa ves materialni svet predmetov in vizualnih komunikacij. Ta svet ima velik vpliv na odzive, obnašanje, na fizično in psihično udobje posameznika oziroma skupine. Kako se ta vpliv kaže v primeru vzhodnoevropskega mesta v tranziciji¹ - mesta Ljubljane - je glavna tema moje diplomske naloge.

Cilj naloge je dekonstruirati in pregledati možne vzroke za uveljavitev nove urbane kulture kot posledice prostorske reorganizacije mesta Ljubljane. Pri tem me zanima dejanskost t.i. "mesta v nastajanju" – torej, ali ga že živimo ali še vedno živimo v mestu naših nostalgij. Zanima me fizična artikulacija kulture, saj prostor sam po sebi nima nobenega pomena. Ljudje iz določenih prostorov razberejo kulturne sheme jih povežejo s pomeni prostora in šele potem lahko pride do določene reakcije. Pri tem je pomembno poudariti, da identiteta ni v krajini ali ljudeh samih enkrat za vselej, temveč je pridobljena, privzeta ali skonstruirana.

Vsako mesto je v svojem razvoju specifično, vzhodnoevropska mesta s svojo zgodovino zadnjih petdesetih let še prav posebej, čeprav Richard Sennett v knjigi *"The Conscience of the Eye"* (1993) opozarja na nekatera družbena dejstva, ki so neodvisna od prostora in časa². Pa vendar je Slovenija in znotraj nje mesto Ljubljana³ specifičen primer. Zaradi

¹ Tranzicija o kateri govorimo v Vzhodni Evropi ter Sloveniji in je predmet naše analize je kompleksen pojav. Ne moremo je omejiti le na proces demokratizacije, na vzpostavitev večstrankarskega sistema, na večjo liberalizacijo in oblikovanje pluralističnega sistema v politiki, čeprav so to temeljne spremembe, oziroma je zahteva po teh elementih pogoj tranzicije. Tranzicija pomeni transformacijo skoraj vseh področij družbenega življenja (Bernik in drugi, 1997:56).

² Tako Sennettova »zgodba New Yorka« kot tudi knjiga *"Cities of Difference"* (1998) problema mest ne zreducirata le na problem politične ekonomije in kulture, temveč poudarjata kako pomembno vlogo imajo neenake materialne okoliščine, družbeni kontekst in subjektivne identitete mestnih prebivalcev. Obe knjigi poudarjata, da je pri opisovanju sodobnih mest potrebno upoštevati mnogo realnosti sestavljenih iz vsakodnevnih življenj posameznikov. Razlike so bistven del urbanega življenja. Različne relacije, odnosi med ljudmi so tisti dejavniki, ki pripomorejo k oblikovanju podobe mesta.

konzervativnosti v evropskem prostoru je zaznati visoke vrednote povprečja, kar pomeni da v družbenih spremembah še ni mogoče zaznati t.i. 'booma'⁴. Poleg tega imajo Slovenci težave s sprejemanjem tujosti, drugačnosti, saj smo kot narod zelo tradicionalni in togi. Za vzhodnoevropska mesta oziroma metropole na splošno pomeni vnos kar nekaj popolnoma netipičnih zahodnjaških vrednot tisti neznani in nepredvidljivi katalizator⁵, kjer sama finančna in simbolna moč novo nastalih držav nista dovolj, da bi lahko na podlagi razvojnih smeri zahodnih strategij preprosto napovedali prihodnost mestnega razvoja.

Ker je prenova postsocialističnih mest v devetdesetih letih postala zelo aktualna tema mi je za analizo uspelo pridobiti ogromno virov in informacij. V akademskih krogih je na tem področju zaznati določeno mero multidisciplinarnosti, saj o tej tematiki razpravljajo primarno urbanisti in arhitekti, vendar se v razpravo aktivno vključujejo tudi sociologi, psihologi, umetniki, saj je postal to tudi problem družboslovnih analiz. Ne gre več zgolj za preoblikovanje prostora, temveč kot ugotavlja Kos (2001), za ustvarjanje postmodernih prostorskih identitet⁶.

Kot pove že sam naslov diplomske naloge, je tema razdeljena na več segmentov. Tako bom skušala s pomočjo različnih teoretskih okvirov opredeliti prostorsko reorganizacijo, urbano kulturo in vzhodnoevropska mesta, za katera predpostavljam, da so postsocialistična in potem vse skupaj umestiti v kontekst mesta Ljubljane. Različni teoretski pristopi predstavljajo različne načine pojasnjevanja in soočanja s tem problemom s čimer naj bi v končni fazi dosegla zadovoljivo pojasnitev fenomena mesta Ljubljane. Čeprav bom skušala ustvariti uravnotežen pogled, bo naloga zaradi široko zastavljene

³ Ljubljana kot prestolnica nove države in kot značilno srednjeevropsko mesto srednje velikosti je zanimiva za znanstvene in strokovne primerjave. Za mesto so vsekakor zanimive vse relevantne primerjalne študije, ki omogočajo zanesljivejšo izbiro med razvojnimi strategijami, ki morajo temeljiti na realni oceni možnosti in negovanju primerjalnih prednosti mesta v družini evropskih mest. S procesom evropske gospodarske in politične integracije in z vzporedno potekajočim procesom krepitev ustrezne regionalne diferenciacije se odpira tudi vprašanje položaja, vloge in tekmovalnosti urbanih centrov kot osrednjih nosilcev ekonomskega razvoja in družbene preobrazbe (Stefanović, Pichler-Milanović, 1997:16).

⁴ Čeprav je nemalo tistih, ki poudarjajo, da (Prof. Janez Koželj v Delu 3. novembra 1999): *»živimo v času, ki ga najbolje povzamemo že samo z ugotovitvijo, da je to čas hitrih sprememb – tako hitrih, da jih opazimo. In ujeti te spremembe v arhitekturo je nekaj najtežjega.«*
Poleg tega pa naj bi bila dinamika obnavljanja današnjega sveta prevelika, da bi lahko vsak pretekli cikel takoj dojel kot svojo zgodovino. V ekstremu se današnji svet spreminja v mesto »enodnevnico« (Matevž Čelik v Delu 14. aprila 2001).

⁵ Osnovna predpostavka raziskave z naslovom *Življenjski stili v medijski družbi (1999-2002)* je bila, da je do razdruževanja med objektivno strukturo in kulturo v Sloveniji že prišlo. Da torej ob predvidljivih velikih skupinah političnih mentalitet (konzervativno/liberalno) ali kulturnih okusov (lokalno ruralno/ pop globalno), o katerih lahko sklepamo tudi zdravorazumsko, ne da bi pognali veliko mašinerijo reprezentativnega empiričnega raziskovanja, lahko govorimo tudi o medskupinah, za katere so značilne nepredvidljive historično in kulturno specifične zveze med položajem in kulturo. Te zveze pa lahko ugotavljamo le z empiričnim raziskovanjem (Luthar, 2002:4).

⁶ Kos zato predlaga: »Če hočemo teoretsko prehitevati realno dogajanje v prostoru, moramo npr. raziskovalno pozornost usmeriti v pojave kot so: a) novi lokalizem, b) subnacionalni in nadnacionalni regionalizem, c) mikro-makro prostorske konvergenca, tj. transnivojska omrežja, d) nove funkcije podeželskega (ruralnega) prostora, f) iskanje in nastajanje alternativnih "paralelnih prostorov", g) navidezne simbioze predmodernih in postmodernih prostorskih praks in identitet...j) nova "paradoksalna" razmerja med centrom in periferijo (robom) ipd. (Kos, 2001:102)

teme, neizbežno odsevala prevladovanje tistih pogledov, ki sem jih zaznala predvsem s pomočjo esejistične ankete *Pogledi na Ljubljano*.

Glavna predpostavka, ki me bo vodila skozi celo nalogo je naslednja: h konstrukciji sedanje prostorske organizacije mesta Ljubljane in posledično k uveljavitvi nove urbane kulture so prispevali številni dejavniki, npr. razpad in transformacija političnega sistema, globalizacija, potrošništvo, popularna kultura, privatizacija in posledično nastajanje sivih con, nove oblike družbenosti, nova informacijska tehnologija, ... ipd. Skušala bom osvetliti nekatere zgodovinske, družbene oziroma kulturne trende in kontekste, ki so prispevali h konstrukciji trenutnega stanja v Ljubljani.

Ker sem si za študijo primera izbrala mesto Ljubljana, naloga v veliki meri temelji na sekundarni analizi podatkov v obliki esejistične ankete z naslovom *"Pogledi na Ljubljano – ideje o razvoju"* (2001), ki je bila izvedena in obdelana v sodelovanju s Fakulteto za družbene vede Univerze v Ljubljani pod vodstvom dr. Draga Kosa. Izbrana ugledna skupina javno delujočih oseb, ki se sicer ne ukvarjajo s prostorsko problematiko, je bila povprašana o svojih pogledih na prostorsko razvojno problematiko mesta Ljubljane. Namen ankete je bil pridobiti čim več avtentičnih informacij, pogledov in presoj, zlasti pa izvirnih idej s čimer naj bi si Mestna občina Ljubljana (naročnik projekta) pomagala pri snovanju novega prostorskega načrta. Čeprav so bili eseji sociološko enkrat že analizirani, sem opravila sekundarno analizo, ki sem jo uporabila za preverjanje hipotez zastavljenih v diplomski nalogi.

2 KONCEPTUALIZACIJA PROSTORSKE REORGANIZACIJE

Kot ugotavlja Hočevar (2000) je spreminjanje mest, posebej njihovo družbeno-prostorsko organiziranost, vedno manj mogoče pojasnjevati zgolj s spremembami znotraj mest. Hkrati pa se zaveda, da bolj kot je to spoznanje nedvoumno, večje in bolj nasprotujoče so razlike v razumevanju dolgoročnih posledic oz. smereh preobrazbe mest, kar velja, kot poudarja, vključno za razprave o usodi mest v prihodnosti nasploh (Hočevar, 2000:15). Prav iz tega razloga sem se odločila, da prvi del tega poglavja namenim kratki obrazložitvi in analizi nekaterih novih realnosti v prostoru, šele na to pa bom v drugem delu skušala predstaviti današnje stanje v prostoru oziroma natančneje, prostorsko reorganizacijo mesta Ljubljane.

Prvi del mi tako služi kot izhodišče za posredno utemeljitev stanja v prostoru po osamosvojitvi Slovenije leta 1991, pri čemer bi poudarila, da me bolj kot dejanske spremembe v t.i. vidnem okolju, zanima vpliv teh sprememb na zaznavanje tega vidnega

okolja s strani posameznikov⁷ oziroma širše družbe, saj mesta niso enostavno materialni ali življenjski prostori, temveč prav tako prostori imaginacije in reprezentacije (Bridge, Watson, 2000:11). Kako si mesta predstavljamo ima svojevrstne učinke na prostor. Tako Kos (2001) o spremembah v zaznavanju prostora predpostavlja, da:

»namesto enodimenzionalnih funkcionalnih geografskih, geodetskih opisov in označitev prostora, spremenjen prostorski determinizem⁸ pospešuje domišljjski "prostorski konstruktivizem", tj. nastajanje in tekmovanje raznovrstnih simbolnih reprezentacij (Lefebvre, 1974) oz. prezentacij prostora. Nastajajo nove prostorske kognitivne konstrukcije, ki v novih pogojih poskušajo uveljaviti temeljni pomen identitetnih praks, tj. razločevanje, razmejevanje in posnemanje ter pridruževanje.« (Kos, 2001:101)

Preučevanje postsocialističnih (oz. vzhodnoevropskih) mest v tem kontekstu je zanimivo predvsem zato, ker opazovani trendi spreminjanja kažejo, da naj bi nastale spremembe v deželah Vzhodne in Centralne Evrope in v našem primeru Slovenije bile posledica tako političnih dogajanj kot tudi razvoja v smislu modernizacije, o kateri Kos (1993) meni, da: «prav gotovo empirija razpadanja realnega socializma ni v direktni zvezi s problemi razvitih modernih sistemov, je pa lahko propad "vzhodne" modernizacijske variante spodbuda za razmislek tudi o zahodni varianti⁹, še zlasti ker je prav ta model nekritičen vzor za rekonstrukcijo oz. obnovo "vzhodnih" družb.» (Kos, 1993:155) Na tem mestu ne bom razpravljala o moderni in postmoderini niti znotraj tega o modernem in postmodernem mestu, ker zato ni ne časa ne prostora. Moj namen je na kratko spregovoriti o t.i. "krizi urbanega", za katero Augé (1999) trdi, da je posledica vedno težje predstave mesta in v tem smislu naj bi "kriza urbanega" kazala tudi na splošnejšo krizo, krizo predstav o sodobnosti¹⁰ (Augé, 1999:70-71). To pa naj bi bil problem t.i. postindustrijskih družb, za katerega Mlinar (1995) meni, da je nastal kot posledica presejanja tranzicije med urbanim in ruralnim okoljem in nenazadnje vse bolj prisotnih globalizacijskih procesov, ki naj bi

⁷ Na podlagi esejistične ankete Pogledi na Ljubljano, Ideje o razvoju (2001) sem opravila analizo, kjer vpliv teh sprememb tudi preverjam. Glej poglavje Analiza in interpretacija esejistične ankete.

⁸ V devetdesetih letih so v teoretskih razpravah o prostoru prevladovala teza o "koncu prostorskega determinizma". Prostorske koordinate naj bi postajale vse manj pomemben dejavnik formiranja individualnih in kolektivnih identitet. Morda je najvplivnejše argumente za to domnevo prispeval teoretsko podkovani socialni geograf David Harvey, ko je lansiral tezo o "časovno prostorskem skrčenju" – kompresiji prostora oz. sveta (Harvey, 1989). Čeprav ni mogoče zanikati dejavnikov, ki nedvomno marsikdaj in marsikje res bistveno zmanjšujejo pomen fizičnega prostora, je sedaj že bolj ali manj jasno, da so predvidevanja o izginevanju prostorskega determinizma temeljila na inženirsko tehničnih, tj. enostransko instrumentalnih simulacijah soodvisnosti prostorskega in družbenega razvoja. Namesto o zmanjševanju je zato primerneje govoriti o spreminjanju prostorskega determinizma....Teza, da spreminjanje prostorskega determinizma sprošča možnosti za neinstrumentalne in nefunkcionalne interpretacije prostora, je nedvomno pomembna za razumevanje nastajanja postmodernih prostorskih identitet (Ibid.)

⁹ Koncept globalizacije naj ne bi deloval kot sinonim za novo fazo modernizacije ali westernizacije. Splošne diagnoze pozne moderne se ne osredotočajo več na naraščajočo kulturno homogenost in univerzalnost – kot so to počele tipične teorije moderne – pač pa so osredotočene na raznovrstnost in fragmentacijo. Ta poudarek je pritegnil teorijo globalizacije na splošno področje družbene teorije postmoderne (Scott, 1997:3).

¹⁰ Jameson (1992) podobno ocenjuje, da je ena temeljnih zagat sveta poznega kapitalizma oziroma globalnega sveta to, da si ga ni mogoče predstavljati, da ga ni mogoče reprezentirati. Če bomo iznašli način reprezentacije, pravi Jameson, bomo mogoče lahko »začeli dojemati svoje pozicije kot posamezni in kolektivni subjekti in bomo ponovno pridobili zmožnost delovanja in boja, ki jo trenutno onemogoča naša prostorska kot tudi družbena zmedenost.« (Mencin Čeplak, 2001:90)

spreminjali naše poglede na prostor in njegovo vrednost. Govori o t.i. rekonceptualizaciji prostora, ki naj bi povzročala, da v javnosti prevladuje miselnost, ki predpostavlja koncepcijo prostora kot območja, kar pogojuje zmeraj bolj nerealno predstavo o dejanskem stanju in o možnostih dogajanja v njem (Mlinar, 1995:439)

Kraj/ Nekraj

Augé za poenostavitev tega problema med drugim predlaga par pojmov kraj/nekraj za označevanje realnih prostorov in razmerja njihovih uporabnikov do njih. Kraj je tisto, kar je *identifikacijsko* (v tem smislu, da se nekateri posamezniki v njem lahko prepoznajo in na njegovi podlagi opredelijo), kot nekaj, kar je *relacijsko* (v tem smislu, da nekateri posamezniki v njem lahko odkrijejo razmerje, ki jih povezuje) in kot nekaj, kar je *zgodovinsko* (v tem smislu, da prebivalci kraja v njem lahko najdejo različne sledi stare naselbine, znamenje povezanosti). Tako je kraj trojno simbolen (v tem smislu, da simbol vzpostavlja komplementarno razmerje med dvema človekoma ali realnostma): simbolizira razmerje vsakega prebivalca do njega samega, do drugih prebivalcev in do njihove skupne zgodovine. Prostor, kjer ni simbolizirana niti identiteta niti razmerje niti zgodovina, Augé definira kot nekraj, vendar, kot pravi, lahko to definicijo uporabimo še za natanko določen empirični prostor ali za predstavo, ki jo imajo o tem prostoru tisti, ki so v njem¹¹. To kar je za nekatere kraj, je lahko za druge nekraj in narobe (Ibid.).

Postmodernizacijski procesi, ki se odvijajo tako v zahodnih kot tudi že v nekaterih vzhodno evropskih družbah pa naj bi pri posameznikih povzročili tudi spreminjanje prvotnega pomena nacionalnih skupnosti oziroma kot ugotavlja Strassoldo (1990):

»Čeprav so nacionalne države še vedno v središču politične arene in še vedno igrajo pomembne vloge na mnogih družbenih področjih, se manj pojavljajo v človekovi zavesti in pri nekaterih temeljnih družbenih procesih. Po eni strani to pomeni, da posamezni sklopi državne oblasti zapuščajo nacionalne centre in se pomikajo navzgor na nadnacionalno raven, po drugi strani pa to (moralno) opešanje nacionalnih centrov spodbuja zahteve po devoluciji navzdol k sektorskim, regionalnim in lokalnim ravnam. Za postmodernizem je značilna izguba enega, nujnega in transcendentnega središča, najsi bo to bog, država, napredek, bogastvo, nadomesti pa ga supermarketinška preobilica poljubnih, naključnih, fleksibilnih in mnogoterih središč. Vse to se odraža seveda tudi v kulturi, komunikacijah, na psihi posameznikov. Temeljno dejstvo je zelo očiten porast v informacijskem pretoku. Ljudi bombardirajo z nešteti, čisto protislovnimi sporočili iz nešteti virov in končni vtis je največkrat kaotičen. Svet postaja obupno kompleksen, zmeden, nedojemljiv, skrivnosten in grozeč.« (Strassoldo, 1990:74)

Pojem mesta se je spremenil in se bo v prihodnje še bolj spreminjal. Spremenila se je tudi vloga zgodovinskega središča in to v pozitivnem smislu: ohranilo in okrepilo je svojo kohezivno, simbolično, kulturno, upravno in poslovno vlogo, ki jo podpirajo (ali naj bi jo

¹¹ Mesto, velemesto ima svoj prostor v literaturi, slikarstvu, pa tudi v glasbi: mesto je eksemplarično predmet predstav - skromno in individualno različico teh predstav lahko najdemo v izjavah, v katerih prebivalci nekega mesta navadno govorijo o odnosu, ki ga imajo do njega, o zgodovini, ki jih povezuje z njim, o svojih vsakdanjih opravkih v njem (Augé, 1999:70). Podobno je razmišljal Firey (Karp, 1991:57), ko je s pomočjo teorije simbolnih vrednot povezoval sentimentalnost z urbani področji. Po njegovem mnenju naj bi cela vrsta pomenov (poleg ekonomskih, torej tudi simbolni in kulturni) vezana na urbana področja bistveno določala obliko in socialno organizacijo mest.

podpirale) tudi naselitvene, trgovske in druge storitvene funkcije. Historična jedra so danes arhitekturna scenografija, zgodovinski spomin¹², so tisto, kar je še ostalo od mestne identitete. Čim zapustimo staro jedro, smo že v blokovnih soseskah, zelenih predmestjih, industrijskih conah – skratka v tkivu, ki je vsepovsod enako. Zato so zgodovinska središča kot otoki v morju enolične urbanosti toliko bolj dragoceni in vredni ohranitve (Pogačnik, 2000:17). Podobno tudi Verličeva (1999) ugotavlja, da postindustrijski razvoj in še posebej doba globalne informacijske družbe povečujeta dinamiko razvoja znotraj samega mesta, saj naj bi se nenadoma srečali s popolnoma spremenjeno vlogo mestnega središča, z revitalizacijo nekdanjih delavskih naselij ter "razpadom" nekdanj celovitih mestnih industrijskih aglomeratov. Suburbanizacija in nato ponovno socialno selektivna poselitev prenovljenih mestnih središč odkrivata dinamiko vrednotenja prostora na nov način katerih nosilci so povsem nove družbene skupine.

Castells (1996) v razpravi o koncu mest zapiše:

»Razvoj informacijske tehnologije povzroča vedno večje ločevanje mest med neposredno prostorsko bližino in izvajanjem vsakodnevnih življenjskih funkcij, kamor med drugim sodijo delo, nakupovanje, zabava, rekreacija, izobraževanje ipd. Futurologi pogosto napovedujejo kot posledico ukinitve funkcionalne potrebe mest, smrt mesta, ali vsaj mesta kot smo ga poznali do sedaj. Dejstvo je, da ljudje vedno pogosteje opravljajo storitve iz svojega doma (kot je leta 1993 pokazala raziskava European Foundation for the Improvement of Living Conditions), zato je t.i. "usmerjenost v dom" (home centeredness) pomemben trend nove družbe, kar pa ne pomeni tudi konca mest¹³. Funkcionalni prostori (šole, vrtci, zdravstveni domovi, rekreacijske površine ipd.) bodo še vedno obstajali in ljudje se bodo zaradi razpustitve delovnih razmerij in socialnih omrežij oz. časovne fleksibilnosti v njih gibali s še večjo stopnjo mobilnosti, prostori pa bodo postali zato bolj individualni.« (Castells, 1996:398).

2.1. Globalne spremembe vizualnega okolja

Vsaka organizacija prostora je sama po sebi manifestacija določenih kulturnih kodov. Bivanje na določenem prostoru je pravzaprav nujni pogoj kakršne koli človekove dejavnosti, saj prek te dejavnosti človek prostor na katerem živi, neprestano spreminja, prilagaja svojim potrebam, ga "kultivira". Kot je Hall (1998 v Scott, 2000) pokazal v obsežni zgodovinski in geografski študiji, so imela mesta kot centri kulturne in ekonomske dejavnosti¹⁴ vedno privilegirano vlogo. Skozi zgodovino so oblikovala značilne kulturne

¹² »Zgradbe ne nastanejo enostavno enkrat za vselej, ampak obsegajo svoje zamišljene preteklosti, sedanjosti in prihodnosti. Arhitektura je začasna umetnost, ki določa sedanjo okupacijo in konfiguracijo prizorišč glede na svoje imaginarne preteklosti in prihodnosti. Prav tako gre za politično umetnost, dokler je arhitektura usmerjena znotraj sedanje razklanosti, zaradi konkurence in mogoče nezdružljivih upov in spominov.« (Caygill v Scott, 1997:25) Caygill v svojem članku kot primer problema med arhitekturno presojo, časom in politiko navaja berlinski Potsdamer Platz - o.p. N.S.

¹³ Koolhaas v tem kontekstu razpravlja o t.i. generičnem mestu - mestu osvobojenega ujetništva središča, prisilnega jopiča identitete, ki ga definira: »Generično mesto je prostor šibkih in prožnih občutkov, le maloštevilnih čustev, ki so si daleč narazen, diskretno in skrivnostno kot velik prostor, ki ga osvetljuje nočna lučka. V primerjavi s klasičnim mestom je generično mesto umirjeno, navadno ga zaznavamo iz sedečega položaja. Namesto koncentracije – hkratne navzočnosti – so v generičnem mestu individualni "momenti" razvrščeni tako daleč drug od drugega, da ustvarjajo trans skoraj neopaznih estetskih doživljajev...Gre za izbiro.« (Koolhaas, 1999: 8-9)

¹⁴ V razvitem svetu v zadnjih letih pozornost usmerjajo na mesto kot dominantni gospodarski dejavnik. Namreč, celo 80 odstotkov ali več vseh dobrin in uslug v Evropski skupnosti in v Severni Ameriki proizvajajo v urbanih ekonomijah, torej mestih in vplivnih območjih oziroma suburbanih regijah. Z odpravljanjem trgovinskih ovir postajajo mestne regije razvitega sveta resnične arene globalne ekonomske tekmovalnosti (Stefanović, Pichler-Milanović, 1997:16).

artefakte v obliki slik, idej, življenjskih stilov ipd. kot tudi sprožala visoko stopnjo ekonomskih inovacij in razvoja, čeprav ne vedno ali nujno simultano.

V začetku 21. stoletja se zdi, da obstaja zelo izrazita konvergenca v razvoju med kulturno in ekonomsko sfero¹⁵. Po Scottu (2000) se to medsebojno prežemanje kaže tako na lokalni kot globalni ravni prostorske reorganizacije¹⁶, kar je na splošno tudi ena od značilnosti trenutnih urbanizacijskih procesov. Kulturna ekonomija postaja najbolj dinamično novo področje kapitalizma v začetku 21. stoletja. Z ekspanzijo potrošnje in prostega časa v moderni družbi se potrošnja kulturnih produktov vseh vrst pospešeno širi. Specifično geografski pomeni in vplivi te prodorno razvijajoče se situacije so se izkazali za zelo kompleksne, še posebej očitni pa so v številnih velikih mestih¹⁷, ki so t.i. predstavniki globalne kapitalistične kulturne ekonomije (Scott, 2000:4).

V katerem koli danem prostoru sta prostor in kultura nenehno prepletena eden z drugim. Tako vedno obstaja prostor gostih človeških medosebnih odnosov iz katerih se deloma razvija kultura, ki teži k intenzivnim lokalnim značilnostim oziroma fenomenom in tako pomaga pri ločevanju prostorov enega od drugega. To izhodišče je ostro začrtano z delom kulturnih kritikov, urbanistov in zgodovinarjev kot so Clark (1984), Davis (1990), Schorske (1980), Zukin (1991;1995) in drugi, ki so opisovali nenavadne, bogate kulture, ki naj bi se nahajale v različnih urbanih okoljih. V začetku 21. stoletja pa je zaznati več kot očitno napetost med kulturo, ki je tesno omejena na prostor in kulturo t.i. neprostorskih globaliziranih dogodkov in izkušenj (Ibid.) Tako postaja trend vizualnih sprememb v tem, da nastajajo svetovno ponavljajoči se vzorci vizualnega gestalta, vtisa, ki postaja nekak

¹⁵ Kot ilustracija sedanjega stanja navajam izjavo arhitekta Matevža Čelika: »Po padcu železne zavese je zahodni kapitalizem dobil nov nekontroliran zagon, saj se prepozna kot zmagovita opcija v hladni vojni. V svoji samozavestni vsemogočnosti se ne sprašuje več o globlji pogojenosti sprememb, temveč sili vse, da se podzavestno predajajo njegovemu destruktivnemu dinamizmu. Boj za preživetje v koloseju trga, na katerem smo se znašli, nas vse sili k ustvarjanju lastne prepoznavne identitete, kar počnemo na izrazito estetskem nivoju. Postajamo potujoče celostne umetnine. Vsak kos obleke ali predmet, ki ga imamo, je del znakovne kode, ki ustvarja našo biografijo. Vse od kavne skodelice do copat je del tega projekta. Prostor in vse, kar je v njem, je nabito s predimenzioniranimi pomeni. V tem kvazi pluralizmu oblik namesto velikega diktatorja vlada nepregledana množica malih tiranov. Ni več pomembna družba, temveč samo še posamezniki.« (Matevž Čelik v Delu, *Sobotna Priloga*, 24. 3. 2001) Oziroma z drugimi besedami, kot objekti potrošnje in transmisije so si vse družbene forme danes enake. Posameznik kot suveren potrošnik je tisti, ki se mora odločiti na osnovi svojih lastnih preferenc kaj je "zanj dobro" (Scott, 1997:6).

¹⁶ Prostorsko reorganizacijo v današnjem času pogojujejo med drugim:

- informacijsko-telekomunikacijska infrastruktura;
- povečana mobilnost;
- ničelna demografska rast in staranje prebivalstva;
- globalizacija in individualizacija;
- pojav urbane disperzije, rast mest-vasi ("village-towns") in robnih mest;
- varstvo okolja;
- svetovna "eksplozija" turizma;
- razpršitev proizvodnje v pokrajino na prometno, komunalno
- sanacija degradiranih rudarskih in industrijskih regij ter mestnih sivih con;
- lokalna participacija, samouprava; nastajanje planov iz "dna navzgor"
- mednarodno sodelovanje (vključevanje v EU in medregionalno sodelovanje) idr. (glej Pogačnik, 2000).

¹⁷ New York, Los Angeles, London, Paris in Tokio, če omenimo le nekaj najočitnejših primerov – o.p. N.S.

stereotip. Najznačilnejša stereotipna vidna okolja so po Pogačniku naslednja: avtocesta, križišče avtocest; letališče; veliko tovarno ali potniško pristanišče, marina; industrijska cona; nakupovalno središče; luna park (tudi cirkus, akvaland...); sejmišče; peš cona v starem mestnem jedru; velik hotel; univerzitetni kampus; bogataška četrt vil; nov poslovni center; bančni center; moderna farma; barakarsko naselje; komercialni program ob vpadnici ali važni mestni cesti (bencinske črpalke, restavracije hitre hrane, moteli, prodajalne...); ...stereotip živalskega vrta; stereotip fenomenologije podzemnega urbanizma: predori, podhodi, atriji, vhodi v podzemsko železnico; ...stereotip velikih parkirišč in parkirnih hiš itd. (Pogačnik, 2000:68). Mesto kot težišče urbane koncentracije raznovrstnih socialnih interakcij in funkcij, delovnih mest in stanovanj izgublja svoje prednosti z naraščajočo globalizacijo proizvodnje in distribucije. Z uveljavljanjem telekomunikacij, ki nadomeščajo nekdanji pomen fizične razdalje, se razvija novo razumevanje centralnosti in se postopoma oblikuje tudi nov pojem urbanosti (Koželj, 1998:13).

Različni teoretični pristopi nam torej pripovedujejo različne zgodbe, ki kažejo na neke vrste resnico o mestih, a so same po sebi le en način razumevanja kompleksnosti, ki ga mesta sestavljajo. Ne obstaja samo en oris mesta temveč mnogo orisov sestavlja mesta na različne načine s poudarjanjem na nekaterih aspektih in zanemarjanju drugih. Tako se tudi Koolhaas sprašuje:

«Ali je sodobno mesto tako, kakršno je sodobno letališče – "vse enako"? Ali je mogoče o tej konvergenci teoretizirati? In če je, za katero poslednjo konfiguracijo si sodobno mesto prizadeva? Konvergenca je možna samo za ceno opuščanja identitete. ...Kaj, če smo priča globalnemu osvobajajočemu gibanju: "Dol z značajem!" Kaj ostane potem, ko ni več identitete? Generično?» (Koolhaas, 1999:5)

V zadnjem desetletju so se družboslovci vedno bolj začeli zavedati transnacionalnih družbenih procesov. Termin globalizacija (prvič opisan v Webster Dictionary leta 1961) je označil začetek eksplicitnega prepoznavanja v sodobnosti naraščajoče pomembnosti svetovne povezanosti družbenih dogodkov in medsebojnih odnosov. Nedavne sociološke študije procesov globalizacije se delijo v tri skupine, vloga kulture, ki vključuje informacijsko in komunikacijsko globalizacijo pri oblikovanju svetovne realnosti pa je ena izmed treh. Globalna komunikacija, še posebej televizija, je odigrala pomembno vlogo pri prenosu istočasnih podob oddaljenih ljudi in dogodkov in na ta način razširjala in relativizirala lokalne izkušnje (Featherstone, 1990). Prav tako pomembna tema razprav pa je bil nasprotujoč medsebojni vpliv "partikularizma"¹⁸ in "univerzalizma" (Parsons) v

¹⁸ Tipični primer fenomenološkega pristopa k dinamiki prostorske preobrazbe o katerem piše Hočevar (2000:52-53) je (re)konceptualizacija protislovnosti in vzajemnosti novih (post)modernih praks. Te v obdobju pospešene lokalno-globalne dinamike ter družbene virtualizacije povzročajo nove vsebine, pomene in oblike prostorsko-organizacijskih in strukturnih diferenciacij. Osnova medsebojne dinamike protislovnosti in vzajemnosti so novi pojavi družbeno-prostorskega segmentiranja, ki jih je mogoče pojasnjevati kot hkratno povečevanje na eni strani prostorske homogenizacije in univerzalizacije ter na drugi strani prostorske heterogenizacije in partikularizacije. Pri tem se homogenizacija nanaša na povečanje fizične podobnosti v prostorih in med prostori, univerzalizacija pa na krepitev

pojavljanju človeške zavesti kot celote, ki je takšen kulturni razvoj povzročil (Robertson in Chirico, 1985; Garrett, 1992 v Scott, 1997:258).

V sodobnih mestih se v splošnem nenehno zmanjšuje število relativno trajnih mestnih prebivalcev, krepí pa se bivanjska začasnost, občasnost, prehodnost in fluktuacija ob hkratnem povečanju števila vedno bolj raznovrstnih mestnih uporabnikov. Gre za fenomen povečevanja bivanjske segmentacije ter obenem različnih oblik mobilnosti¹⁹, občasnih preselitev, kombiniranje med bivanjem v t.i. primarnih in sekundarnih bivališčih (npr. vikendih) vključno z večjo frekvenco selitev med državami, med mesti in znotraj mest, zlasti pri določenih "profilih" ljudi (Bianchini, Short, Cohen v Hočevár, 2000:149). Vse to po eni strani povzroča potrebe po univerzalizaciji urbane prostorskeosti, na drugi strani pa zahteve po večji krajevni raznovrstnosti-prizoriščnosti (Ibid.)

Značilnosti nastajajočega profila prebivalca mest, posebej razširjenih centralnejših delov, torej niso več toliko klasične strukturne lastnosti vertikalne slojevitosti (npr. status, dohodki, etnična, rasna pripadnost ipd.), temveč vedno bolj kulturne lastnosti horizontalnih diferencialnosti, t.j. specifičnih, eklektičnih, individualiziranih življenjskih stilov²⁰ (npr. t.i. "single minded" ljudi obeh spolov, umetnikov, znanstvenikov, parov brez otrok, poslovnežev – yuppies, "globalnih nomadov", pripadnikov seksualnih manjšin itd.). Raziskave in demografska zajetja v evropskih kot tudi severnoameriških mestih kažejo, da tako opredeljen profil prebivalca predstavlja med 25 in 45% celotne populacije mest, s trendom nadaljnje rasti (Knox (1989), Marinotti (1993) v Hočevár, 2000:151). Družbene in prostorske značilnosti ter raznovrstne oblike in načini bodisi bivanjskih (gospodinjiskih) ali nebivanjskih združevanj v skupine (grupiranj, zadrževanj) nastajajo v skladu z multiplimi (kulturnimi) identitetami posameznikov (Hočevár v Young (1990), Bell, Valentine (1995), 2000:152).

Te značilnosti naznačujejo postopno relativizacijo trenda t.i. "nehumanega razdvojenega mesta" (prim. Buffoni, 1997), ki ga enostransko izpostavljajo nekateri avtorji (npr. Savitch,

enotnih standardov oz. sinhronizacije v časovno prostorski organiziranosti (t.i. fenomen ubikvitarnosti 24 urne družbe). V okviru tematiziranja preobrazbe mest in "urbane prostorskeosti" ta pristop zaznamuje močna kulturološka usmerjenost, pri tem pa je posebej izpostavljena t.i. "senzibilnost novih pomenov in vsebin urbanosti". Razprave znotraj tega sicer heterogenega pristopa lahko v grobem označimo kot "Simmelovske", zlasti zaradi izrazitega izpostavljanja pomena družbenih in prostorskih oblik v procesih preobrazbe.

¹⁹ Podobno o tem razpravlja Kos (2001), ko zapiše: «...nova postmoderna urbanost omogoča sočasnost zakoreninjenosti in mobilnosti. Dejansko so mesta kraji, ki spodbujajo naselitev in preseljevanje, pa tudi vračanje, zakoreninjenost in mobilnost, torej statičnost in mobilnost. V nasprotju s tradicionalnim podeželjem, ki je statično, prostorsko in socialno nemobilno, so mesta precej bolj ambivalentni kraji. Seveda pa tudi postmoderno podeželje postaja vse bolj podobno urbanim prostorom. Na tradicionalno vaško skupnost spominja le še morfološko.» (Kos, 2001:102)

²⁰ »Da bi bilo raziskovanje življenjskih stilov sploh smiselno, mora priti v vsakokratni družbi (ali na vsakokratnem trgu) do družbenih sprememb, ki jih v sociološki literaturi pogosto imenujejo »deobjektivizacija družbe«. Pojem označuje (post) moderni razkroj predvidljive zveze med mojim objektivnim položajem v družbeni strukturi (merjenim z demografskimi podatki) in mojimi kulturnimi praksami, političnimi preferencami in kulturnim okusom. Najbolj splošni pogoj za upravičenost dolgotrajnega, mukotrpnega, dragega ter epistemološko in metodološko zapletenega raziskovanja življenjskih stilov je torej razpad stabilnih razrednih struktur.« (Luthar, 2002:3)

1988, Castells, 1989, Sassen, 1994, Mooney, Danson, 1997), predvsem v smislu problematičnega neskladnega razmerja med družbeno polarizacijo (neenakostjo) in kulturno diverzifikacijo (raznovrstnostjo) (Ibid.)

Mesto prihodnosti torej ne bo nagneteno človeško mravljišče nebotičnikov in stolpnic, temveč neskončno predmestje. Število ljudi v ožjih urbanih območjih kontinentalnih, najbolj pa zgodovinskih mest bo še naprej upadalo. Vloga starih jeder se bo spreminjala²¹. Postala bodo kraj socialnih kontaktov za živeče v predmestjih, kraj kulture, turizma, gostišč, upravnih zgradb prestižnih firm, bank, zavarovalnic ipd. Tradicionalne funkcije, kot so stanovanjska, trgovska, obrtna, industrijska ... pa bodo skoraj izginile oz. se bodo selile v regionalno okolico. Stara mesta bodo le še simbolične scenografije, arhitektonsko bogate kulise z novo vsebino (Pogačnik, 2000:30).

2.2. Strukturne spremembe slovenskega prostora po letu 1991 – primer mesta Ljubljane

V tem delu poglavja bom skušala predstaviti mesto Ljubljana in prostorsko reorganizacijo, ki se je začela po osamosvojitvi Slovenije leta 1991, čeprav so se nekatere strukturne spremembe prostora začele odvijati že prej²². Slovenija in znotraj nje tudi, ali pa še prav posebej, glavno mesto Ljubljana²³ je v zadnjih desetih letih doživelo ogromno sprememb na vseh področjih - ekonomskem, političnem, socialnem, kulturnem področju in nasploh v vrednostnem sistemu - vse to pa je posledično vplivalo na dogajanje v prostoru. Naj že na začetku opozorim, da moja naloga ni opisovanje primerov nastajanja novih prostorov oziroma sprememb v vidnem okolju, kot jih zaznavata arhitektura in urbanizem. Prostorski razvoj oziroma organizacija mesta me zanimata predvsem z vidika artikulacije novih vrednot oziroma pogledov na prostor, ki jih bom dejansko preučevala v zadnjem delu diplomske naloge, ko bom opravila sekundarno analizo esejistične ankete. Na tem mestu

²¹ Ob razpravi o centralnih funkcijah ne moremo mimo mestnih središč. Veliko govorimo o propadanju mestnih jeder. A spremenila se je njihova vloga. Pozablja se na novo urbanost, na kulturni in turistični utrip, na jedro kot kraj srečevanja ljudi, na kraj simbolov in spominov. Te vloge ne moreta zamenjati še tako sofisticirana nova arhitektura "shopping" centrov in množica parkirišč na mestnem obrobju (Pogačnik, 2000:35) Čeprav je na tem mestu potrebno omeniti tudi nasprotno stališče, ki ga predstavlja Koolhaas (1999:7) ko pravi: «... vztrajanje pri središču kot jedru vrednosti in smisla, izvira vsega pomena je dvojno destruktivno: ne samo, da je vedno večja odvisnost postala povsem nevzdržen pritisk, temveč to tudi pomeni, da je treba središče nenehno vzdrževati, to je modernizirati. Kot "najpomembnejši prostor" mora biti, paradokсно, hkrati najstarejše in najnovejše, najbolj statično in najbolj dinamično; intenzivno in nenehno ga obnavljajo, kar ogroža in zapleta to, da mora biti ta sprememba skrita, prostemu očesu nevidna.»

²² Kos (1993), ki je preučeval predvsem področje neformalnih prostorskih praks pravi, da je raziskovanje teh fenomenov v socializmu v obratnem sorazmerju z njihovo frekventnostjo, tj. z njihovo dejansko družbeno vlogo. Razlogi so znani, pravi, in segajo od argumentacije, da gre zgolj za ostanke preteklosti, ki bodo z razvojem izginili in jim zaradi tega ni smotno posvečati pozornosti, do tega, da je te izvensistemske pojave potrebno preprečevati, ne pa raziskovati (Kos, 1993:159).

²³ V predstavitvi Mestne občine Ljubljana je Ljubljana predstavljena kot glavno mesto Slovenije, ki je danes politično in kulturno središče slovenskega naroda ter pomembno trgovsko-poslovno, kongresno, sejmsko, prometno, znanstveno in izobraževalno središče. Na 271,67 km² živi 270.506 prebivalcev. Ljubljana je največje mesto v Sloveniji in hkrati njen najpomembnejši gospodarski center. Mestna občina Ljubljana je razdeljena na 17 notranjih teritorialnih enot (četrtnih skupnosti). (za podrobnejše statistične podatke glej <http://www.ljubljana.si/mol/statistika/index.html>)

bom predstavila kaj se je pravzaprav zgodilo z Ljubljano in kakšni so vzroki in posledice takšnega stanja. Zavedam se, da je nemogoče na enem mestu omeniti, kaj šele pojasniti vse razvojne spremembe prostora in fenomene v njem (posledično, kot bomo videli kasneje v urbani kulturi), saj je hitrost s katero se dnevno širijo novosti v realnem prostoru našega malega mesta prehitra, da bi lahko že sklepali o procesih²⁴.

Za Ljubljano bi lahko trdili, da že postaja mala metropola²⁵. Je mesto v nastajanju, ki ga sestavlja vrsta podsistemov in za katerega ni mogoča neka skupna razvojna pot ali model, ki bi razkril to raznoterost. Zato načrtovanje rabe mestnega prostora, ki v Ljubljani ob tolikšni razvojni ekspanziji ne more slediti potrebam, zahteva tako podrobne kot globalne študije. Še več, urbanizmu nekateri očitajo, da se je v devetdesetih iz umetnostne zvrsti spremenil v pragmatično utilitarno kapitalistično špekulacijo, ki naj bi se najbolj tipično kazal v primeru območja ljubljanskega BTC²⁶. Kot ugotavljata geografa Pak in Rebernik (2000) raba prostora postaja na splošno vse bolj heterogena. Mirnih homogenih stanovanjskih delov je vse manj. Predvojne vilske predele zasedajo nestanovanjske funkcije od oskrbnih in poslovnih do administrativnih, ki podobno kot druge dejavnosti zasedajo proste ali sproščene površine domala po vsem mestu. Strinjata se, da tudi sicer postaja obrobje mestnega središča vse bolj heterogeno po svoji rabi, še posebno po letu 1990²⁷. Posledice tega naj bi bile vidne v vse pogostejših konfliktih med posameznimi

²⁴ Michael Harloe, eden izmed avtorjev knjige *Cities after socialism* (1996) se zaveda, da postavljanje zaključkov o fenomenu in procesih, ki še vedno nastajajo z naglo hitrostjo in pogosto pod kaotičnimi okoliščinami, ni lahka naloga.

²⁵ Nekateri celo govorijo o t.i. "vrtnem mestu" (ta koncept, ki ga je prvi definiral E. Howard, ko se je soočil s problemom Londona, naj bi skušal združiti prednosti mesta in podeželja – o.p. N.S.) z mnogimi centri ali kot predvideva Braco Mušič (1998) naj bi v notranji prostorski zgradbi "urbanah polj" namesto velikih industrijskih con in stanovanjskih sosek, ki so dale pečat periferiji evropskih mest zlasti v 60-tih in 70-tih letih, nastajale manjše rezidencialne aglomeracije, "vrtna mesta" družinskih hiš višjega standarda, soseške socialno depriviranih slojev, tehnološki parki, "Comercial Strip" vzdolž glavnih mestnih vpadnic, degradirana območja v klasičnem centru mesta – pod določenimi pogoji, ki jih še ni – povezani parkovni sistemi z obširnimi območji, namenjenimi rabi prostega časa (Mušič, 1998: 33).

²⁶ Gre za območje nekdanjih skladišč, kjer je pred letom 1990 na 250.000 m potekal nadzor nad blagom, ki je iz Evrope prihajalo v Jugoslavijo, z razpadom le-te pa se je začelo spreminjati. Slabe tri četrtine skladišč je ostalo neizkoriščenih in uprava je začela iskati odgovor na vprašanje, kaj naj z njimi počne. Na robu mesta je nenadoma zazevala deviška praznina še neosvojenega ozemlja. V istem času so na Nizozemskem nastajali projekti za reurbanizacijo opuščenih pristaniških dokov z novimi stanovanjskimi naselji. Tudi uprava javnih skladišč je razmišljala o odprodaji površin mestu za stanovanjsko gradnjo. Vendar so se dogodki odvili drugače. V Sloveniji je bil leta 1991 sprejet znameniti stanovanjski zakon in takrat ni nihče govoril, da primanjkuje stanovanj. Slovenija je v devetdesetih potrebovala nakupovalne centre. Preprečiti je bilo treba odliv gotovine v avstrijske in italijanske žepe (mišljen je t.i. *nakupovalni turizem* o katerem piše Alenka Švab (1998) – o.p. N.S.) takoj za mejo. Morali smo zgraditi Palmanovo, Trbiž, Gradec in Celovec v Sloveniji. Prazna javna skladišča so bila kot nalašč za to (Čelik, 2001:6).

²⁷ Kot primer navajata območje za Bežigradom - med železnico in obvoznico z ministrstvom, drugimi upravnimi, poslovnimi, servisnimi in univerzitetnimi ustanovami, stanovanjskimi bloki in drugim. Problem vidita tudi v univerzitetnih ustanovah, ki imajo najmanj štiri lokacije, kar skorajda onemogoča premišljeno načrtovanje skupne univerzitetne infrastrukture, posamezne visokošolske zavode pa postavlja pred nerešljive prometne in druge infrastrukturne probleme (Pak, Rebernik v Delu, 18. 10. 2000, str. 32). V Dnevnik 23.11. 2000 je v članku z naslovom *Za kampuse je že prepozno* zapisano, da je ideja o študentskih središčih, ki bi na obrobju mesta združevala zdaj po vsem mestu razpršene fakultete, očitno padla v vodo. Mestni urbanisti naj bi to idejo podpirali, saj bi tako precej zmanjšali tekoči in mirujoči promet v središču, vendar na univerzi menijo, da je za kaj takšnega že dolgo prepozno. Njihovi razvojni načrti, ki naj bi jih izdelali do konca leta in jih bo občina nato vključila v svoj skupni prostorski načrt, bodo tako razen predvidene selitve akademij na Metelkovo verjetno prinesli le nekaj manjših popravkov na sedanjih lokacijah (Katja Goljevšček, v Dnevniku 23.11. 2000)

vrstami rabe prostora in pozidave, kar naj bi imelo velik vpliv tudi na razvoj mesta v prihodnosti. Gantar (2000) na primer, se zaveda, da je togost in počasnost pri pridobivanju upravnih dovoljenj v eklatantnem nasprotju s povečano fleksibilnostjo v prostoru, ki jo prinaša nova informacijska družba, globalizacija in hiter tempo sprememb v lokalni ekonomiji. Togost in fiksnost normativnih prostorskih ureditev (prostorski plani, izvedbeni načrti in dovoljenja) naj bi po njegovem mnenju preprečevala hiter odziv na spremembe v prostoru, s tem pa naj bi se zmanjševale manevrske sposobnosti lokalnega gospodarstva in omejevale razvojne pobude tako iz lokalnega, kot tudi širšega okolja (Gantar, 2000:62).

Iz povedanega sledi, da je treba vzroke za takšno stanje (med drugim) iskati na samem začetku transformacije političnega sistema, saj je v preteklosti za prostor skrbela država, v novih razmerah pa se je stroka, kot sem že omenila, spoprijela s kapitalističnim gospodarstvom in tržno logiko, ki si želi hitrih učinkov in čim večje donosnosti²⁸. Tako Gantar med najpomembnejše implikacije za urejanje prostora šteje naslednje institucionalne politične spremembe:

1. *Osamosvojitve Slovenije* - za katero meni, da je bistveno spremenila njen "prostorski položaj", saj se danes namesto v nekdanji jugoslovanski prostor umešča v prostor srednje Evrope in integracijske povezave z EU.
2. *Demokratizacija političnega sistema in pluralizacija politike* – povečale so se tudi zahteve po demokratizaciji urejanja prostora, predvsem pa prostorskega planiranja. Različni interesi v zvezi s prostorom so legitimni, ni več možna diskvalifikacija določenih interesov s pomočjo monopolnega razpolaganja z močjo. Povečuje se število akterjev, ki so vpleteni v prostorsko planiranje.
3. *Tržno gospodarstvo* – prostor kot omejena dobrina se "komodificira", postaja dobrina, ki se jo trži, ker pa ima obenem monopolni položaj (ni alternativnih lokacij na "istem prostoru") se povečuje vloga "developerjev", nepremičninskih agentov in lastnikov zemljišč. V odsotnosti ustrezne državne in občinske regulative lahko oni prevzamejo dejansko vlogo urejanja prostora.
4. *Zasebna lastnina (stavbnih zemljišč)* – ki pomembno spreminja vlogo in tehnike planiranja. Za razliko od prejšnje ureditve, ki je s pomočjo obsežnih nacionalizacij in razlastitev lahko poljubno v skladu s planskimi cilji določala namembnost in rabo, je danes to rabo mogoče določati s pomočjo pogajalskega procesa z lastniki zemljišč. Razlastitve so dopustne samo za javni interes.
5. *Denacionalizacija zgradb in stavbnih zemljišč* – denacionalizacija stanovanj je povzročila številne konflikte med nosilci stanovanjske pravice in novimi-starimi lastniki, podobno velja za denacionalizacijo poslovnih prostorov, kjer opazamo selitev določenih obrtnih in uslužnostnih dejavnosti iz mestnih centrov v nova območja. Vendar na tem področju lahko pričakujemo, da se bodo tokovi uravnovesili.

²⁸ Po mnenju Kosa (1998) prvo in najpomembnejše kontekstualno vprašanje zadeva aktualno vlogo in položaj planiranja v prehodni (tranzicijski) družbi. Pravi, da načeloma ni dvomov, da ima plan oz. urejanje prostora kot temeljni državni prostorski instrument tudi v razmerah večje vloge trga še vedno zelo pomembno vlogo. Vendar pa se zdi, kot zapiše, da je glede na "duh časa" močno oslABLJENA njegova legitimnost, posebej še v primerjavi z nedvomno visoko splošno legitimnostjo "samodejnega" tržnega reguliranja. Pri tem je mnenja, da je to posledica precej naivne "tranzicijske" vere v tržno samodejnost (Kos, 1998:97). Pri tem pa se, ko razpravlja o avtonomnosti planiranja sprašuje, v kolikšni meri lahko majhen sistem (kot je Slovenija), ki se vključuje v večjega in razvitejšega, sploh vpliva na lasten razvoj. In ali niso majhni sistemi obsojeni predvsem na reaktivno logiko, spremljanje in odzivanje na dogajanja v svoji okolici, t.j. v dominantnih razvojnih centrih. Dejansko je, kot ugotavlja Kos, na delu dvojna logika, t.j. logika velikih sistemov, vedno širšega povezovanja (globalizacije), hkrati pa po principu mreženja (networkinga) posamezni elementi oz. manjše združbe znotraj večjih sistemov dobivajo avtonomnejšo vlogo (Op.cit., str. 98).

6. *Reforma lokalne samouprave* – povečalo se je število občin, obenem pa so se te, ne glede, da imajo po ustavi in zakonih enake pristojnosti bistveno diferencirale.²⁹
7. *Reforma javne uprave* – pred reformo so bile načrtovalske in upravne naloge s področja urejanja prostora umeščene na isti, to je občinski ravni. Z reformo so se te naloge radikalno razločile. Načrtovalska funkcija je ostala na novih občinah, upravna funkcija pa se je preselila na državo, upravne enote (Gantar, 2000: 63-66).

Mesto v smislu grajenega okolja potemtakem ni zgolj produkt svetovnega nazora določenega zgodovinskega obdobja, pač pa fizični dokaz družbenih konfliktov in političnih procesov, ki se kažejo v razpoznavnih znakih mesta. Za tradicijo³⁰ bi zato na splošno lahko rekli, da je tista dimenzija na časovni premici, ki s ponavljanjem in vzdrževanjem nekega vzorca prinaša stabilnost in zgodovinski spomin v sedanost, iščemo pa jo v tistih prostorih, ki so posebni, imajo prepoznaven značaj ali so slika preteklih časov v sedanosti. V diplomski nalogi skušam pojasniti, da lokalne identitete Ljubljane danes ni več mogoče iskati samo na Tromostovju, Prešernovem spomeniku, Ljubljanskem gradu. Odprtost slovenskega prostora (ena izmed pomembnih političnih sprememb po letu 1991 – o.p. N.S.) za globalne spremembe je povzročila nastajanje novih prostorov oziroma je prišlo do preoblikovanja starih prostorov, ki so dobili popolnoma drugačne, nove pomene. Te nove prostore pa je zavzela predvsem današnja mlada generacija, ki je po mnenju Zdravka Duše³¹ tudi prva multievropska generacija³², ki je zrasla v svetu neselektiranih vrednot in

²⁹ Gantar kot značilen primer kako danes samostojne občine sestavljajo integralni del širšega urbanega območja, ki ga je mogoče učinkovito prostorsko načrtovati, samo kot celoto, navaja primer mesta Ljubljane, katerega "obkrožajo" primestne občine. Le-te so po eni strani usodno odvisne od mesta, po drugi strani pa vodijo povsem samostojno prostorsko politiko. Če k temu dodamo še sicer normalne razlike v političnih konstelacijah občinskih oblasti, je povsem razumljiva stiska mesta, ki je v prostorskem smislu omejeno le na mestno območje, ki ga zaznamujejo meje fizične pozidanosti mesta (Ibid.)

³⁰ »Vzpostavljane takih razmer v mestu, da bi bilo v njem čim manj konfliktov, je mogoče na podlagi konceptov, kakršne recimo sugerira Anthony Giddens s pojmi refleksivne družbe in detradicionalizacije. Seveda teh pojmov ni mogoče prav enostavno prevajati v arhitekturo in urbanizem, vendar pa lahko uokvirijo strategijo razvoja urbanega prostora. Na kratko povedano: detradicionalizacija je pojem, ki je kolerativen pojmu postmodernizma; ne gre torej za ukinjanje tradicije na način modernizma, ampak za "reinterpretacijo", reintegracijo, rekonstrukcijo in dekonstrukcijo tradicije. Razširjen urbanistični akt reinterpretacije tradicije v številnih mestih, ki so podobna Ljubljani, prav zapira centre pred avtomobilskim prometom, kar je "vrnitev" v čase pred moderno, vračanje miru v središnji predel. Toda hkrati s tem uvaja v te predele tehnološko vrhunske tramvaje, prehode med prominentnimi točkami (zgradbami, ustanovami, lokali itn.) prilagaja novemu stanju brez avtomobilov..., skratka mestne centre vse bolj "rekontekstualizira". Zelo tipičen tak primer, po katerem bi se Ljubljana lahko zgledovala, je po mojem Grenoble, ki je približno tako velik kot Ljubljana, in leži v alpski dolini, kar zahteva ukrepe proti onesnaževanju zraka, itn. Seveda je ideja o zapiranju centra tudi v Ljubljani tako rekoč že splošno sprejeta in podpisani jo lahko samo podprem.« (Darko Štrajn v Pogledih na Ljubljano, 2001:103)

³¹ V Dnevniku, 27.10. 1998, kjer so poročali o nadaljevanju razprav o kulturni politiki; spremembah nacionalne politike do mladih.

³² V slovenski družbi 90.tih let lahko razlikujemo tri najpomembnejše generacijske skupine: generacijo starejših odraslih nad šestdeset let, srednjo generacijo odraslih od 30 do 60 let in mlado generacijo od 15 do 29 let. Ne gre le za tri demografske skupine, razdeljene po starosti, temveč za tri generacije v Mannheimovem smislu, tj. skupine, ki so doživljale specifične zgodovinske in družbene usode, kakršne so jih izoblikovale v relativno homogene družbene skupine. Srednja generacija (relevanten podatek za analizo esejistične ankete - o.p. N.S.) je doživljala svojo mladost v socialistični družbi, pod močnim ideološkim in političnim pritiskom države in komunistične partije, vendar pa je to tudi generacija upora proti ideološki indokrinaciji in nadzorovanju (študentska gibanja). Ta generacija je doživljala družbeni in ekonomski napredek, ki so ga spremljale vse večje možnosti za izobraževanje, za zaposlovanje in ustvarjanje ter vse večji materialni standard. Doživljala je tudi notranji zlom družbenega in državnega sistema, ki ni mogel več zadoščati

informacij in gleda na svet manj obremenjeno in globalno. Tako naj bi po njegovem mnenju šlo za vaško in ne urbano kulturo, saj smo v globalni vasi, kjer se tradicionalno počasi razgrajuje. Možnosti za nedefinirane kulturne prakse vidi v tisti sivi coni, kjer se mešajo ljubiteljske in komercialne oblike kulturnega izražanja³³. Tudi Kos opaža, da je v Sloveniji že mogoče registrirati nastavke novih prostorskih identitet, čeprav je po njegovem mnenju v prostorskem razvoju Slovenije še opazen nepresežen tradicionalizem, ki ohranja mitologijo kmečkega življenja. Predlaga, da bi te posebnosti lahko interpretirali tudi drugače, kot primerno izhodišče za postmoderni prostorski identitetni eklecticism³⁴. Čeprav se zaveda, da je to lahko posledica tranzicijske zmedenosti, ko je težko razločevati te subtilne razlike in je zato tudi obstoječi formalni prostorski regulacijski sistem bistveno premalo odziven in občutljiv, da bi lahko selektivno obravnaval preživele prostorske tradicionalizme in obetavne postmodernizme (Kos, 2001:102).

Ljubljana pa se v desetih letih *ni* spreminjala zgolj v zaporedje trgovin globalnih blagovnih znamk in lokalov s tujo identiteto, zaradi nebrzdane moči zakona kapitala in zasebne lastnine³⁵. Ena izmed pomembnih delovanj na področju neformalne sfere je, kot opaža Kos (1993), tudi izpraznitev vojašnic, ki je posledica odhoda JLA iz Slovenije, kar sicer ni brez primere v (novejši) zgodovini. Po njegovem mnenju se je zaradi tega ustvarila relativno redka situacija v slovenskih mestih. Disperzni "boji" za prostor, ki so se v mestu odvijali že ves čas, bolj intenzivno pa v osemdesetih letih, so tako dobili še dodaten pospešek in se skoncentrirali na redifikacijo namembnosti vojaških lokacij. Borba za prostor je postala povsem transparentna. Projekt "Mreža za Metelkovo", ki je nastal na tem prostoru, lahko

naraščajočim zahtevam ljudi po družbeni, politični in osebni emancipaciji. Je tudi prva generacija, ki je bila deležna učinkov seksualne revolucije, kontracepcije, emancipacije žensk, kontrakulturnih in subkulturnih gibanj, rocka in punka itd. (Ule, 1996:27).

³³ Po mnenju B. Luthar (2002:5) je samo bistvo koncepta življenjskega stila iskati v vprašanju smisla ali pomena praks, vrednot, okusa v določenem okolju. Z drugimi besedami, vsaka kombinacija praks in okusa v nekem kulturnem okolju ima bolj ali manj ekspliciran ali bolj ali manj ozaveščen komunikativni pomen za druge. Ta pomen je največkrat lokalno in historično specifičen, saj pomen praks variira v času in med lokalnimi miljeji. Če podatki o praksi in okusu niso osmišljeni v svoji lokalni specifičnosti, so absolutno neuporabni. Oziroma kot pojasnjuje, letne smučarske počitnice v tujini, vernost, neobvladanje tujih jezikov, redna uporaba kreditne kartice in uporaba interneta, na primer, če ostanemo pri najbolj "trdih" podatkih, imajo drugačen pomen v Sloveniji kot v ZDA, domovini življenjskostilnih segmentacij.

³⁴ Pomena prostorske razločljivosti v razmerah zmanjšane relativne (npr. rezidencialne) sedentarnosti (stalnosti, vezan na kako mesto – o.p. N.S.) in povečane relativne dostopnosti do raznovrstnosti zato ne moremo zamenjevati s klasičnim pomenom identitete. Tu ne gre za instrumentalni pomen fizičnega prostora kot mehanizma za varovanje identitete, temveč za reflektivni in ne vnaprej dan, opredeljujoč odnos do določenih krajev. Sprotna, začasna, trenutna, večkratna ali celo simultana izbira več krajev (za pre-bivanje, delo, prosti čas, sproščanje ipd.) je konstitutivna značilnost multiplikih in hkrati fluidnih identitetnih posameznikov in skupin (Hočevar, 2000:39).

³⁵ Kot bomo videli kasneje v analizi esejistične ankete starejši populaciji, ki je zajeta v anketi (po mojem mnenju po svojih izkušnjah sodi bolj v preteklost) na primer nakupovalna periferija pomeni potencialno grožnjo specifični podobi in občutenju mesta, čeprav so takšne izkušnje vendar le naša resničnost. Statistika kaže, da danes ljudje, ki v Ljubljani letno v dobrih tisoč trgovinah pustijo kar 167 milijard tolarjev, v mestnem središču zapravijo komaj slabo četrtno denarja, na obrobju, kjer nakupovalni centri z nižjimi cenami, udobnim parkiranjem in bogato ponudbo uspešno konkurirajo trgovinam v središču, pa celih 45 odstotkov. Kar 52 odstotkov anketiranih nakupovalcev ni naklonjenih nakupovanju v središču, raje zapravljajo na obrobju, predvsem v središču pa kupuje komaj 18 odstotkov vprašanih (v Dnevniku, 2.2. 2001)

interpretiramo kot konkreten primer vzpostavitve "paralelnega neformalnega prostora kot alternativni kulturni prostor, na katerega mesto ni računalo (Kos, 1993:209). Gregor Tomc (2001) je v svojih razpravah o preskrbi neodvisne, neinstitucionalne kulture³⁶ s prostorsko infrastrukturo v Ljubljani, skeptičen:

»Ni naključje, da se je na področju kulturne politike po tranziciji iz socializma tako malo spremenilo. Še vedno imamo kulturno politiko, ki favorizira eno samo ustvarjalnost, namesto da bi spodbujala estetsko pluralnost. Na področju kulture skratka še vedno spodbujamo razvoj "težke industrije".....Zato se bojim, da se tudi v naslednjih dvanajstih letih ne na Metelkovi ne na drugih prostorih neodvisne sodobne kulture ne bo zgodilo nič presenetljivega.« (Gregor Tomc v Delu, 22..9. 2001)

Teoretično potrditev glavne hipoteze o vplivu prostorske reorganizacije na urbano kulturo postsocialističnega mesta bi lahko na tem mestu že našla pri Kosu. To se zgodi, če se vrnem na njegovo izjavo iz leta 2001 o možnem postmodernem prostorskem identitetnem eklekticismu in jo povežem z mnenjem iz leta 1993: »Če je "Mreža" v prvi vrsti kulturniški projekt³⁷, potem bi lahko razpravljali o kulturi kot o podsistemu katerega osnovni cilj je ustvarjanje, kreiranje novih pomenov. Potencialno bi to lahko postal paradigmatični primer postmoderne prostorske prakse v postsocialistični Ljubljani.« (Kos, 1993: 212)

Primer ljubljanskega BTC-ja in Metelkove sta le dva izmed primerov prostorske reorganizacije, ki mogoče najbolj bodeta v oči. V Ljubljani, če spremljamo samo tiskane medije za dobro leto nazaj³⁸, lahko opazimo, da je prišlo v organizaciji prostora do velikih sprememb, ki se kažejo predvsem v problemih kot so, če naštejemo le najpomembnejše: Ljubljanski potniški promet (LPP)³⁹, ki je zaradi zastarelega sistema prog

³⁶ Dr. Gregor Tomc in mag. Bratko Bibič sta tudi vodja raziskave z naslovom *Prostorska problematika kulturnih dejavnosti v Ljubljani*, ki je potekala v letih 1998-2000. Raziskava obravnava problematiko (nezadostne) preskrbe ti. "neodvisne kulturne produkcije" (zasebni, "nevladni", neprofitni sektor) v mestu Ljubljana s potrebno (javno) prostorsko infrastrukturo kot enim od temeljnih pogojev (post)produkcije in enim od "stebrov" doseganja kulturno političnih ciljev na lokalni in na državni ravni. Infrastruktura je obravnavana tudi v pomenu lokalnega pogoja za mednarodne (artist in residence) in znotraj državne povezave, pretok in mobilnost neodvisnih kulturnih (post)produkcij ter kot pomemben element urbane strukture mesta. Analiza okvirnih družbenih pogojev je pokazala, da se je v desetletju ti. "tranzicije", kljub nekaterim pozitivnim spremembam, monopol javnega (institucionalnega) sektorja kulture nad razpolaganjem z infrastrukturo kulturno politično uredil (nova kulturna zakonodaja). Ugotavljajo, da se v Ljubljani večina kulturnih infrastruktur koncentriira v ožjem središču mesta, medtem ko je v drugih mestnih predelih izrazito deficitarna kategorija. Med kratkoročnimi ukrepi se je raziskava osredotočila na podrobnejšo elaboracijo konverzije namembnosti izbranih novih in nadaljnjih obstoječih infrastruktur. Med šestimi novimi objekti, ki so bili v raziskavi analizirani, so se končno osredotočili na analizo in definiranje programskih, institucionalnih, investicijskih in poslovnih parametrov konverzije in usposobitve kina Šiške za dejavnosti Centra sodobne umetnosti in kultur, s čemer bi bila zagotovljena dostopnost osrednje javno-prireditvene dvorane neodvisne kulturne produkcije.Pri nadaljnjem razvoju obstoječih infrastruktur neodvisne kulturne produkcije so predlagali razglasitev kompleksa osmih objektov vojašnice na Metelkovi za javno infrastrukturo na področju kulture na mestni ravni in nadaljnje spodbujanje programskih in prostorskih dejavnosti na tej lokaciji (več o tem na spletni strani Mirovnega Inštituta <http://www.mirovni-institut.si/>)

³⁷ Povsem nedvoumno se ta projekt navezuje na idejo o paralelnih svetovih, ki je dejansko v konkretnem fizičnem urbanem prostoru ustvaril drugačno urbanost, razumljeno v Wirthovem (1969) smislu kot način življenja (Ibid.)

³⁸ Spremljala sem predvsem dnevni časopis Dnevnik, saj je bil njihov arhiv (od leta 1998) do nedavnega v celoti brezplačno dostopen po internetu (<http://www.dnevnik.si/>) in tednik Mladina (<http://www.mladina.si/>). Kar nekaj člankov pa sem našla tudi v dnevnem časopisu Delo, predvsem v *Sobotni prilogi* in prilogi *Znanost*.

³⁹ Statistični podatki kažejo, da je sistem javnega prevoza v Sloveniji v zadnjih desetih letih doživel ne le stagnacijo ampak izrazito nazadovanje: postal je povsem zanemarljivo sredstvo katere koli mobilnosti prebivalstva v Sloveniji. Namesto da bi krizo družbenega sektorja nadomestila zasebna podjetja (ob potrebnem spodbujanju vlade), je ta manko zapolnil osebni prevoz. Kot navaja Verlič-Dekleva (1996:244) po podatkih za leto 1994 68.8% prebivalcev v Sloveniji ne uporablja javnih prevoznih sredstev za pot v šolo ali v službo, 17.1% to stori zgolj včasih.

neprilagojen širjenju mesta. Promet je na splošno najbolj pereč problem mesta Ljubljane (predvsem problem parkiranja in prometnih zastojev). Veliko prahu je dvignil tudi multikino na koncu mesta (Kolosej v BTC-ju), ogromno je napisanega o trgovinskih centrih (znotraj tega področja so omenjeni tudi sejmi) in o njihovem nadaljnjem razvoju oziroma širjenju. Omenja se tudi privatizacijo kulture (ena izmed realizacij je Teater komedija BTC), poleg tega pa mediji veliko pozornosti namenjajo tudi prostorski problematiki kulturnih dejavnosti, ki se kaže v razpravah o državni kulturni politiki, neinstitucionalni kulturi, mladinski kulturi ipd. Problem je tudi državna administracija, ki se je po letu 1991 močno razbohotila, v središču mesta naj bi zasedla več kot polovico prostora, zato je veliko napisanega o alternativnih lokacijah na obrobju mesta. Kar nekaj člankov se posveča tudi problemu univerzitetnih kampusov. Na prvi pogled bi tako lahko rekli, da gre za tipične probleme sodobnih mest. Čeprav je v Sloveniji že zaznati nekatera stereotipna vidna okolja kot jih omenja Pogačnik (glej poglavje Globalne spremembe vidnega okolja) so to še vedno posebni miljeji, ki so zaznamovani z zgodovinsko in lokalno posebnimi okusi in kulturnimi praksami. Te posebnosti oziroma fenomene, ki jih je povzročila t.i. prostorska reorganizacija mesta Ljubljane, raziskujem v nadaljevanju.

3 TEORETIČNI VIDIKI URBANE KULTURE

Zgodnji urbani sociologi, posebno predstavniki Čikaške šole⁴⁰, so bili osredotočeni na tipične oblike interakcij, ki jih lahko najdemo v mestih. Zanimali so jih neformalni družbeni odnosi, ki so nastajali na različnih delih mesta in bili nekakšna podpora vsakdanjemu življenju različnih družbenih skupin ter procesov socialne organizacije in dezorganizacije - t.i. tipične moderne urbane izkušnje. Ker se je teoretična zapuščina zgodnjih urbanih sociologov izkazala kasnejšim generacijam urbanih sociologov za neuporabno, se je zanimanje za urbano kulturo opustilo⁴¹. Manuel Castells (1977) je študijo urbane kulture opustil, saj naj bi bila ideološka⁴² in nezmožna rigorozne teoretične definicije in tudi drugi pisci zgodnjih osemdesetih let so zanikali možnost spoznanja posebne urbane kulture (Saunders, 1981; Smith, 1980). V zadnjem desetletju pa je na področju kulturnih študij prišlo do velikega preporoda, še posebej v razpravah o moderni in postmoderni. Povečalo se je število tistih študij, ki so preučevale izkušnje življenja v mestu v vsej svoji razvejanosti (Castells, 1983; Wilson, 1991; Jukes, 1990; Harvey, 1985b)⁴³.

⁴⁰ Med glavne predstavnike sodijo Park, Burgess, McKenzie, Wirth - o.p. N.S.

⁴¹ Koncept urbane kulture, ki je od Simmla in Wirtha naprej opredeljeval temeljno izhodišče urbane sociologije – namreč preučevanje razmerja med človekovim/družbenim ravnanjem in prostorom – je tako rekoč izginil iz urbanega družbenega raziskovanja (Gantar, 1990:48).

⁴² Spomnimo se zadnjih Castellsovih tekstov *Theory and Ideology in Urban Society* in *Is There an Urban Sociology*, v katerih razglaša urbanost in urbano kulturo za ideološka koncepta, ki zgolj zakrivata 'realna' družbena razmerja v urbanih okoljih. Prim: Castells, 1976, 1976a (Gantar, Loc.cit.)

⁴³ Gantar v urbanem družbenem raziskovanju osemdesetih let vidi spremembe: "Urbana kultura se vrača v urbano teorijo in raziskovanje. Različni avtorji ponovno odkrivajo pomen različnih kulturnih oblik mestnega življenja. Pri analizi urbanih življenjskih oblik so ponovno aktualizirali avtorje, kot sta Weber in Simmel. Koncept urbane kulture v urbanem raziskovanju se je obnovil, osvobodil naivnih biologizmov še iz časov čikaške šole in postal eden od temeljnih konceptov, s pomočjo katerih tolmačijo spremembe v urbanem okolju. Posebej naj opozorim na Castellsa (1983), ki urbano kulturo povezuje z urbanih družbenimi gibanji in boji za 'simbolno prisvajanje' posameznih mestnih predelov. Urbana kultura se vrača v raziskovanje tudi po zaslugi 'odkritja postmodernizma', ki oživlja zanimanje za partikularnosti,

Po mnenju avtorjev knjige *Urban Sociology, Capitalism and Modernity* (1993), obstajata dva nasprotujoča si pristopa k študiji urbane kulture, ki naj bi bila uporabna za vsa mesta. Prvi pristop se navezuje na urbane načine življenja, medtem ko drugi pristop opuša iskanje posameznih oblik urbane kulture in predlaga, da ima vsako mesto svojo lastno specifično kulturo in zato sebi lasten pomen. V tem primeru je poudarek na tistih procesih, ki mestom omogočajo različne pomene in ne na iskanju enotnega načina življenja, ki bi veljal za vsa mesta. Avtorji zgoraj omenjene knjige se na koncu strinjajo, da so splošne definicije urbane kulture 'pomanjkljive', ker se z raznolikostjo urbanih pomenov, ki se na mesta tesno navezujejo, ne ukvarjajo (Savage, 1993: 96-7).

3.1. Louis Wirth in "urban način življenja"

Če hočemo raziskati procese, ki se odvijajo znotraj specifične urbane kulture je treba najprej opredeliti teoretično izhodišče, sestavljeno iz splošnih definicij urbane kulture. Za splošno definicijo urbane kulture se tako uporabljata dva teoretična pristopa. Prvi poskus opredelitve urbane kulture je nastal s strani Louisa Wirtha, ki je v svojem slavnem delu *Urbanizem kot način življenja* (1938) s pomočjo opravljenih študij Čikaške šole razlikoval med oblikami socialnih interakcij glede na tip prostora, torej med mestom in podeželjem. Za analizo urbane kulture je uporabil tri neodvisne spremenljivke – velikost, obseg in heterogenost – katere bi lahko interpretirali tudi kot vzročne faktorje kulturnega življenja v mestu⁴⁴ (Savage, 1993: 7)

Za odvisno spremenljivko pa si je izbral ruralno kulturo⁴⁵. Na ta način mu je uspelo empirično preizkusiti hipotezo: mestno življenje s svojimi značilnostmi, velikostjo, gostoto in heterogenostjo proizvaja določene kulturne oblike življenja, predvsem obnašanja in

različne življenjske svetove, načine prisvajanja in obvladovanja urbane realnosti ter estetske prakse urejanja/oblikovanja mest.« (Gantar, 1990:50)

⁴⁴ Wirthova razčlenitev urbanosti kot "načina življenja":

1. VELIKOST: naraščanje števila prebivalcev preko določenih meja povzroči spremembo v odnosih med ljudmi in spremembe v značaju skupin (čim večje število ljudi je v medsebojnih interakcijah, tem večja je potencialna diferenciacija; odvisnost od večjega števila ljudi in manjša odvisnost od določenih oseb; povezovanje z večjim številom ljudi, znanje je posredovano v manjših deležih in je manj poglobljeno; sekundarni stiki prevladujejo nad primarnimi; manjša emocionalna in osebna kontrola s strani primarnih skupin, ki jim posamezniki pripadajo; posameznik se povezuje v večje število skupin, obenem pa je njegova odvisnost od ene same skupine manjša)
2. GOSTOTA: povečuje učinek velikosti tako, da ločuje ljudi in njihove dejavnosti ter povzroča naraščanje sekundarne kompleksnosti družbe (tendence k diferenciaciji in specializaciji; ločitev stanovanja od delovnega mesta; funkcionalna specializacija območij – segregacija funkcij; segregacija ljudi: mesto postane mozaik različnih družbenih svetov)
3. HETEROGENOST: mesta so rezultat migracij ljudi različnega izvora; heterogenosti izvora ustreza heterogenost poklicev; diferenciacija in specializacija krepi heterogenost (v odsotnosti skupne osnove in skupnih dejavnosti prevladuje vizualno prepoznavanje; ne obstajajo skupne vrednote, pa tudi ne skupni etični sistem, ki bi te vrednote vzdrževal; formalna kontrola se zoperstavlja uniformirani kontroli; prilagajanje izobraževalnih, rekreacijskih in kulturnih storitev masovnim zahtevam, če politika sledi masovnim apelom, rastejo množična gibanja idr.) (glej Karp, 1991: 37-43).

⁴⁵ »Ker se preteklost vedno prekriva s sedanostjo ni mesta brez ruralnih značilnosti.« (Karp, 1991: 35)

komuniciranja, ki jih je označil z urbanizmom⁴⁶ kot načinom življenja. Njegov glavni argument je bil, da mestno življenje določa izolacija in socialna dezorganizacija, kot posledica velikih, gosto poseljenih in heterogenih mest – kar določa tudi glavni kontrast med mestom in podeželjem. Naslanjal se je predvsem na Töennisevo⁴⁷ razlikovanje med *Gemainschaft* in *Gesellschaft* (tradicionalna skupnost in moderna družba), saj naj bi tudi po njegovem mnenju obstajala zveza med tipom naselitve (ruralno kot nasprotje urbanemu) in psihičnim življenjem ter določenimi vrstami osebnosti. Moderne družbe naj bi tako temeljile na *Gesellschaft-u*, kar pomeni da prevladujejo zvezni družbeni odnosi, ki temeljijo na brezosebnih medsebojnih odnosih in instrumentalnosti⁴⁸.

Wirthu pa v končni fazi ni uspelo podkrepiti ideje generične urbane kulture, ki naj bi se razlikovala od ruralne. Različni avtorji med katerimi prevladuje Herbert Gans so Wirtha kasneje kritizirali – predvsem na področju prostorskega determinizma, urbano-ruralne tipologije in širjenja subkultur, kar je v veliki meri pripomoglo k boljšemu razumevanju mesta (podrobno glej Savage, 1993: 100-10).

3.2. Simmel in metropolitanska kultura

Drug poskus je nastal s strani Georga Simmla, ki je petintrideset let pred Wirthom napisal drugi klasični esej o urbani kulturi z naslovom *Metropole in mentalno življenje*, kjer je naravo moderne urbane kulture definiral glede na čas v razmerju s starejšimi socialnimi formami. Simmel je primarno želel dokazati, da je urbana kultura kultura modernosti. V eseju je pisal o mnogih temah (kasneje jih je Wirth uporabil v svojih razpravah), kamor med drugim sodijo razprave o metropolah kot prizoriščih samote, o izoliranih posameznikih, pretrganih socialnih vezeh ipd. Trdil je, da obstajajo štiri različne, a medsebojno povezane kulturne forme, ki so značilne za urbana okolja. To so intelektualnost, preračunljivost, in čustvena otopelost⁴⁹ mestnih prebivalcev ter skrivanje za zaščitnimi maskami, s katerimi posamezniki svoja resnična čustva skrijejo pred drugimi. Simmel, za razliko od Wirtha, ni trdil, da mesta *per se* povzročajo takšne kulturne forme⁵⁰.

⁴⁶ Po Wirthu urbanizem označuje določeno socialno formo, v katero stopajo mestni prebivalci (Wirth poudarja predvsem selektivno obnašanje glede na vloge, interesno združevanje, sekundarne odnose, večjo individualno svobodo, vrednostni pluralizem itn.). To socialno formo pa omogoča mesto kot specifična prostorska organizacija družbe (Gantar, 1984: 15)

⁴⁷ Töennis ([1887] 1957) v Bridge, Watson, 2000:369) je trdil, da mesta na vzven ločujejo mnogovrstne socialne vezi skupnosti (*Gemainschaft*) in oblikujejo socialne izmenjave, ki so specializirane in eno-dimenzionalne v smislu urbane asociacije (*Gesellschaft*).

⁴⁸ Prišlo naj bi do t.i. procesa depersonalizacije individuuma, saj naj bi denarni odnosi zamenjali personalne odnose kot osnovo združevanja, interesne skupine naj bi nadomestile sorodstvene odnose, pojavile naj bi se segmentirane vloge ter utilitaristični odnosi, kot izraz poklicne specializacije (Karp, 1991: 25)

⁴⁹ Za katero trdi, da je subjektivni odsev popolnega prežemanja denarnega gospodarstva. Za čustveno otopelega človeka pravi, da se mu stvari kažejo v enako medlem in sivem odtenku in nobena izmed njih ni takšna, da bi imela prednost pred drugimi – pomen in vrednost razlik stvari sta občutena kot nebitvena (Simmel, 2000:164)

⁵⁰ »Tuja so mi tista razmišljanja o mestnem življenju, ki opazujejo proces urbanizacije predvsem z vidika izgube primarnih, največkrat sorodstvenih stikov med ljudmi, ki jih domnevno nadomeščajo bolj površni in instrumentalni odnosi. Bližji mi je pogled, ki vidi mesto kot priložnost za širjenje socialnih stikov in za soočanje z vse bolj različnimi

Specifične lastnosti mesta, ki izhajajo iz njegove velikosti, gostote in diferenciranosti povzročajo specifično mestno obnašanje in mestno kulturo, ki temelji na skrbno negovani distanci⁵¹. Prav tako so ga zanimale povezave med kvantitativnimi in kvalitativnimi odnosi⁵². Bolj kot vzročna povezava med mesti *per se* in omenjenimi kulturnimi značilnostmi ter primerjava ruralnega in urbanega, ga je zanimala primerjava med sodobnimi mesti in kraji zgodnjih zgodovinskih obdobj⁵³. Verjel je, da se v modernem svetu vpliv metropol širi skozi celotno družbo, vključno s podeželjem. Tako zapiše:

»življenjsko polje malega mesta je sklenjeno predvsem v sebi in s seboj. Za velemesto pa je odločilno, da se njegovo notranje življenje v valovih razteza čez široko narodno in mednarodno območje. ...tako kot se človek ne končuje z mejami svojega telesa ali območja, ki ga neposredno zapolnjuje s svojo dejavnostjo, temveč šele z vsoto učinkov, ki se časovno in prostorsko raztezajo iz njega, je tudi mesto sestavljeno iz celote učinkov, ki se raztezajo prek njegovih neposrednih meja. Šele to je njegov resnični obseg, v katerem se izraža njegova bit. ...njegovo bistvo je v tem, da se posebnost in neprimerljivost, ki sta konec koncev lastni vsakemu človeku, izražata v obliki življenja« (Simmel, 2000:168)

Simmluv prispevek k urbani sociologiji je v njegovem poudarku na fragmentaciji in raznolikosti modernega življenja. Opozarja, da so:

»velemesta dejanska prizorišča kulture, ki se razrašča čez vse osebno. V zgradbah in izobraževalnih ustanovah, v čudežih in ugodjih tehnike, ki si podreja prostor, v oblikah skupnega življenja in vidnih državnih institucijah se ponuja tako veličastno bogastvo kristaliziranega, brezosebnega duha, da se mu osebnost tako rekoč ne more upreti. Življenje postane zanj po eni strani neskončno preprostejše, tako da se ji z vseh strani ponujajo vzgibi, interesi in zapolnjevanja časa in zavesti in jo nosijo kot v nekakšnem toku, v kateri ji sami skoraj ni treba plavati. Po drugi strani pa je življenje čedalje bolj sestavljeno iz teh neosebnih vsebin in ponudb, ki hočejo izriniti dejansko osebne odtenke in neprimerljivosti, tako da mora, če naj reši to najbolj osebno, ponujati skrajno enkratnost in partikularizacijo, ki ju mora privedi onkraj skrajnih meja, da bi tako postala slišna, in sicer tudi sama zase. Zmanjševanje individualne kulture zaradi naraščanja objektivne je vzrok silnega sovraštva do velemesta, ki ga z Nietzschejem na čelu gojijo

kulturnimi izkušnjami. Urbano okolje sicer res ponuja več možnosti za anonimnost (ki je lahko tudi osvobajajoča), hkrati pa ljudje v mestu prav lahko zadovoljujemo tudi svoje potrebe po družabnosti.« (Gregor Tomc v Pogledi na Ljubljano, 2001: 107)

⁵¹ Simmel (v Adam, 1995:71) distanco pojasnjuje: *«Dejansko je treba spoznavanje zapopasti s povsem drugim strukturnim načelom, s takim, ki razbere v enem in istem vnanjem pojavnem kompleksu celo množico raznovrstnih objektov spoznavanja, ki so prav tako priznani kot dokončni in enotni. To bi lahko najboljše ponazorili z distanco, v kakršno se do omenjenega kompleksa postavi duh. ...Ko se "približamo" nekemu določenemu obsegu človeške eksistence, ugledamo vse tisto, v čemer sleherni individuum odstopa od drugih; z odmikom točke gledišča pa posameznik kot tak izgine in razkrije se nam podoba "družbe" z lastnimi formami in barvami, z možnostjo, da jo spoznamo ali pa ne, vsekakor pa nič manj upravičena od te, v kateri so deli razmejeni drug od drugega, ali pa od njene šele začetne faze. Vsa razlika je edinole v različnih spoznavnih namerah, ki jim ustrezajo različne razdalje.»*

⁵² V tem kontekstu je pojasnjeval tudi sociološki smisel denarja: *«Velemesta so že od nekdaj sedež denarnega gospodarstva, saj raznolikost in koncentracija gospodarske menjave menjalnim sredstvom daje pomembnost, ki je borna menjava na podeželju ne more zagotavljati. Vendar pa sta denarno gospodarstvo in oblast razuma kar najtesneje povezana. Skupno jima je to, da ljudi in stvari obravnavata nepristransko, pri čemer je formalna pravičnost pogosto povezana z najbrezbrižnejšo brezčutnostjo. Povsem razumski človek je ravnodušen do vsega, kar je individualno, saj iz le-tega izhajajo odnosi in reakcije, ki jih z logičnim razumom ni mogoče izčrpati – enako kot individualnost pojavov ne vstopa v princip denarja. Kajti denar vprašuje le po tem, kar je skupno vsem pojavom, po menjalni vrednosti torej, ki vsako kvaliteto in posebnost skrči na vprašanje o goli kvantiteti.» (Simmel, 2000:161)*

⁵³ *»Antično in srednjeveško malomestno življenje je posamezniku postavljalo omejitve gibanja in odnosov navzven ter samostojnosti in diferenciacije navznoter, v kateri sodobni človek ne bi mogel dihati. To vsaj po naravi enako utesnjenost še danes občuti velemestčan, če ga postavimo v majhno mesto.» (Simmel, 2000:166)*

zagovorniki skrajnega individualizma, vendar pa tudi vzrok, zakaj so le-ti tako priljubljeni ravno v velemestih in jih ravno velemesčan dojema kot glasnike in odrešenike svojega neizpolnjenega hrepenenja.» (Simmel, 2000:171)

3.3. Kultura modernosti

Na tem mestu nas zanima (Savage, 1993: 115), ali je mogoče Simmlov prispevek k pojmu urbane kulture ponovno uporabiti za interpretacijo moderne kulture, saj se Simmlov koncept urbane kulture nekaterim kasnejšim avtorjem ne zdi primeren za raziskovanje pomembnega dela izkušnje modernosti, ki zadeva diferenciacijo urbane izkušnje in urbanih pomenov. Savage in drugi avtorji skušajo s pomočjo glavnih točk sodobnih avtorjev to tezo razviti, tako, da Simmlove ideje razdelijo na štiri glavna področja: vizualno, moderno estetiko, spolno identiteto in življenje na ulici:

A) Vizualno

Simmlov argument, da naj bi imelo "oko" oziroma vizualno posebno vlogo v moderni urbani kulturi so skušali številni avtorji natančno pojasniti. Simmel je v urbanem videl prevlado vizualnega čuta nad vsemi ostalimi. Tako je John Urry (1990a v Savage, 1993: 115) v razpravi o t.i. turističnem "zijanju" prav tako poudarjal vizualno oziroma bi po njegovem mnenju lahko konstrukcijo določenih pogledov in oblikovanje določenih točk opazovanja razumeli kot glavni element nastajanja določenih prizorišč posameznika v mestu.

B) Moderna estetika

Naslednja pomembna tema analize mesta in ideja modernosti je povezava med modernizmom – kot kulturnim gibanjem, ki ima vpliv na literaturo, vizualno umetnost in glasbo v prvi polovici 20. stoletja - in urbano izkušnjo⁵⁴. Zdi se, da je modernizem na veliko načinov estetska "obdelava" mnogih tem, ki jih je Simmel razvil v svoji razpravi "Metropole in mentalno življenje". Berman (1983) je na primer trdil, da je izkušnja "modernosti" splošna oblika socialnega življenja 19. in 20. stoletja in vztrajal pri razumevanju urbane izkušnje kot vira ustvarjalne umetnosti. Vendar Savage ugotavlja, da je kljub jasnemu dokazu specifične povezave med specifičnim mestom in kulturnimi gibanji v njem, v celoti težje trditi, da na splošno obstaja zveza med mesti in kulturnim življenjem, kar pojasnjuje na primeru mesta Dunaj za katerega lahko velja poseben tip moderne kulture, ki pa ne velja tudi za mesto Rim. Nekatere oblike moderne umetnosti naj bi bile značilne za določen urban milje, zaključuje Savage (Op. cit.).

⁵⁴ »Ljubljana, ki je šele pred desetletjem, z osamosvojitvijo, postala prestolnica v pravem pomenu, namreč sedež suverene državne oblasti, živi v meni, bastardu Gutenbergove galaksije, skozi neko starejšo, celo starodavno perspektivo ustvarjalne imaginacije, namreč skozi prirejeno izbiro literarnih poglavij, ki izrisujejo simbolno ikonografijo prostora, v katerem se – velika ambicija za rodno mesto, priznam! - zmorejo prepoznati vsa mesta.« (Aleš Debeljak v Pogledi na Ljubljano, 2001: 40)

C) Spolna identiteta

Simmel je videl intelektualizacijo življenja⁵⁵ kot tipično obliko moderne urbane kulture. Procesi razvoja spolne identitete, zasliševanje o intelektualni naravi takšne identitete in oblikovanje specifičnih subkultur naj bi to tudi ponazarjali. Nedavne raziskave so pokazale način po katerem naj bi urban milje imel prominentno vlogo prizorišča iz katerega izvirajo subverzivne in nekonformne oblike spolnega življenja. Eden izmed primerov so prizorišča gayovskih in lezbičnih kultur v velikih urbanih področjih kot je San Francisco in New York (Castells, 1983; Fischer, 1982) (Savage, 1993: 118).

D) Življenje na ulici

Zadnji razvoj Simmlove ideje je nastal s strani Bermana, ki je preučeval način po katerem se ljudje, ki se srečujejo na ulicah povezujejo s kulturo modernosti. Odkril je dvojno naravo modernega življenja, saj naj bi bil človekov razvoj svobode in spremembe povezane z nesigurnostjo, ki jo povzroča vedno večje pomanjkanje varnosti. Nesigurnost naj bi se krepila z vlogo vizualnega v urbani kulturi (kar je razvidno iz bežnih pogledov mimoidočih s katerimi se srečujemo). S tem lahko poglobimo Simmlova razmišljanja o "psihični preobremenitvi", ki naj bi jo povzročalo moderno urbano življenje. Nedavne kriminološke študije so pokazale, da obstajajo visoko lokalizirane razlike v pojavu kriminala znotraj velikih mest, kar pomeni, da niso vse ulice enako varne/nevarne. Berman zato opozarja, da je bolje prepoznavati specifičnost uličnih kultur kot pa posploševati o življenju na ulici *per se* (Savage, 1993:120).

Savage zaključuje, da so bili poskusi razumevanja splošnega pomena življenja v mestu le deloma uspešni, saj je v sodobnem svetu težko posploševati glede pomenov urbanega življenja. Moderna kultura, ki je za časa Simmla našla svoj najizrazitejši izraz v urbanem življenju, je danes dejansko univerzalna za celoten razviti moderni svet. Kulturne razlike se pojavljajo med in znotraj mest. Različna mesta in različne četrti podpirajo alternativne in včasih med sabo konkurenčne vzorce kulturnih izkušenj. Do neke mere gre za edinstvene kombinacije lastnosti, ki naredi prostore med sabo prepoznavno drugačne. Zato predlaga, da bi bilo bolje preučevati kako mesta privzemajo sebi lastne specifične pomene in kako potem ti pomene medsebojno komunicirajo in se interpretirajo kot pa se nanašati na urbano kulturo kot na celoto (Savage, 1993:121).

⁵⁵ Oziroma kot to pojasnjuje Simmel:«*Psihološki temelj, nad katerim se dviga velemestni tip individualnosti, je stopnjevanje živčnih dražljajev, ki izhaja iz hitrega in neprekinjenega spreminjanja zunanjih in notranjih vtisov. Človek je bitje razlike, kar pomeni, da njegovo zavest stimulira razlika med trenutnim in predhodnim vtisom....S tem ko velemesto z vsakim prehodom čez cesto, s tempom in raznolikostmi gospodarskega, poklicnega in družbenega življenja ustvarja te psihološke pogoje, že celo v čutnih temeljih duševnosti, v kvantumu zavesti, ki ga zahteva od nas zaradi naše organizacije kot bitij razlike, povzroča globoko nasprotje v primerjavi z majhnim mestom in podeželskim življenjem, s počasnejšim, običajnejšim, enakomernejše potekajočim ritmom podob njunega čutnega in duhovnega življenja. Na tej podlagi postane razumljiv predvsem intelektualistični značaj velemestne mentalitete v nasprotju z malomestno, ki večinoma temelji na duševnosti in čustvenih odnosih.*» (Simmel, 2000:160)

3.4. Modernizem⁵⁶, post-modernizem⁵⁷ in urbana kultura

Eden izmed pristopov k preučevanju urbane kulture je razumevanje mesta kot *teksta*⁵⁸. To podpoglavje je namenjeno teoretičnim razpravam o tekstualnih analizah. Pri tem je zanimiv predvsem način po katerem se teksti konstruirajo oziroma nastajajo "preferenčni" pomeni ter kako različni tipi ljudi isti tekst interpretirajo s pomočjo različnih pomenov. Po Stuartu Hallu naj bi obstajali dve vrsti pomenov – "kodirani" in "dekodirani". V procesu kodiranja se pomeni v kodirani, indirektni obliki vstavljajo v tekst s pomočjo svojih ustvarjalcev, medtem ko se proces dekodiranja dogaja takrat, ko bralec pomen teksta tudi razume - najverjetneje na način, kot si ga prvotni avtor ni zamislil.

Savage v svoji knjigi omenja tri strategije razumavanja načinov po katerih se ustvarjajo urbane kulturne razlike. Po njegovem mnenju je najbolj konvencionalen pristop k analizi urbane kulture *arhitekturni*, saj gre tu v veliki meri za poudarek na različnosti urbanih pomenov, kot jih pripisujejo različne arhitekturne forme. Pri tem je sporno predvsem to, da urbano kulturo določajo arhitekti oziroma urbani planerji, pri tem pa je prezrt način po katerem na osnovi svojih lastnih izkušenj urbane forme interpretirajo ljudje, ki v urbanem okolju živijo.

Alternativni poskus razlage urbanih pomenov najdemo pri Henriju Lefebvru, ki prostor vidi kot posledico *družbene konstrukcije*. Poudarek je na načinih, po katerih prostor pridobiva pomene s pomočjo socialnih in kulturnih procesov, ki so v veliki meri neodvisni od dejanskega grajenega urbanega okolja. Na ta način je razpoznavna fluidnost urbanih pomenov in načini po katerih prihaja do ponovnega kulturnega vrednotenja prostora⁵⁹. S

⁵⁶ Z besedo "modernizem" lahko opišemo umetniška gibanja moderne dobe, medtem ko "postmodernizem" opisuje drugačne estetske forme in prakse, ki so prišle zatem in prekinile z modernizmom (Best in Kellner v Rotar, 2002:5) Z modernizacijo na prelomu prejšnjega stoletja pride do radikalne avtonomizacije kulturnih sfer. Kulturno področje se loči od družbenega, estetsko od teoretskega, posvetno od religijskega. S tem pride do odmika od t.i. fundacionalizma oziroma od tistih trdnih temeljev, ki so pred tem dajala svetu pomen in red. Pogoj za modernizacijo je urbanizacija življenja. O tem govori Lash (1993). Svet postane blagovno naravnano (kar prinese kapitalizem in preko tega nastanek mest), instrumentalno racionalističen, z močnim poudarkom na (materialistično usmerjenem) individualizmu. Zaradi hitre rasti mest postane pomembna funkcionalnost in univerzalnost. Nastanek mest omogoči prihod delavskega razreda v javno sfero in s tem vedno manjšo definiranost in vedno večjo prehodnost kolektivnih in individualnih identitet. Splošna blagovna naravnost, ki jo prinese modernizacija, naredi meje med razredi nejasne, s tem pa tudi identitet. Inovacije in enkratnost postaneta kulturni vrednoti. V tem imenu se moderna umakne od zgodovine in zahteva od svojega časa inovacije in spremembo. Pomembno postane to kar se odvija ta trenutek. V tej luči je napredek možen le na osnovi novuma, nečesa novega torej, ki se artikulira kot razlika od prej obstoječega (Rotar, 2002:6-8).

⁵⁷ V nasprotju z modernizmom, naj bi postmodernizem napovedoval konec vseh sistemov pomenov. Ustvarjal naj bi mešanico elementov, ki naj bi iskali formalno harmonijo zunaj trans-historične stilske provokacije. Ironija postane bolj cenjena oblika izražanja. V bistvu, kar postmodernizem počne je to, da neposredno izraža novo dominantno ideologijo: konec zgodovine in izpodrinjanja prostorov v prostoru tokov. Samo pod pogojem, da smo na koncu zgodovine, lahko premešamo vse, kar smo prej vedeli. Osvoboditev od kulturnih kodov v bistvu v sebi skriva pobeg od zgodovinsko zasnovanih družb. V tej perspektivi bi postmodernizem lahko bil mišljen kot arhitektura prostorov tokov. To pa pomeni, da bolj ko družbe želijo ponovno najti svoje izgubljene identitete onstran globalne logike nenadzorovane moči tokov, bolj potrebujejo arhitekturo, ki pojasnjuje njihovo lastno realnost, brez improviziranja lepote iz trans-historičnega prostorskega repertoarja (Castells, 1996:420).

⁵⁸ Tekst sta lahko na primer novela ali film. Razumevanje urbanega kot teksta na ta način, nam lahko pomaga razumeti načine po katerih mesta pridobivajo specifične pomene (Savage, 1993:122).

⁵⁹ Za prostor velja, je trdil Lefebvre (1991 v Bridge in Watson, 2000:352), da:«vsaka posamezna "vrednostna" ideja dosega ali zgreši svojo posebnost v primerjavi z ostalimi vrednotami in idejami, ki se srečajo v prostoru. Razen tega

tem skuša Lefebvre opisati (in ne toliko razložiti) na nek način abstraktne kulturne podobe prostora, pri čemer pa mu ne uspe povezati urbanih pomenov z individualno izkušnjo. Tretji pristop, ki se nahaja znotraj marksistične kulturne kritike, pa predstavlja Walter Benjamin, ki urbane pomene pojasnjuje na način *prepletanja osebnega spomina z izkušnjami in zgodovinsko konstrukcijo prevladujočih pomenov in vrednot*. Mesto je, po Benjaminu, prizorišče, na katerem se v največji meri razkrivajo kulturna protislovja in poteka presoja o dominantni kulturi (glej Savage, 1993:123)

3.4.1. Arhitektura in urbani pomeni

Eden izmed "zdravorazumskih" načinov identifikacije dejavnikov ločevanja med različnimi mesti je razlikovanje glede na zgradbe in arhitekturo. Na ta način je urbane pomene mogoče razumeti kot produkt arhitekturnih oblik in stilov.

V tridesetih letih je Lewis Mumford grajene urbane forme pojasnjeval kot dokument na katerem je mogoče preizkusiti kulturne vrednote njenih "kreatorjev". Pri tem pa so ga bolj zanimali pomeni same produkcije prostora kot pa sodobne interpretacije prostora. Tako je med drugim zapisal:

«Mesto je točka maksimalne koncentracije moči in kulture določene skupnosti . . . mesto je oblika in simbol integriranih socialnih odnosov...prav tako je mesto umetniško delo⁶⁰...razum zavzema obliko mesta obratno urbana forma pogojuje razum« (Mumford v Savage, 1993:124).

Skozi zgodovino od antike dalje je opazil kako so v vsakem obdobju izražene socialne in kulturne vrednote dneva. Njegov glavni prispevek je bil poskus t.i. "branja" kulturnih vrednot skritih v konstrukciji urbanih oblik različnih zgodovinskih obdobj. Poudarjal je ločitev od "naravnih" impulzov posameznika kot posledice razvoja impersonalnih socialnih ureditev, izraženih v manifestaciji moderne urbane strukture⁶¹.

Pomudimo se za hip še pri Richardu Sennettu (1990), ki je trdil, da je moderna ločitev javne sfere od privatne povzročila propadanje mest na tistih področjih, kjer so različne zgradbe imele različne moralne funkcije⁶². Danes naj bi erozija javne, moralne sfere

skupine, razredi ali razredne frakcije ne morejo oblikovati samih sebe oziroma prepoznati eden drugega kot "subjekte", razen če generirajo (ali proizvajajo) prostor. Ideje, reprezentacije ali vrednote, ki jim ne uspeva označiti prostora in zato posledično generirati primerne morfologije, izgubijo vso moč in postanejo znaki, ki razpadajo v abstraktne deskripcije oziroma mutirajo v različne fantazije.«

⁶⁰ O tem podrobno piše Heinz Paetzold (v Miles, 2000: 210-11) v eseju *The Philosophical Notion of the City* - o.p. N.S.

⁶¹ Lewis Mumford (Hočevar, 2000:133) je v začetku šestdesetih let označil uravnovešene napetosti med "kontejnersko" in "pretočno" vlogo mest, tj. med naseljenostjo in mobilnostjo, kot bistvena, imanentna, neproblematična in trajno dinamična načela kontinuitete modernih mest. Številni drugi avtorji so izpostavljali še druge značilne trajno dinamične napetosti urbanega reda. Npr. razmerje med družbeno-prostorsko neenakostjo in raznovrstnostjo, javnostjo in zasebnostjo, kontinuiteto in spreminjanjem, centralnostjo in marginalnostjo ali med varnostjo in odprtostjo.

⁶² Richard Sennett (Hočevar, Ibid.) je v sedemdesetih letih že postavil pod vprašaj trajno uravnovešenost teh napetosti, ko je izpostavil trditev o izginjanju "javnega človeka" in s tem slabitev, predvsem t.i. performativnih in reprezentativnih funkcij javnih mestnih prostorov.

povzročila nastanek urbane strukture, kjer so edini javni prostori potrošnja⁶³ in turizem. Na ta način arhitekturne forme modernega mesta predstavljajo določen niz kulturnih vrednot⁶⁴ (Savage, 1993:124-125).

Branje urbanega grajenega okolja kot značilnosti širšega niza socialnih vrednot pa je po mnenju Savagea problematično, saj ima določen tekst smisel le znotraj širšega kulturnega konteksta. Ker pa je lahko tako razumevanje doseženo samo skozi pregledovanje različnih tekstov, je zanesljivo izhodišče raziskovanja težavno. Zato socialne vrednote, ki bi podpirale dane kulturne artefakte - kot je arhitektura - ne morejo biti nikoli jasno dokazane. David Harvey⁶⁵ (1985) na primeru cerkve kot kulturnega artefakta dokazuje, da grajenega okolja ne moremo brati zgolj kot produkta določenega obdobja, temveč da gre za prizorišče nesoglasij - grajeno okolje je produkt specifičnih socialnih skupin, ki se borijo za kulturno hegemonijo, socialno in politično oblast (glej Savage, 1993: 125).

Arhitekturni pristop je nezadosten za bolj panoptično pojasnjevanje urbanih pomenov, saj prvič, obstaja težnja po privilegiranju arhitekturnih poudarkov posebnih prostorov in njihove konstrukcije in posledično s tem zanemarjanje bolj svetovljanskih in manj glamuroznih prizorišč, drugič, spregledani so načini po katerih si posamezniki razlagajo in razumejo pomene grajenega okolja in s tem interpretirajo kulturne forme in tretjič urbani pomeni se ne ustvarjajo zgolj skozi arhitekturo, saj prostori pridobivajo vrednote tudi s pomočjo drugih kulturnih procesov, kamor spada na primer uporaba urbanih podob iz filma, literature, popularnega tiska ipd. Po Savageu bi morale biti vse tri točke vključene v analizo teksta (glej Savage, 1993:128).

3.4.2. Socialna konstrukcija urbanih pomenov

Lefebvre je za teoretično izhodišče vzel kapitalistično družbo, v kateri je prostor uporabljen instrumentalno, kot blago. Prostor ni več definiran glede na svoje geografske in fizične lastnosti, ampak vedno bolj kot produkt kapitalističnih sil. Lefebvre zato predlaga,

⁶³ Idejo postmodernizma lahko razumemo tudi v smislu *potrošniške kulture* kot so jo razvili avtorji Jameson (1984), Harvey (1989), Featherstone (1987) in mnogi drugi. Eden izmed načinov razlage tega argumenta v povezavi z urbanim razvojem je, da ga povežemo s širjenjem turizma. Turizem ima že dolgo zgodovino, vendar se je šele v zadnjih letih opazno razrasel, kar ima občutne posledice za prostor, saj se je prostor začel podrežati trgu (Urry, 1990 v Savage, 1993: 143). Turistični promotorji so začeli uporabljati urbane simbole, da bi privlačili obiskovalce (Ibid.)

⁶⁴ Bogdan Bogdanović (v Ambient, februar 2000, št. 27, str. 24) o mestih, ki postajajo vedno bolj turistična zanimivost, meni: «Ja, mestna središča resnično vedno bolj pripadajo turistom in tako postane tak center tudi vedno bolj turistično obarvan. Ste opazili, da postajajo zgodovinski predeli mest vse bolj pisani, fasade dobivajo barvo, ki je niso imele nikoli. In vse te barve, svetleče se reklame, kričeče izložbe . . . Čemu? Ker turisti uporabljajo fotoaparate, kamere in barvne filme. To so krasne pisane laži, a tako se z mestom ne komunicira. Smo sploh še sposobni česa takega? To vprašanje si pogosto postavljam. Morda je to le sladek spomin na preteklost. Konec koncev slutim, da mesto počasi izumira....Mesta so se nekoč med seboj razlikovala do smešnih podrobnosti, do fetišev. Želim povedati, da je bilo za soljudi mesto individuum, in tako razumevanje ter komuniciranje z mestom govori predvsem o njegovi identiteti.»

⁶⁵ Novi pomeni urbanega torej nastajajo na različne načine. Tako ni nujno, da se paralelni urbani prostori vzpostavljajo na političen način. Skratka, kot nakazujejo postmodernisti (npr. Harvey, 1989) je potrebno biti pozoren tudi in predvsem na marginalnosti, partikularnosti, kaotičnosti, fragmentarnosti ipd., tj. na pojave, ki so dejansko pravo nasprotje organizirane kolektivne akcije (Kos, 1993:170).

da je industrijski kapitalizem tisti, ki povzroča t.i. "urbano revolucijo", saj s tem, ko svet postane podrejen kapitalističnemu globalnemu trgu, proti-gibanja povzročijo simbolično diferenciacijo prostorov⁶⁶.

Lefebvra zanima predvsem odnos med tremi elementi prostora: prostorskimi praksami, reprezentacijami prostora, prostori reprezentacije. Z drugimi besedami, tisto, kar se da izkusiti, zaznati, in si predstavljati. Skuša dokazati, da so ti elementi med sabo v dialektični povezavi, saj socialna konstrukcija prostora vključuje poleg diskurzivnih procesov tudi dejanske spremembe izkušenj posameznikov. S preučevanjem socialne produkcije prostora je Lefebvru uspelo prekositi dihotomijo med strukturo in delovanjem ter med diskurzom in prakso (Savage, 1993:129).

Lefebvrovo idejo "produciranih prostorov" sta sprejela tudi Giddens in Harvey. Harvey⁶⁷ je menil, da je erozija dejanskih geografskih razlik med prostori v globalnem sistemu povzročila, da so postale simbolične razlike bolj pomembne, saj »imajo znaki, simboli in signali, ki nas obdajajo v urbanem okolju močan vpliv« (Harvey, 1988 v Savage, 1993: 129). Giddens⁶⁸ posnema Harveya v pogledu na razločevalne elemente sodobnih družb kot prevlade produciranih prostorov, ki imajo za posledico problem razvijanja občutka "ontološke varnosti" v svetu kjer celo prostorske ureditve ne morejo biti razumljene kot fiksne in permanentne (Giddens, 1981 v Savage, Ibid.)

Zgodnje sociološke študije simboličnih pomenov prostora so pokazale, da simbolični procesi določajo izkušnjo prostora. Anselm Strauss⁶⁹ (1961) je preučeval uporabo urbanih

⁶⁶ Massey (1994) (Hočevar, 2000:72) ugotavlja, da so razprave iz sedemdesetih let v okviru izhodišč o družbeni konstruiranosti (npr. Lefebvre, 1974, Castells, 1972), ob siloviti ekonomski, tehnološki in kulturni ter vzporedni prostorski preobrazbi, ki se odvija od sredine osemdesetih let naprej, že postale neplodne. Sedaj so ključne specifičnejše, manj ideološko obarvane razprave v obratni smeri, o *specifičnih prostorskih konstruiranostih družbe* in o novih, bolj subtilnih vidikih prostorskih diferenciacij in segmentacij.

⁶⁷ Geograf Harvey navidezni paradoks, ko izginjanje prostorskih ovir ali povečevanje prostorske dostopnosti kot ovire povečuje razločljivost posameznih krajev oz. lokacij znotraj širših vedno bolj podobnih, organizacijsko standardiziranih prostorov, nekoliko bolj razčleni šele v novejših delih, kjer bolj poudarja "novo moč posebnih krajev" (prizorišč) tudi na ravni posameznih akterjev. Soočanje s časovno-prostorskim zgoščevanjem akterjem šele omogoča refleksivnost dialektičnega nasprotja med prostori in kraji. Vzpostavlja se novo kompleksnejše in dinamično razmerje med elementi podobnosti (univerzalnosti, standardizacije) in različnosti (edinstvenosti, razločljivosti) (Harvey v Hočevar, 2001:37). Tako Harvey (1996 v Bridge, Watson, 2000:519) zapiše:«... "trajnosti (permenence)" so ustvarjene v dinamični relacijski dialektiki urbanega življenja.»

⁶⁸ »Analize procesov subjektivizacije in oblikovanja identitete, ki temeljijo na Beckovih in Giddensovih analizah sprememb v družbah tveganja oziroma v družbah pozne moderne, kot enega za identitetno oblikovanje ključnih prelomov z moderno izpostavljajo rahljanje tradicionalnih družbenih vezi, kar naj bi povečevalo možnosti individualnih izbir in zahtevalo nenehno refleksivno načrtovanje življenja, hkrati pa povečevalo občutja negotovosti. Visokomoderne družbe naj bi brisale pomen razlik, ki temeljijo na ekonomskem položaju, delitvi spolnih vlog in nacionalni pripadnosti, hkrati pa povečevale možnosti izbire, kar množi podobe življenjskega sloga. Za družbeno diferenciacijo v teh družbah naj bi bile ključne prakse v kulturni potrošnji, v oblikovanju življenjskih stilov – identiteta v tem kontekstu dejansko postaja sinonim za potrošniške prakse. Družbene spremembe v visokomodernih družbah naj bi torej z radikalnim tradicionalnih oblik življenja povzročile prelomne spremembe moderne subjektivitete.« (Mencin Čeplak, 2001: 87-8)

⁶⁹ Prim.:Karp, 1991

simbolov v smislu sinekdohe⁷⁰, pri čemer naj bi en sam specifičen simbol veljal za celotno mesto⁷¹. S tem, ko je poudarjal pogosto odstopanje med idealno podobo mesta in realnim stanjem je med njima ohranil strogo razliko. Iz tega razloga razpravlja o fenomenu razočaranja, saj dejanske izkušnje posameznika v mestu niso v skladu z obljubami, ki mu jih mesto ponuja (Savage, 1993:130).

Shields (1991) prav tako zavezan Lefebvru razvije pojem "socialne prostorski", »s čimer naj bi označevali delovanje socialne konstrukcije prostora na stopnji socialnega imaginarija (kamor spadajo kolektivne mitologije, domneve) kot tudi intervencije v prostor (na primer v grajeno okolje)« (Shields v Savage, 1993: 131). Socialne prostorski naj bi določale specifične prostore, tako dobre kot slabe, nevarne predele, prostore dela ipd.; po Shieldsu se prostori konstruirajo pomensko skozi socialno prostorskost.

Skratka, Lefebvrov hvalevreden načrt iskanja premostitve med izkušnjo prostora, njegovo reprezentacijo in prostori reprezentacije, se je empirično izkazal za preveč težavnega. Glavna povezava med strukturo prostora reprezentacije in stopnjo vsakodnevne izkušnje ni bila pojasnjena. Brez takšne povezave pa delo na tem področju ne dosega napredka (Savage, 1993:132).

3.4.3. Urbani pomeni in "aura"

Večina del, ki so nastala izpod peresa Walterja Benjamina (1925-1940), so bila nekakšen poskus učenja t.i. "branja" mest. Za teoretično izhodišče si je izbral urbane forme kot so jih doživljali in videli njeni opazovalci. Njegov glavni problem je bil, kako urbano pokrajino interpretirati in kako dobljene pomene o tej pokrajini vstaviti v kontekst izkušenj vsakega posameznika. Zanimalo ga je predvsem kako posamezniki pridobivajo občutek urbanega preko lastnih izkušenj. Na ta način je domneval, da je občutek prostora integralen z osebno izkušnjo in občutki, tako da se urban pomen interpretira skozi življenjski potek dogodkov posameznika⁷² (Savage, 1993:133).

⁷⁰ o.p. [gr. *synekdoche*, *syn s, z, ekdechesthai* prevzeti] »sovzetje«, govorniška (pesniška) figura, pri kateri del označuje celoto ali celota del, npr. ognjišče=hiša, v Verbinc, 1971: 665)

⁷¹ »Grajski hrib s poslopjem je v geografskem izhodišču in s simbolnim pomenom žariščno območje Ljubljane, njegov epicenter. Le z gradu je mogoče videti v vse smeri mesta, grad je tisto poslopje, ki dominira nad mestom in ga lahko vidi največji delež prebivalstva. Z gradu je žargon realnosti zelo jasen: Ljubljana je mesto med hribovji, ki jo obkrožajo z vseh strani, že pogled v daljavo priča, da ji ni določena vloga megapolisa, ki bi se nekoč lahko raztezal v nepregledne gmote stavb, ulic, sosesk, prostorsko je zamejena, njena moč, format in perspektiva so drugje. Z gradu je tudi mogoče videti, da so kulise hribovij v ozadju naravno lepe, da pa gmota mesta okrog gradu večinoma ni niti lepa niti imponantna.« (Jani Virk v Pogledi na Ljubljano, 2001: 116)

⁷² Benjaminova konceptualizacija posameznikove izkušnje z mestom je zavzela posebno obliko. Ponavadi je temeljila analiza izkušenj ljudi z urbanim življenjem na pozitivizmu ali eksistencializmu. Pozitivistični geografi so razčlenjevali kognitivno zavedanje lastnega fizičnega prostora tako, da so posameznike spraševali o tipu mentalnih map, ki so jih imeli o svojem okolju, o njihovem poznavanju imen prostorov ipd. Eksistencialni pristop, kamor spada tudi Lowenthal (1961), je preučeval človeško imaginacijsko razumevanje prostora. V obeh primerih so bili posamezniki obravnavani kot da bi bili v kulturnem vakuumu, brez upoštevanja, kako so njihove vrednote in razumevanja prostorov povezane s širšimi kulturnimi in družbenimi silami. To pa je bil Benjaminov projekt, saj je skušal ustvariti zvezo med izkušnjo in kulturnim simbolizmom (Savage, 1993:133) (Prim. Karp, 1991)

Benjamin je trdil, da je mesto nekakšna shramba spominov iz posameznikove preteklosti in nekakšna posoda kulturnih tradicij in vrednot. Med tem ko je Simmel nasprotno poudarjal ločevanje moderne kulture od predhodnih obdobij, se je Benjamin osredotočil na to, kar je Frisby (1985) poimenoval "predzgodovina modernosti", torej obnavljanje preteklosti skrite v grajeni formi. Simmel je menil, da je urbano življenje pri posamezniku povzročilo, da je postal razumski in razvil oblike zaprtosti; Benjamin pa je domneval, da je urbano okolje povezano s sanjami⁷³ in nezavednim. Zato po njegovem mnenju branje urbanega teksta ni predmet razumskega raziskovanja mesta, ampak predmet raziskovanja fantazije, procesov hrepenenja (želja) in sanj, ki so zaprte v posameznikovi percepciji mesta (glej Savage, 1993:133).

Po Benjaminu je človeški spomin povezan z izkušnjami grajenih form, kar naj bi dokazovali različni pomeni, ki jih določeni zgradbi pripisujejo različni posamezniki. Ti pomeni pa močno odstopajo tudi od pomenov, ki so jih tem zgradbam prvotno namenili njihovi arhitekti. Pri tem je potrebno poudariti, da so Benjaminova opažanja objektivne narave, saj pomenov ni razumel samo kot posledico subjektivnih procesov ampak jih je objektivno umestil znotraj specifičnih kulturnih pojavov (Buck-Morss in drugi v Savage, 1993:134).

Večina Benjaminovih del zadeva ob kompleksen odnos med individualnim in kolektivnim spominom⁷⁴, objektivnimi pomeni in oblikami kognicij (zaznav) – mitologije, ideje in simboli - ki zameglijo resnično izkustvo. Jedro njegovega zanimanja je v prepletanju med individualno izkušnjo in kulturnimi tradicijami. S spoznanjem, da je vsako mesto edinstveno, je omogočil vpogled v posebno naravo urbane interpretacije, ki je povezano z ostalimi oblikami umetniške presoje⁷⁵. Na ta način je zasnoval nekatere osnovne pomene, ki določajo pojem urbane kulture⁷⁶.

⁷³ Zanimiv pogled na delo Walterja Benjamina najdemo pri Stevu Pileu (v Bridge, Watson, 2000:75-86) v eseju *Sleepwalking in the Modern city: Walter Benjamin and Sigmund Freud in the world of dreams*, kjer natančno obravnava eno izmed Benjaminovih zgodnjih del z naslovom *One way Street* (1925) v katerem je predstavil uporabo analize sanj za interpretacijo modernega mesta – o.p. N.S.

⁷⁴ Podobno razmišlja tudi Halbwachs v poglavju z naslovom *Umestitev kolektivnega spomina v prostor*: »Ni kolektivnega spomina, ki se ne bi dogajal v prostorskem okviru. Prostor je realnost, ki traja: naši vtisi preganjajo drug drugega, nič ne ostane v našem duhu; in sploh ne bi razumeli, da lahko znova dosežemo preteklost, če se v resnici ne bi razumeli, da lahko znova dosežemo preteklost, če se v resnici ne bi ohranila zaradi materialnega okolja, ki nas obdaja. Svojo pozornost moramo usmeriti k prostoru, našemu prostoru – tistemu, ki ga zasedamo, skozi katerega gremo velikokrat, ki nam je vselej dostopen in ki ga je naše mišljenje zmožno v vsakem primeru vsak hip rekonstruirati; nanj se mora fiksirati naše mišljenje, da se znova prikaže ta in ta kategorija spominov.« (Halbwachs, 2001: 157) Benjamin je skušal potovati v času – in prostoru – z namenom, da bi obnovil oziroma ponovno našel časovno odmaknjene - zgodovinske družbene želje in strahove. Skozi labirinte mestnih ulic, skozi "potovanja" naj bi košček za koščkom sestavljal nezavedne stile socialne in urbane imaginacije (Pile, 2000:79).

⁷⁵ Koncept *aure* zadeva odnos med umetniškim delom in tradicijo. Pojav mehansko producirane umetnosti auro osvobodi od specifične tradicije in dopušča, da se razvija na drugačen, bolj političen način. Vendar z odstranitvijo umetniškega dela od lastne specifične tradicije povzroči izločitev njenega konteksta in edinstvenega pomena. Nasprotno, pa ni mogoče mehansko reproducirati mesta. Specifične zgradbe je mogoče kopirati, vendar ne tudi celotnega mesta: London je London, Pariz je Pariz. Mesta imajo prostorske posebnosti, vendar ne tudi časovnih, saj so na splošno produkt stoletnih konstrukcij in de-konstrukcij. Mesta imajo, bolj kot v povezavi z zunanjo tradicijo, lastno tradicijo, kar pomeni

Namesto sklepa na tem mestu povzemam glavne Benjaminove ideje:

1. Ker je vsako mesto edinstveno glede na prostor in ohranja stopnjo aure, je obseg v katerem lahko na splošno razpravljamo o urbani kulturi, omejen. Vsako mesto ima po Benjaminu sebi lastno tradicijo in vrednote, posebnosti urbanih kultur pa so prav toliko pomembne kot katerekoli splošne značilnosti, ki si jih lahko mesto polasti.
2. Urbana kultura ne izhaja samo iz najbolj znanih prizorišč oz. prostorov (središče mesta, spomeniki, turistične atrakcije) ampak tudi iz "medprostorov" urbanega življenja – končna postaja podzemne železnice, otroško igrišče, trgovinski center. Tu bodo mesto ljudje najverjetneje zaznavali v motnjah in našli podobe, ki dopuščajo presojo objektivnih pomenov⁷⁷.
3. Mesto je nekakšna mejna ploskev med individualno izkušnjo in kulturno reprezentacijo in zato prizorišče, kjer se sprejete kulturne vrednote lahko najbolj enostavno razkrijejo in potemtakem tudi uničijo. Urbana izkušnja je še posebej ugodna za uničevanje kulturne aure, saj se lahko zgodi tekom naših dnevnih opravkov.
4. Urbanih kultur ne moremo razumeti samo s kognitivnimi ali razumskimi procesi – kot to predlagajo pozitivistični geografi – ampak moramo uporabiti tudi fantazijo in procese sanj (dream process) (Savage, 1993: 137-38).

3.5. Uporabnost teorije za slovenski prostor

Sam koncept urbane kulture lahko zaradi svoje kompleksnosti oziroma večpomenskosti povzroča težave, saj zaradi neenotnih definicij, terminoloških težav in neenotnih pristopov k temu konceptu ni mogoče oblikovati sistematične, konsistentne, obče teorije. Soglasja o tem kaj naj bi urbana kultura sploh bila, ni, kar se kaže tudi v pričujočem poglavju. Edino kar je pojasnjeno je, kako pristopiti k preučevanju razmerja med človekovim/družbenim ravnanjem in prostorom (Gantar, 1990), če spomnim le na najbolj konsistenten primer, ki se kaže v povzetku glavnih Benjaminovih idej.

Če na kratko ponazorim način po katerem naj bi se spreminjal odnos posameznika in družbe do obstoječega spremenjenega okolja⁷⁸: vidno okolje (kot je predstavljeno v

specifično zgodovinsko mešanico stilov, oblik in funkcij. Zato so prostorsko edinstvena in nezmožna reprodukcije, skozi čas se razprostirajo vsaka s svojo lastno auro (glej Savage, 1993: 136).

⁷⁶ Benjamin je želel spoznati, ali se objektivni pomeni lahko nahajajo v kulturnih formah, saj naj bi ljudje kulturne artefakte interpretirali po svoje. Zavedal se je problema prevajanja tega v metodo. Pojasnilo je mogoče najti v njegovem konceptu 'aure' - saj je trdil, da so različni tipi interpretacije možni glede na različne oblike umetniških medijev, z glavnimi poudarki na kulturnih pomenih (Savage, 1993:134).

⁷⁷ Benjamin (Savage, 1993:137) je z '*Arcades project*' raziskoval oblike izkušenj urbane pokrajine z upanjem, da bi oživil načine doživljanja zgradb, ki bi lahko prekinile avtentične kulturne tradicije in pospešile družbene spremembe. Za prizorišče si je izbral Pariz 19. stoletja. Zbegano naravo percepcije je izboljšal z osredotočenjem na socialne tipe z različnimi načini doživljanja urbanega. Najslavnejši izmed teh tipov je bil *flâneur* ali sprehajalec, ki je nesistematično 'vandal' po mestu. Vendar, kot opozarja Savage, v primeru današnjega turizma: ni se razširil samo turizem ampak tudi sama vloga t.i. *flâneurja*, ki jo je Benjamin videl kot značilnost modernosti (Urry, 1990). Kot je zapisal Buck-Morss (1989):«utopični trenutek *flâneurja* je bil minljiv. Vendar tudi če se je *flâneur* izgubil kot specifični lik, je perspektivna drža, ki jo je ta lik poosebljal, prežemala moderno izkušnjo, še posebej družbo masovne potrošnje.« Iz tega razloga postmodernost lahko razumemo zgolj kot kvantitativni preobrat znotraj modernosti (Savage, 1993:144).

⁷⁸ Herbert Blumer, zagovornik simbolične interakcije, razpravlja o človeku kot delujočem organizmu (v Adam, 1995: 161):«Različne sociološke in psihološke šole se med seboj razlikujejo po tem, kateremu dejavniku pripisujejo odločilno

poglavju *Konceptualizacija prostorske reorganizacije*) obstaja s pomočjo dveh aspektov: družbe in posameznika. S pomočjo družbe nastane t.i. kulturno, socialno okolje, ki ima vpliv na kolektivne vrednote in predsodke celotne družbe ter na vidno spoznavo (na to kaj vidimo). S perspektive posameznika nastajajo t.i. percepcijske izkušnje posameznika, ki vplivajo na vidno zaznavo (je odvisna predvsem od psihofizičnih lastnosti posameznika – o.p. N.S.). Na vidno spoznavo posameznika pa vplivajo poleg vzgoje, vrednostnega sistema, izobrazbe, verske pripadnosti, osebnih izkušenj ipd. - ki imajo vpliv tudi na dojetanje sporočil oziroma emocij, ki jih vidna spoznava sproža – tudi že omenjene kolektivne vrednote in predsodki. Če sta način in obseg spreminjanja prostora odvisna od spoštovanja prostorske kontinuitete, konteksta in identitete, njihovo upoštevanje pa je odvisno od družbenega vrednostnega sistema, me urbana kultura zanima v smislu tistih urbanih izkušenj (kot so opisane v esejistični anketi), ki, če ponovno uporabim Benjaminov pristop, v največji meri razkrivajo kulturna protislovja in znotraj katerih poteka presoja o dominantni kulturi.

In če končam pri pojmu kulture⁷⁹, ki se je v našem prostoru do nedavnega pojasnjeval predvsem kot nasprotje med množično producirano "nizko kulturo" in "visoko" kulturo kanonizirane klasike: Preference in konzumiranje enega ali drugega je v večini družb obdržalo razredno razlikovanje⁸⁰. V sodobnosti ne glede na to ali gre za vzhodno ali

vlogo v določanju vedenja. To je razvidno iz široke palete različnih dejavnikov, ki jih upoštevajo različne posamezne razlage: dražljaji, nagoni, dispozicije potreb, zavestni motivi, nezavedni motivi, čustva, stališča, ideje, kulturni predpisi, norme, vrednote, zahteve položaja, družbene vloge, članstvo referenčnih skupin in institucionalni pritiski. Razlike med šolami obstajajo tudi v razumevanju organizacije človeka. Nekatere šole zagovarjajo njeno biološko naravo, druge psihološko naravo, tretje spet trdijo, da predstavlja ponotranjeno societalno organizacijo družbene skupine, ki ji posameznik pripada. Vendar pa je vsem tem šolam skupno to, da razumejo človeka kot odzivajoči organizem, čigar vedenje je vselej produkt dejavnikov, ki delujejo na njegovo organizacijo, ali izraz medsebojnega učinkovanja delov te organizacije. Temu splošno sprejetemu stališču se človek kaže kot "družbeno bitje" le v smislu pripadnosti družbeni vrsti ali v smislu odzivanja na druge (družbeni dražljaji), ali v tem, da predstavlja odsev organizacije družbene skupine. Stališče, ki ga zagovarja simbolični interakcionizem je povsem drugačno. ...S samo-interakcijo vzpostavlja posameznik izrazito drugačen odnos do svojega okolja od tistega, ki ga predpostavlja zgoraj opisana zelo razširjena konvencionalna perspektiva. *Človek ni organizem, ki se zgolj odziva na dejavnike, ki delujejo nanj ali skozenj, ampak je razumljen kot organizem, ki se mora s tem, kar zaznava, ukvarjati. S tem, kar zaznava, se spoprime s pomočjo samo-predčenj, s katerimi iz zaznanih stvari ustvarja objekte, ki jim podeljuje pomen in se po teh pomenih ravna v svojem delovanju (poudarila N.S.).*«

⁷⁹ Metka Kuhar (2001:9) *kulturo* v najširšem pomenu definira:«Ohlapno rečeno, posamezniki pripadajo isti kulturi, ko interpretirajo svet na podoben način in ko lahko izražajo misli in čustva na tak način, da jih drugi razumejo. Kultura vključuje tudi organizacijo in regulacijo družbenih praks ter vpliva na vedenje s postavljanjem pravil, norm in konvencij družbenega reda. Omenjena perspektiva katere zagovornika sta npr. Parsons in Merton, predpostavlja obstoj nekega skupka homogenih vrednot, čemur nekateri avtorji oporekajo. Blumer izpostavlja, da obstaja v obnašanju preveč variacij, da bi lahko predpostavili nek kulturni konsenz, ki določa vedenje. Swidlerjeva (v Hoepfner, 2000) zavzema sredinsko pozicijo, ko trdi, da kultura ni enoten sistem oz. sila, ki pospešuje delovanje v neko konsistentno smer, temveč, da je t.i. "tool kit" oz. repertoar, iz katerega posamezniki izbirajo različne elemente za konstruiranje lastnega delovanja. Kultura deluje le, v kolikor je inkorporirana v človeške interakcije, kajti "tool kit" je posameznikom dostopen skozi interakcijo z drugimi, torej v kontekstu njihovega vsakdanjega socialnega sveta. V tem svetu pa je ključnega pomena komunikacija, saj ta omogoča oblikovanje skupnih perspektiv in organizacije posameznikovih izkušenj.»

⁸⁰ V primeru raziskave *Življenjskih stilov v medijski družbi* je postalo očitno, da pri nas prvič, ni jasne korelacije med razrednim položajem (če ga merimo s količino ekonomskega kapitala) in kulturnim okusom. Drugič pa lahko na splošno govorimo o popolnem kolapsu smiselnosti razlikovanja med visoko in nizko kulturo (torej vso popularno in množično kulturo) v sodobni družbi. Jasno je, da kulturna distinkcija še vedno obstaja, toda ni več samoumevnega konsenza o kulturnih hierarhijah, predvsem pa distinkcija ne poteka več med visoko in popularno kulturo, temveč znotraj popularne

zahodno-evropsko varianta družbe govorimo o razbohotenju novega srednjega razreda, katerega družbeni položaj temelji na izobrazbi in kulturnem kapitalu. Novi srednji razred je nosilec in glavni motor rušenja tradicionalne estetske dvojnosti.

4 POSTSOCIALISTIČNA MESTA

V tem poglavju obravnavam tisti del glavnega naslova, ki se nanaša na vzhodnoevropska mesta, za katere zaradi lažje interpretacije predpostavljam, da so postsocialistična. Na ta način preverjam tezo o obstoju popolnoma novega koncepta postsocialističnega mesta, ki ne ustreza niti konceptu "socialističnega" mesta niti konceptu zahodnega kapitalističnega mesta. Pri tem se nanašam na teoretične in empirične zaključke do katerih so prišli avtorji knjige *Cities after Socialism* (1996), ki mojo tezo tudi potrjujejo.

Tako mesta pod kapitalizmom kot postsocialistična mesta so oblikovana glede na svoje individualne oblike ekonomske organizacije, razredne ureditve in politične strukture. Problem urbanih družb v tranziciji je, da je njihovo nastajanje še vedno pod močnim vplivom preveč poenostavljenih poskusov zavrnitve zapuščine socialističnega obdobja. Podobna nevarnost se hkrati skriva v čezmernem prisvajanju značilnosti kapitalistične ekonomije in urbanih sistemov (Harloe, 1996:2).

Cilj tega poglavja je pojasniti tiste lastnosti mest in procesov urbanizacije⁸¹, ki se pojavljajo v različnih socialnih formacijah - v zahodnih kapitalističnih družbah ter nepričakovanih oblikah kapitalistične urbanizacije, ki se danes pojavlja na področju Vzhodne in Centralne Evrope. Zanima me, kaj so nekoč predstavljala mesta pod socializmom in kaj jih je nasledilo danes, kakšna je dinamika takšnega prehoda oziroma tranzicije⁸². Zaradi težav pri definiranju pojma post-socialistične urbanizacije si avtorji obravnavane knjige zastavljajo naslednja vprašanja: ali je podobnosti mogoče iskati v perifernem kapitalističnem mestu Tretjega sveta; ali gre za podobnost nekakšnemu križancu (hibridu); ali pa imajo postsocialistična mesta povsem novo obliko (Harloe, 1996:2). V tem kontekstu je zanimivo tudi vprašanje, ki si ga je zastavil Mlinar o tem,

kulture. Tako je v raziskavi prva delitvena linija potekala med lokalno in globalno kulturo, druga distinkcija pa se vzpostavlja med preferencami za različne estetike globalne pop kulture (Luthar, 2002:9).

⁸¹ Urbanizacijski proces v Sloveniji je bil vseskozi po drugi svetovni vojni poseben glede na druge republike nekdanje Jugoslavije, ima pa svoje posebnosti tudi v primerjavi s podobnimi ali razvitejšimi evropskimi državami. Med te posebnosti sodijo zgodovinska in kulturna dediščina v poselitvi prostora ter raven izgrajene infrastrukture. Dejstvo, da se je policentrični razvoj uveljavil v našem prostoru in ne v drugih območjih nekdanje Jugoslavije, gre pripisati predvsem tem dejavnikom (Verlič-Dekleva, 1996:233).

⁸² Kritični sociološki pogled na takšno opredelitev bi verjetno nakazal, da je na nek način vsaka družba vedno v "prehodu", torej takšna oznaka ni neka posebnost za postsocialistične družbe. Da bi se izognili nesporazumom bomo s "prehodom" ali "tranzicijo" označevali spremembe samih strukturnih mehanizmov družbene organizacije in ne zgolj običajnih evlucijskih sprememb, ki so značilne za vse, vsaj moderne družbe (Gantar, 1998:15).

koliko je prestrukturiranje znotraj konkretnega mesta mogoče pojasnjevati s spremembami v svetovnem merilu (Mlinar, 1990:5). V poglavjih, ki sledijo bom skušala pojasniti ali je današnja podoba mesta Ljubljana posledica evlucijskih procesov, ki imajo vpliv na vsa mesta, ne glede na to kateremu družbenemu sistemu pripadajo, ali gre za posledico postsocialistične transformacije oziroma kar obojega.

4.1. Mesta pod socializmom

Mesta pod socializmom so imela svojo lastno fizično in socialno strukturo in se niso čez noč spremenila v kapitalistična mesta. Namen tega podpoglavja je poiskati značilnosti vzhodno-evropskih mest, ki se razlikujejo od razvitega kapitalističnega sveta. Poudarek je na značilnostih prostorske strukture, ki dejansko izzivajo primerjavo med domnevno "socialističnim" mestom in mesti Zahodne Evrope in Severne Amerike, čeprav obstajajo neenakosti tudi znotraj vzhodnoevropskih mest.

Privatizacija ima neposredne učinke na mnoge aspekte urbanizacije in urbane storitve. Z eksplozijo potrošništva in pogoji prostega časa, rekreacije ter kulturne potrošnje s strani trga, so nastale nove vrednote o dejavnostih, ki so bile prej subvencionirane s strani države. Postsocialistična mesta so lahko iz te perspektive glavni vir tako ekonomskega premoženja kot tudi socialnega kapitala, ki so ga omogočila omrežja⁸³. Obstajajo pa še druge povezave. Na primer, nova vloga sub-nacionalnih urbanih in regionalnih oblasti, rast urbanih družbenih gibanj kot del horizontalnega razvoja in ne več vertikalno integriranih družb (Harloe, 1996:9). Vpliv zahodnega učinka t.i. "šok terapije", ki naj bi vbrizgal duh kapitalizma⁸⁴ v bivše socialistične ekonomije lahko opišemo s pojavom številnih simptomov ekonomskih patologij – množična brezposelnost, divja inflacija, rast črne ekonomije in organiziran kriminal. Najbolj opazne spremembe v mestu so zlasti v preureditvi urbane "socialistične" pokrajine, njenih trgov in spomeniških prostorov v komercialne prostore organizirane po zahodnem načinu.

Ali obstaja oziroma ali je obstajalo posebno "socialistično" mesto? To vprašanje je praktičnega kot tudi akademskega pomena za vzhodnoevropska mesta prihodnosti in do neke mere odsev tistih iz preteklosti – tem bolj, če togost obstoječih oblik ovira procese

⁸³ Spremembe v Evropi navkljub težavam, sicer postopno pa vendarle, ukinjajo koncept meje kot fizične zapore in omejitve. To pa pomeni, da se posamezni urbani in regionalni sistemi povezujejo tangencialno. S tangencialnim povezovanjem imamo v mislih povezovanje mest mimo "nadrejenih" hierarhičnih vezi. Na primer avstrijski Gradec in Maribor se povezujeta med seboj neposredno, ne pa s posredovanjem "nacionalne" ravni. Tudi posedovane urbane hierarhije pri takšnem povezovanju nimajo več pomembne vloge. Z luknjanjem meje kot fizične zapore lahko pričakujemo krepitev povezav na relaciji Gradec-Maribor, Obala-Trst, Gorica-Nova Gorica itd. Navzlic temu, da se je ob insttucionalnih spremembah v devetdesetih letih in z vzpostavitvijo nacionalne države krepila vloga Ljubljane, se bo dogajalo razcentriranje nacionalnega urbanega sistema (Gantar, 1998:16).

⁸⁴ »Glede na to, da postsocialistični sistemi šele vzpostavljajo moderno institucionalno strukturo, se torej postavlja vprašanje, ali je mogoča nekakšna korigirana modernizacija, tj. takšen razvoj, ki bi ancipiral že spoznane probleme modernizacije in se jim poskušal izogniti. To je seveda zelo visok cilj. Obstaja namreč precej znakov, da se postsocialistični sistemi ne bodo mogli izogniti (tudi že spoznanim) modernizacijskim pastem.« (Kos, 1993:155).

sprememb. Če je socializem v Vzhodni Evropi in Sovjetski Zvezi ustvaril takšne upogljive urbane strukture, ki se ne morejo enostavno spremeniti v postsocialistično družbo, bo takšne vrste mesto, ki je podedovalo star režim, preživelo vsaj deloma v naslednjem stoletju. In dokler se bo urbano življenje moralo prilagajati obstoječemu grajenemu okolju bo "socialistično mesto" delovalo kot pritisk na razvoj novih družbenih formacij (Smith, 1996:70)

Nekateri obstoj "socialističnega mesta" zanikajo. Način, po katerem se mesta oblikujejo ali odločilno modificirajo v socializmu, ne zadostuje za premislek o posebnih socialističnih načelih⁸⁵. Idealno-tipski model socialističnega mesta, kot ga opisuje Smith, je nekakšna kombinacija ekonomske učinkovitosti, socialne pravičnosti v dostopnosti urbanih dobrin in storitev ter visoke kvalitete življenja mestnega prebivalstva. Seveda je bila to utopija, saj je bila realna podoba mest pod socializmom drugačna (Harloe, 1996:13).

V deželah socializma je *centralno planiranje* poleg državnega lastništva nad prostorom pomenilo, da je bil urbani razvoj podvržen veliko večjemu nadzoru kot v kapitalističnih deželah⁸⁶. Mesta Vzhodne Evrope pa se po mnenju Smitha niso zelo razlikovala od razvitega zahodnega sveta, še posebno od Zahodne Evrope. Z njo si naj bi delile podobno zgodovino in fizično zupuščino, njihov nastanek pa naj bi bil posledica istih sil moderne industrijske družbe⁸⁷.

Smith skuša z enostavnim modelom rasti vzhodno-evropskega mesta (sestavljeneega iz con⁸⁸), ki ga je povzel po Hamiltonu (1979), to tudi dokazati:

⁸⁵ »Kljub velikim in manifestnim razlikam je rigidnost in nefleksibilnost socialističnih "obmodernih sistemov" (Bernik, 1992) primerljiva z modernimi, kajti vzhodna in zahodna modernizacijska varianta izhajata iz istega razsvetljenskega ozadja. Seveda pa bi bilo cinično govoriti o krizi socialističnih sistemov, zaradi rigidnosti, ki jo povzročata preobilje opcij. Po Offeju (1990) je to usoda, ki čaka razvite hiperkompleksne moderne sisteme. Offejeva analiza pa je uporabna na tisti točki, kjer govori o nizki produktivnosti mehanizmov regulacije in vodenja. Očitno je bila kriza teh mehanizmov v socializmu tolikšna, da niso bili sposobni predelati niti relativno omejenega števila opcij.« (Kos, 1993:156)

⁸⁶ Čeprav je Kos (1993) prepričan drugače, saj je po njegovem: «izkušnja državnega socializma na empirični ravni pokazala, da je "razvoj" neformalnih dejavnosti prenosorazmeren z blokadami, tj. neučinkovitostjo formalnih regulativnih mehanizmov. Prenehanje reproduktivnih sposobnosti socialističnih sistemov je tako dejansko potrjitev logične teze, da monocentrično upravljani, relativno nizko kompleksni sistemi veliko prej zaidejo v nepremostljive upravljalske blokade kot pa razsrediščeni (decentrični) visokokompleksni moderni sistemi.« (Kos, 1993:155)

⁸⁷ »V enem izmed prvih tekstov v katerem je podana resnejša razprava o socialističnem mestu, Rugg (1973) razlikuje med 'parcialno spremenjenimi mesti' in 'novimi mesti'. Tista mesta, ki so bila parcialno spremenjena v obdobju socializma, so velika in dolgo nastajajoča mesta kamor lahko uvrstimo Moskvo, Budimpešto, Prago in Varšavo. Vendar je celo znotraj te skupine prihajalo do razlik v stopnji do katere je socialistično planiranje nadomestilo prej obstoječe urbane sisteme (npr. glede na obseg vojne škode in razpoložljivih sredstev za obnovo oz. novo gradnjo). Nova mesta so bila ponavadi oblikovana za neko določeno funkcijo povezano z industrijsko produkcijo ali naravnimi viri, njihova oblika pa je predstavljala 'najčistejšo' verzijo ideologije planiranega socialističnega mesta absolutne funkcionalnosti.« (Smith, 1996:72)

⁸⁸ Tradicionalna urbana sociologija in predvsem socialna geografija (Čikaška šola, P. Knox, 1995, glej tudi Čaldarović, 1985) je bila usmerjena predvsem na analizo nastanka mestnih struktur glede na zgodovinsko genezo poselitve ter opredeljevanja ali načrtovanja funkcionalne izrabe prostora (funkcionalistične izpeljave po Parsonsu). Vrednost zemljišč in grajene strukture, vključno s stanovanjsko, je v okviru teh pristopov določena z načelom zoniranja, torej prevladujoče funkcije izrabe širšega območja ter oddaljenosti od mestnih središč (Verlič, 1999:12).

1. historično srednjeveško ali renesančno jedro,
2. notranje trgovinsko, stanovanjsko in industrijsko območje iz obdobja kapitalizma,
3. cona socialistične tranzicije ali obnove, kjer je moderna gradnja del parcialnosti in progresivno nadomešča podedovano urbano ali reliktno-vaško območje,
4. socialistična stanovanja 50-tih,
5. integrirane socialistične soseske in stanovanjska področja 60-tih in 70-tih let,
6. javni ali naseljeni "izolacijski pasovi",
7. industrijske ali sorodne cone,
8. javno dostopno podeželje, gozdovi, hribi vključno s turističnimi kompleksi (Smith, 1996:75).

Zunanja širitev mestnih območij naj bi v tem primeru proizvajala koncentričen-conski vzorec, sestavljen iz zaporednih stopljenj gradnje prepoznavne z različnimi arhitekturnimi stili. Takšen vzorec naj bi težil k sektorski oz. "klinasti" distribuciji funkcionalnih con povezanih z določenimi plasiranimi kvalitetami, zgodovinskimi tradicijami in večjimi transportnimi prometnimi žilami. Bistveno drugačna naj bi bila pred-socialistična notranja in socialistična zunanja urbana območja. Podedovano notranje območje je tu predmet večje diferenciacije kot socialistično zunanje mestno območje s svojo načrtovano enotnostjo. Zgodovinsko jedro in njegovo ohranjanje bi lahko imelo za posledico oblikovanje novega mestnega centra. Ta model kaže nekatere podobnosti z razvitim kapitalističnim mestom, vsaj glede obsega ugotavljanja širših con diferenciacije v obliki sektorjev in klinov (glej Smith, 1996: 74).

G. Enyedi (1996) skuša analizirati posebne oblike urbanizacije na področju Centralne in Vzhodne Evrope *pred* razpadom socialističnega sistema leta 1989, ki naj bi se razlikovala od tipičnih aspektov zahodne urbanizacije. Pri tem opozarja tudi na vpliv globalnih urbanizacijskih procesov. Razlike med socialistično in kapitalistično urbanizacijo so v tem, da je v socialističnih deželah obstajalo kolektivno (v glavnem državno) lastništvo nad mestnimi zemljišči in infrastrukturo, centralno planirane alokacije razvojnih fondov in obstoj splošnih strategij razvoja nacionalne naselitvene mreže. Nasprotno je kapitalistično urbanizacijo usmerjala tržna konkurenca, privatna lastnina, nepremičninska rentabilnost, lokalne odločitve ter fizično planiranje⁸⁹.

Za marksistične urbane sociologe in urbane geografe Vzhodne Centralne Evrope je bila trditev o posebni naravi socialistične urbanizacije teoretično utemeljena. Poleg tega so

⁸⁹ »Na societalni ravni je zelo pomembno razlikovanje med totalitaristično in totalno regulacijo. Prva označuje tendenco, druga pa cilj. Iz tega izhaja, da totalitaristična regulacija seveda (še) ni tudi totalna. V to zanko so se "bolj ali manj" ujeli vsi socialistični "regulatorji". Veliko je empiričnih osnov za argumentacijo, da totalna regulacija dejansko ni mogoča v nobenem konkretnem empiričnem sistemu. Utopični preizkusi realizacije totalnih projektov "nujno" ostanejo zgolj totalitaristični, tj. ostajajo le pri poizkusu. Mnogi razvpiti pojavi socialističnih sistemov so posledica brezupnega in histeričnega prizadevanja za obvladovanje nemogočega. Skratka, socialistične družbe so zastavile preprosto formalno institucionalno mrežo, ki je niso bile sposobne dokončati niti vzdrževati. Tako smo dobili na eni strani gosto mrežo formalnih institucij, ki ni dopuščala spontanosti, in na drugi strani praznine, kjer je bila mreža redka ali je sploh ni bilo. Ti "prazni prostori" so dopuščali in celo spodbujali razmah neformalnih dejavnosti.« (Kos, 1993:157)

zahodni neo-marksistični urbani sociologi in geografi povezovali zahodne urbane probleme z družbenimi razrednimi nasprotji in kapitalističnim načinom produkcije (Castells⁹⁰, Harvey v Enyedi, 1996:101). Trdili so, da bo socialistična urbanizacija omogočila reševanje problemov kot so, na primer pretirana rast mest, urbana stanovanjska segregacija in podobno.

Ker te predpostavke niso potrdili empirični podatki, so neo-webrovski urbani sociologi postavili novo trditev, da je naravo urbanizacije prej kot način produkcije določala njena stopnja. Industrijska tehnologija velikega obsega je imela lastno logiko lociranja prostora, ki je delovala v vseh tipih industrializiranih družb, ne glede na njihovo uradno ideologijo. Zato se urbani problemi v Zahodni Evropi ločijo od Vzhodnih samo po tem, da so bili bolj razviti (Pahl v Enyedi, 1996:102).

Enyedijeva hipoteza je drugačna (ne sprejema niti neo-webrovskega niti neo-marksističnega pogleda) saj pravi, da:

« socialistična urbanizacija ni bil nov model moderne urbanizacije, temveč nekakšna replika stopenj splošno uporabnih procesov globalnega urbanega razvoja. Kot posledica zakasnele ekonomske in urbane modernizacije ter socialističnega političnega sistema pa naj bi vzhodnoevropske dežele v primerjavi z zahodom, na vsaki stopnji urbanizacije kazale posebne značilnosti.» (Enyedi, 1996: 102).

4.2. Faze globalnih urbanizacijskih procesov in zakasnel razvoj vzhodnoevropskih dežel

V 70. letih so urbani geografi spoznali, da urbana rast in povečana gostota prebivalstva na območju metropol, nista procesa, ki bi se kontinuirano nadaljevala v nedogled. Popisi prebivalstva večine najrazvitejših zahodnih držav so pokazali znake konca obdobja rasti gostote prebivalstva in začetek populacijske preusmeritve zunaj mestnih področij⁹¹ (Barry, Hansen, Van den Berg v Enyedi, 1996:102). Oblikovale so se teorije, ki naj bi pojasnjevale prostorske spremembe glede na različne *faze moderne urbanizacije*:

⁹⁰ Castells je v razpravi *The City and the Grassroots* (1983) analiziral značilne primere urbanih gibanj, ki so se razvila kot kolektivni odgovor na nefleksibilnost urbanega sistema. Urbana kriza je po Castellsovi definiciji dejansko nesposobnost rigidno formaliziranega sistema odgovoriti na izzive, ki jih pred njega postavljajo "novi akterji v zgodovini in družbi" (glej Kos, 1993:167)

⁹¹ V fazi izrazite urbane rasti so v evropskih deželah po drugi svetovni vojni (1955-1970) gradili periferna industrijsko konstruirana naselja, kjer pa se že v nekaj letih pojavijo značilne težave, ki v končni fazi pripeljejo do fizičnega propadanja in socialne marginalizacije. V Sloveniji smo ta model uporabili v kasnih šestdesetih letih in skoraj vse do osemdesetih v večjih mestih. V Evropi so zaradi slabih izkušenj in predvsem zaradi nizkih investicijskih dobičkov prešli na gradnjo povsem novih naselij v večji oddaljenosti od mest (20-30 km), kjer naj bi se odpirala tudi delovna mesta. To naj bi razbremenilo razvojne težave večjih starejših mest, ki bi se sicer preveč širila. V Sloveniji je bil slednji model uporabljen zgolj kot prototip za t.i. "socialistična mesta", torej za nekaj primerov manjših mest, ki so bila zaradi gospodarskih razlogov deležna večjih investicij ter populacijske rasti (Velenje, Koper, Nova Gorica) (Verlič-Dekleva, 1996:235).

1. Prva faza vključuje *industrijski vzpon (take-off)* s hitro rastjo zaposlenosti v industriji, z močnimi migracijami iz vasi v mesta in naglo rastjo mest.
2. Druga faza vključuje *tehnične in strukturne spremembe v industriji*, ki imajo za posledico padec zaposlenosti v industriji in porast v terciarnem sektorju. Populacija se še vedno kopiči na urbanih področjih vendar relativno dekoncentrirano, v obliki suburbanizacije in razširjanja ter selektivne rasti majhnih in srednjih urbanih omrežij.
3. Tretja faza vključuje *absolutno populacijsko dekoncentracijo s populacijsko rastjo usmerjeno v zunaj mestna območja*. Ekonomijo označuje porast terciarnega in posebej kvartarnega sektorja z novo notranjo organizacijo produkcijskega sistema, uvedbo in širjenjem visoke tehnologije. Nekateri avtorji tej fazi pravijo tudi "*proti-urbanizacija*" (Barry v Enyedi, 1996).

Vzhodno-evropske dežele so proizvedle osnovne oblike prve faze moderne urbanizacije⁹². Večina teh dežel je potem vstopila v drugo fazo in proizvajala njene osnovne oblike. To kaže na to, da je za to fasado razlik in podobnosti kapitalistične in socialistične urbanizacije obstajal skupen vzorec vzročnosti: procesi moderne urbanizacije. Ti skupni procesi so bili pomembnejši od variirajočih družbenih struktur, ki so urbanizacijo podpirali. Lokacijska mapa vzhodno-evropskih mest se ni bistveno razlikovala od tistih na Zahodu, ki so bila enake velikosti in funkcionalnega tipa, čeprav je na Vzhodu imela država in znotraj nje politični sistem večjo formalno moč pri oblikovanju urbanega okolja kot na Zahodu. Prav zato se je moderna urbanizacija lahko razvila tako v kapitalističnih kot tudi v socialističnih družbah⁹³ (glej Enyedi, 1996).

Obstajata pa še *dva dejavnika*, ki sta ustvarjala podoben potek procesov urbanizacije⁹⁴ na Vzhodu in Zahodu.

1. Razvoj Vzhodne Evrope je za Zahodno Evropo zaostajal za več stoletij. Vzhodno-evropske države so skušale slediti zahodnim načelom - političnim institucijam, ekonomski organizaciji in procesom

⁹² Slovenijo bi v zadnjem desetletju glede na ciklični urbanizacijski model uvrstili v fazo prehoda med suburbanizacijo in začetke dezurbanizacije. V naslednjem obdobju bi tako lahko pričakovali rast deleža podeželskih prebivalcev. Vendar, ker smo na prehodu in ker so velike spremembe družbene organiziranosti, kjer se uveljavljajo zakonitosti trga, obenem pa se odpiramo širšemu okolju, je prav tako možno, da se bodo razvijale le nekatere družbene regije in njihova središča; torej se bo pojavila metropolitizacija (Ravbar, 1991). Le ta se usmerja selektivno v prostoru na razširitev najbolj opremljenih in najrazvitejših krajev, ki zato rastejo ter v svoje območje vplivanja pritegnejo tokove selitev prebivalstva (Verlič-Dekleva, 1996:233).

⁹³ Osnovne značilnosti, skupne urbanizacijskim procesom obeh družbenih sistemov pa so vključevale: migracijo iz podeželja v mesta ter koncentracijo urbane populacije kot posledico urbanizacije; prostorsko ločitev delovne cone od bivalne; suburbanizacija; v bolj razviti severni polovici Vzhodno Centralne Evrope je prišlo do pojemanja urbane rasti in relativnega povečanja pomembnosti majhnih in srednje velikih centrov urbanega razvoja; rastoča pomembnost terciarne in kvartarne zaposlenosti, ki spreminja lokacijski vzorec delovnih mest. Ti fenomeni so bili regulirani z različnimi mehanizmi glede na družbeni sistem, pri tem pa Enyedi meni, da so si bili osnovni procesi, ki proizvajajo te fenomene zelo podobni če ne celo identični. (glej Enyedi)

⁹⁴ *Urbanizacija* – splošna definicija urbanizacije ne obstaja. Ker so vse definicije urbanizacije teleološke (ustvarjene z namenom) so se pojavile številne definicije tega koncepta. V tem poglavju urbanizacijo obravnavamo kot prostorski proces – v smislu prostorske reorganizacije družbe s katero se:

- spreminja geografska distribucija populacije določene dežele in (vsaj v prvih stopnjah moderne urbanizacije) se postopoma koncentrirajo v mestih in urbanih aglomeracijah,
- na podeželju pa se razvijajo urban življenjski stil, urbana socialna struktura in tehnologija z namenom, da urbano/ruralni kontinuum (ali poenoten naseljitveni sistem) nadomesti zgodnjo izrazito urbano/ruralno dihotomijo (Enyedi, 1996:101)

urbanizacije. Po letu 1945, se je na novo ustanovljena socialistična oblast spet trudila ujeti Zahod⁹⁵ s pomočjo radikalnih družbenih sprememb, hitro ekonomsko rastjo in pospešeno urbanizacijo. Marksistična teorija je zavračala sprejemanje življenjskega stila zahodnih družb, a hkrati želela doseči stopnjo materialnega bogastva na Zahodu za oblikovanje socialistične (egalitarne) blaginje populacije v relativno revnih deželah Vzhodno Centralne Evrope. Posledično so zato te dežele hkrati sledile sovjetskim vzorcem formuliranja političnih ciljev in zahodnemu pristopu k tehnološkemu razvoju mest. S tem, da je za razliko od Vzhoda, zahodna tehnologija temeljila na ekonomski blaginji in bila ustvarjena za zadovoljevanje individualne potrošnje. Posnemanje takšne tehnologije je na Vzhodu samo še povečalo stopnjo družbene diferenciacije.

2. Planirana urbanizacija, ki je temeljila na nacionalni stanovanjski politiki in centralni alokaciji infrastrukturnih investicij je ustvarila zgolj grajeno okolje, ne pa tudi družbenih struktur in odnosov, ki spremljajo moderno urbanizacijo. Individualni cilji so bili zelo enostavni: vključevali so dostop do primerne stanovanja, delovnega mesta, storitev; socialnega statusa, z drugimi povedano, "živeti v dobro cenjeni soseki" (Kansky v Enyedi, 1996:107).

Enyedi meni, da si povprečen državljani, ne glede na to ali živi v Vzhodni ali Zahodni Evropi, zastavlja cilje na praktično isti način. V vseh družbah, ima individualni, neformalni odziv⁹⁶ na politične procese povratni učinek. Na Vzhodu se je ustvaril poseben vzorec, saj so si tu posamezniki izmišljali skrite mehanizme za varovanje svojih interesov in za promocijo urbanih družbenih procesov, ki so nasprotovali uradni politiki, s tem, ko so zavračali nekatere vrednote "socialistične" urbanizacije in odobrvali kontinuiteto meščanskih nazorov in ideologije. S tem, ko državljani niso sprejemali egalitarnih ciljev glede primernosti lokacije in skušali svoj socialni status dvigniti s preseljevanjem v bolj cenjena področja, se je socialna segregacija podkrepila. Ta *individualistični pristop k urbanizaciji* je v največji meri temeljil na sivi ekonomiji⁹⁷, kot področja tržnih odnosov, potrošniške izbire in avtonomnih ekonomskih odločitev, ki je bil v času socializma neke vrste *paralelna družba*⁹⁸.

⁹⁵ »Socialistične družbe so poizkušale s forsiranim modernizacijskim skokom dohietati ali vsaj slediti "razvitim" modernim družbam na vseh sektorjih.« (Kos, 1993:156)

⁹⁶ »V nasprotju z dokaj razširjenim prepričanjem torej tudi v najbolj "totalitarnem" socializmu obstaja precejšen prostor, ki ga zapolnjujejo neformalne strukture. To je dejansko nujni strukturni pogoj funkcioniranja teh sistemov ali, kot pravi Sampson, "sekundarna ekonomija je strukturirana posledica socializma" (Sampson v Kos, 1993:158).

⁹⁷ Lahko bi celo pristali celo na metaforo, ki jo Sampson pripisuje madžarskim avtorjem, da je "realni socializem dejansko sekundarna (neformalna) ekonomija. (Ibid.)

⁹⁸ Ekspanzijo neformalnih opcij, Kos v svoji knjigi *Racionalnost neformalnih prostorov* (1993), obravnava kot proces nastajanja paralelnih (komplementarnih) prostorov, ki kompenzirajo blokade, nastale zaradi prevelike kompleksnosti formalnega sistema.

Neformalno delovanje je torej ustvarjanje paralelnih prostorov – nič, kjer se je (vsaj začasno) mogoče izogniti nefleksibilni togosti formalnih procedur (Kos, 1993:165).

Črni gradenj npr. ni več mogoče brez ostanka strpati v rubriko ekscenja/marginalna prostorska praksa, temveč jih je potrebno obravnavati kot indikator strukturiranih nedoslednosti formalno legalnega sistema, tj. formalne "produkcije prostora" (Kos, 1993:187).

Podobnosti med vzhodno in zahodno-evropsko urbanizacijo pa so pomembne tudi zato, ker izhajajo iz kontinuitete v zgodovinskem razvoju evropske urbanizacije, ki pa je na tem mestu ne bomo obravnavali (podrobnosti glej Enyedi, 1996).

Obstajali sta torej dve osnovni načeli socialistične urbanizacije: *egalitarizem* in *centralno planiranje*. Egalitarizem, ki je vključeval enakost življenjskih pogojev znotraj naselitvenih mrež in posameznih naselij je bil razširjen slogan Vzhodne Evrope, kjer so bile razlike v življenjskih pogojih med mesti in regijami izrazite. Po teh načelih je delovala produkcija nacionalnih stanovanjskih kompleksov, kar je pomenilo gradnjo stanovanj z isto ureditvijo in količino udobnosti. Pri tem je imel vsak posameznik pravico do iste količine prostora⁹⁹. Na ta način so omogočili, da je populacija novih stanovanjskih sosesk postala socialno mešana. Egalitarni urbanizem pa je imel največ možnosti za uspeh v novo nastalih socialističnih mestih.

Kljub takšnemu planiranju pa je dejanski urbani razvoj vseboval veliko "spontanih" elementov. Centralno planiranje¹⁰⁰ je bilo večinoma sektorsko. Individualni elementi urbanega razvoja (stanovanja, javne zdravstvene ustanove, transport, komunikacije ipd.) so bili planirani ločeno s strani različnih ministrstev. Mestni svet je imel znotraj tega sistema vlogo razvojne koordinacije, vendar je bil pri sprejemanju odločitev brez moči. Posledica tega, so bile slabo koordinirane sektorske odločitve, ki so pogosto proizvajale zaostanke v infrastrukturnem razvoju.

70. leta so bila za socialistično planiranje prelomna, saj je prišlo do spremembe vloge mest. Mesta niso bila več zgolj področja industrijske produkcije, temveč se je pojavilo regionalno in med-mestno izenačevanje življenjskih pogojev. Pomembna sta postala teritorialna (prostorska) organizacija in dostop do javnih storitev. Poleg tega, se je vedno bolj uveljavljal dolgoročni cilj integracije urbanih in ruralnih naselitvenih mrež v celoto, pri čemer je nastal problem neuravnotežene rasti mest. Centralizacija in koncentracija sta bili v socialističnem sistemu zelo cenjeni, veljalo je prepričanje, da je "veliko lepo".

O alternativnih razvojnih strategijah so razpravljali samo eksperti in "decision-makerji", ki so se osredotočali zgolj na politične, ekonomske in strogo profesionalne probleme, malo ali nič pozornosti pa niso namenili mnenju prebivalstva o teh problemih, kljub dejstvu, da so v veliki meri vplivali na njihovo življenje. Javna participacija pri reševanju problemov

⁹⁹ Primer črnih gradenj: tovrstna gradnja je pravzaprav postala (v preteklosti) razširjen način reševanja stanovanjskih problemov različnih skupin prebivalstva (npr. mlade družine ali ljudje z nižjimi dohodki, ki pa so imeli možnost gradnje na zemlji staršev ali sorodnikov ipd.).

¹⁰⁰ »Zaradi centralnosti in hierarhične nadrejenosti političnega podsistema so postali centralizirani regulacijski mehanizmi (*centralno planiranje*) neskončno preobremenjeni že pri relativno nizkem številu opcij. ...Modernizacija iz enega centra, ki so mu podrejeni vsi podsistemi, zadene ob nepremagljive upravljavske blokade. Zaradi tega so se ti relativno nizko kompleksni sistemi ukvarjali z mnogo hujšimi upravljavskimi blokadami kot visoko razviti moderni sistemi, o katerih govori Offe.« (Kos, 1993:156)

je bila bolj simbolične narave - v smislu prostočasnih javnih del, ki so bila v pomoč, na primer, pri izgradnji otroškega igrišča - ali razkazovanju mestnih planov z možnostjo napisanih komentarjev s strani javnosti. Moč prebivalstva in lokalnih oblasti je v urbanem in regionalnem planiranju v času socializma ostalo omejeno. Enyedi pa kot problem omenja tudi to, da je bilo kar zadeva regije v smislu urbanih razvojnih strategij, bolj malo pozornosti namenjeno razvoju hierarhičnega urbanega omrežja. Posledico tega vidi v ločevanju naselitvene mreže na dva dela: moderna mesta in tradicionalne lokalne centre, nezmožne ohranjanja primernih povezav med modernim sektorjem in podeželjem (glej Enyedi, 1996: 109-115).

4.3. Mesta v tranziciji

Postsocialistični sistemi so podedovali razvite neformalne dejavnosti na skoraj vseh področjih. Eno bistvenih razvojnih vprašanj "prehodnih" družb je formalizacija, tj. vključevanje teh zelo razvitih neformalnih dejavnosti v formalno reguliran sistem. S tega vidika problem postsocializma ni zgolj odpiranje prostora za spontanost, samoiniciativnost ipd., temveč je na videz presenetljivo potrebno precej naporov usmeriti v institucionalizacijo in formalizacijo dosedanjih "praznih prostorov". Zaradi tega je torej razprava o kolektivnih in individualnih akcijah, ki potekajo paralelno z obstoječo regulativo v postsocialističnih družbah, ki na societalni ravni še niso bistveno spremenile svojega ustroja, legitimna in zelo aktualna tema (Kos, 1993:159).

Gregory Andrusz (1996:11) opisuje tudi pojav etničnih in nacionalnih konfliktov, teritorialne dezorganizacije vzporedno z endemičnimi lokalnimi konflikti med različnimi vladnimi agencijami in oblastmi nad kontrolo proračuna ipd. Kar zadeva nepričakovano razredno strukturo obstaja redukcija ali razveljavljanje mnogih socialnih ugodnosti, ki jih je socialistični sistem omogočal širši populacijski množici in po drugi strani oblikovanje novega srednjega razreda kot preišljenega dela marketinške strategije.

Struktura in razvoj uporabe zemljišč mest pod socializmom sta se zaradi centralnega planiranja bistveno razlikovala od kapitalističnih mest. V kapitalističnem mestu je pri odločitvah imel glavno vlogo privatni sektor (lastniki zemljišč). Tu je urban razvoj potekal glede na kompromis med privatnimi in javnimi interesi. Takšen tip urbanega razvoja vključuje mnoge akterje, ki vzajemno delujejo v šibki, a kompleksni mreži moči. Razvita kapitalistična mesta so se razvijala s pomočjo mnogih decentraliziranih, posameznih decision-makerjev; tu je vpliv državnega planiranja v primeru uporabe prostora kot tudi javne uporabe, omejen. Mesta pod socializmom pa so se razvijala v popolnoma drugačnem okviru; privatna lastnina ni obstajala, vse investicije so bile pod državnim nadzorom, odločitveni procesi niso bili organizirani hierarhično temveč centralno. Končni produkt - mesto, je bilo oblikovano v skladu z utopičnimi teorijami in realizirano po planu, za katerega je odgovarjala država. V tem kontekstu termin "*urban razvoj*" v prvotnem

pomenu ni primeren, saj se ponavadi nanaša na procese, v katerih so dejanja različnih polavtonomnih učinkov in/ali sistemov le delno vodena (glej Häussermann, 1996: 215-216).

Z razpadom socializma se je ta okvir neizogibno porušil. Država ni bila več zmožna oblikovati mest v skladu s svojo politično ideologijo. Javni prostor se je privatiziral in zato je država izgubila materialno osnovo za svojo avtoriteto. Med mesti in periferijo je nastala neposredna konkurenca, njihovo vlogo je začel določati ekonomski kapital. Država ni več določala in zagotavljala masovne gradnje stanovanj, uvedba profitnih najemnin je povzročila nov odnos med nepremičninskim lastnikom in najemnikom. Redefinirana lokalna samouprava je mestnim občinam določila nove davke: le te postanejo odgovorne za politiko trga delovne sile, finance, socialne storitve, okoljske probleme in urbano planiranje.

Socialne, politične institucije in prostorske strukture so se postopoma spreminjale in prilagajale novim razmeram. Ena izmed posebnosti te prehodne faze je trdovratnost tradicionalnih struktur, navad, mentalitet in političnih orientacij vzdolž popolnoma novega institucionalnega in pravnega okvira.

Družbeno-prostorski vzorec "socialističnega mesta" se je spreminjal počasi. Na začetku so bile najbolj prizadete ekonomsko šibke institucije, še posebno tiste, ki so se nahajale na področjih v bližini centra mesta. Ta območja so bila najbolj donosna za potencialne posle. Največjo nepremičninsko spremembo je povzročila nova uporaba prostora. Najbolj značilen fenomen postsocialističnih mest so masovne stanovanjske zgradbe, zgrajene v obdobju socializma, ki so v globoki krizi¹⁰¹. Nekoč privilegirane cone danes izgubljajo svoj socialni status in zato posledično mnogo območij znotraj mest stagnira¹⁰². Zaradi nerešenih privatizacijskih postopkov tudi obnova zgradb zgrajenih pred drugo svetovno vojno traja dlje, kot se je pričakovalo v začetku 90-tih. Pogosto pa lastniki nepremičnin niso finančno sposobni obnove zgradb (glej Häussermann, 1996:224-225).

Tržne vrednosti prostora v Vzhodni Evropi prej niso poznali, ker ni bila določena nobena vrednost zemljišča – cene enostavno niso obstajale. Danes so cene zopet uvedli in veliko trgovin in drugih javnih storitev, ne more plačevati visokih najemnin. Te spremembe pa se niso pojavile samo znotraj mestnih območij ampak so opazne tudi zunaj tega področja in v

¹⁰¹ V primeru mesta Ljubljane je za blokvske soseske značilna "drobna" socialna diferenciacija na majhne razdalje. Tako je na primer opazno, da imajo slabši socioekonomski položaj prebivalci blokov z nekdanjimi "družbenimi" stanovanji. Z odkupom družbenih stanovanj je večina teh stanovanj prešla v zasebno last. Ob tem je treba opozoriti na problem "revnih" lastnikov, ki zaradi nizkih dohodkov niso sposobni primerno vzdrževati stanovanjskih stavb. To lahko privede tudi do fizične in tudi socialne degradacije posameznih blokovskih naselij (Pak, Rebernik v Delu, sredi, 18. 10. 2000).

¹⁰² Sive cone so zapuščena ali še ne aktivno uporabljena zemljišča in tista urbana območja, ki so v fazi ekstenzivne, manjvredne rabe izrazito začasne oziroma predhodne narave. Raba takšnega urbanega območja je pasivna, območje stagnira zaradi dalj časa pričakovane rekonstrukcije ali spremembe rabe. Tukaj zgodovinsko zidavo preraščajo nove strukture, preureditev območja ni dokončana v predvidenem obsegu (Koželj, 1998:32)

predmestjih, kjer na začetku faze prehoda niso veljali nobeni gradbeni predpisi. Prav na teh področjih so veliki trgovinski centri in avtomobilska zastopstva odkrila ogromne parcele zemljišč. Kot posledica vsega tega, se je v nekaterih regijah oblikovalo več prostora za trgovine kot na Zahodu¹⁰³. To je med drugim tudi povzročilo pojav potrošništva. Veliko prebivalcev vzhodno-evropskih dežel ima danes avtomobile, kar je povečalo neodvisnost od javnega transporta in pripravljenost prevoziti tudi daljšo razdaljo od svojega doma do trgovinskih centrov. S ponovnim razvojem notranjosti mesta so developerji pričeli z gradnjo velikih pisarniških kompleksov za terciarno dejavnost. Velike spremembe so se zgodile tudi na področju *suburbanizacije*¹⁰⁴. Predmestja so postala preferenčni prostor bivanja novega srednjega razreda.

Szelenyi poudarja, da je njegov namen prikazati, da se urban razvoj v obdobju socializma na področju Vzhodne Evrope močno razlikoval od urbanega razvoja, ki je potekal v modernih zahodnoevropskih družbah na isti stopnji ekonomskega razvoja. Njegov cilj je prikazati, da se danes kvalitativno novi trendi pojavljajo vzporedno s postsocialistično transformacijo urbanega prostora. Pri tem poudarja, da presoja o tem, ali je socialistični urbani razvoj boljši ali slabši od zahodne urbanizacije, na tem mestu ni potrebna. Edina predpostavka Szelenyija je, da je drugačen (Szelenyi, 1996:287).

Szelenyi ponuja pregled nekaterih teoretičnih problemov, ki izvirajo iz mest z edinstveno historično socialno obliko in špekulacijami o njihovi prihodnosti. Podrobneje se loti obravnave treh edinstvenih "socialističnih" oblik urbanizacije v Vzhodni Evropi - na Madžarskem, Češkoslovaškem in na Poljskem. Predvideva, da je bila na Poljskem industrializacija po drugi svetovni vojni dosežena z manjšo rastjo gostote urbane populacije in manjšo prostorsko koncentracijo populacije kot v tržnih kapitalističnih

¹⁰³ V podporo ideologije dohitevanja, uveljavljene ideologije srednjeevropskih držav, ni nepomembno, da so prav ti supermoderni nakupovalni centri tisto, v čemer je evropski Vzhod, vsaj njegove metropole, v zadnjih letih najbolj dohitel evropski Zahod in ga v marsičem celo prehitel. Nov Tesco, ki so ga pred štirinajstimi dnevi odprli v praškem predmestju, je največji zunaj britanskega otočja, medtem ko centri Carrefour, LeClerc, Auchan in Geant, v zadnjih letih odprti v Varšavi, slovijo kot ponos teh francoskih trgovskih verig. Celotne verige prav neopaznih supermarketov se na Vzhodu razrasejo v velikanske centre: najlepši primer je nemški Hit, ki ga denimo v obliki supermarketov najdete stisnjene ob berlinski železniški postaji Zoo, medtem ko njegova varšavska izvedba presega največji ljubljanski Mercator. Podobno velja za Billo. Pravzaprav niti Berlin niti Dunaj nimata kaj veliko možnosti za tekmovanje z Vzhodom. Medtem ko avstrijski in nemški zakoni še vedno strogo prepovedujejo odpiranje trgovin ob nedeljah, je v Budimpešti, Pragi, Bratislavi in Varšavi nakupovalni čas praktično neomejen. Brez nakupovalne nedelje pa je resničen razmah potrošništva kot razvedrila zatrt. *Sicer pa so Nemci tudi značajskega preveč varčni, da bi konkurirali potrošniško ravnokar emancipiranim Vzhodnjakom, ki potrošniško nikdar niso sloveli kot pretirano racionalni (poudarila N.S.)* (Viljem Gogala v Delu, sobota, 18.12. 1999).

¹⁰⁴ Socializem proizvede t.i. *podurbanizacijo* (under-urbanization) glede na razmerje med številom ljudi, ki so zaposleni v sekundarnih ter terciarnih dejavnostih, in številom prebivalcev v mestih. Podurbanizacija je torej primer, ko število prebivalcev mest ne narašča v sorazmerju z "urbanotvornimi" zaposlitvami. (Szelenyi, 1996:294) Takšen način bivanja se je v Sloveniji od konca sedemdesetih let izredno razširil. Po letu 1980 so bila domala vsa stanovanja izven mest zgrajena v zasebni lasti. Ta nova oblika urbanizacije pogojuje globoke spremembe v ravnotežju obstoječih urbanih in podeželskih naseljenih struktur. Ker je individualna in praviloma neorganizirana stanovanjska gradnja v slovenskih razmerah cenejša, prihaja do 'reakcije' v obliki disperzne urbanizacije podeželja. Po grobih izračunih je živelo leta 1990 v Sloveniji v enostanovanjskih družinskih hišah okrog 1,3 milijona ljudi. Od tega okoli tri tisoč v mestih in več kot 550.000 v njihovih obmestjih (Ravbar, 1992:112).

družbah na isti stopnji ekonomskega razvoja. Domneva, da je bilo v mestih kot je Budimpešta, Praga in Vzhodni Berlin v obdobju socializma manj "urbanizma" kot v primerljivih mestih Zahodne Evrope. Ta mesta naj bi med socialistično transformacijo družb celo izgubila del "urbanizma". Po njegovem mnenju je najboljši primer zato Vzhodni Berlin. Szelenyi predpostavlja, da je v zgoraj imenovanih mestih mogoče identificirati edinstvene socialistične urbane forme, saj je v teh mestih mogoče najti življenjske strukture, drugačne od struktur pred obdobjem socializma ali od življenjskih struktur zahodnih mest v istem zgodovinskem obdobju. Segregacija v socialističnih mestih Vzhodne Evrope naj bi bila glede na ekonomski status in etnično pripadnost prav tako visoka, kot v kapitalističnih mestih. Glavna razlika je bila v tem, da so to segregacijo povzročili povsem novi, drugačni mehanizmi. Slumi, na primer, so nastali na tistih urbanih področjih, ki niso tipični prostori lokacije za slume v zahodnih mestih in/ali Severno ameriških mestih¹⁰⁵.

Sredi sedemdesetih let naj bi po mnenju Szelenyija v nekaterih deželah Vzhodne Evrope prišlo do pomembne preusmeritve od klasičnega sovjetskega modela socializma. Še posebno Madžarska in do neke mere tudi Jugoslavija in Poljska, so se usmerile v mešano ekonomijo. Ti trendi naj bi se leta 1989 močno pospešili, čeprav Szelenyi ugotavlja, da se do danes značilnosti procesov urbanizacije vzhodno-evropskih mest še vedno niso spremenile. Še vedno namreč ni prišlo do množičnega "bega" iz vasi v mesta, ampak proces poteka ravno obratno. Po nekaterih napovedih naj bi prišlo do pospešene urbanizacije šele ob koncu krize post-socialistične transformacije. Kljub vsemu pa se avtor strinja, da so se na področju urbanizma vseeno zgodile radikalne spremembe. Vzhodno-evropska mesta danes, naj bi ponazarjala zmes značilnosti tako Tretjega sveta kot zahodno-evropskih mest. Njihov dejanski razvoj pa je še vedno neznanka, saj se v končni fazi lahko razvije v kateri koli smeri. To pa je nekako skladno z glavno hipotezo, ki jo je Szelenyi izpostavil v svojem poglavju: večja kot je vloga trga (in znotraj njega privatnega sektorja) v post-socialističnih družbah, manj se le te razlikujejo od zahodnih družb, natančneje, od kapitalističnih urbanih družb na podobni stopnji ekonomskega sistema (Szelenyi, 1996: 288).

V začetku osemdesetih let je prišlo do prvih znakov "konvergence"¹⁰⁶ z Zahodnim urbanim razvojem; povečala se je urbana marginalnost, kar ni bilo ravno sprejeto z navdušenjem.

¹⁰⁵ V primeru mesta Ljubljane: »Opisane "podstandardne" soseske (predvsem na jugu Ljubljane, na primer Rakova Jelša, Sibirija ob Cesti dveh cesarjev in del Tomačevega – o.p. N.S.) so v večini primerov locirane v neposredni bližini mestnega središča, na lokaciji z zelo dobro dostopnostjo. Na ta način zasedajo izjemno dragocen mestni prostor. Zaradi velikega pomanjkanja stavbnih zemljišč v Ljubljani določeno "zanimanje" za prosta zemljišča v teh delih mesta kaže tudi komercialna stanovanjska graditev, saj lahko v zadnjih letih opazujemo graditev stanovanjskih hiš za trg, na primer ob Dolgem mostu. Tako se začenja socialna preobrazba posameznih delov "socialno degradiranih območij" v mestu.« (Pak, Rebernik v Delu, 18.10.2000)

¹⁰⁶ Situacija v kateri so se znašle obstoječe socialistične družbe je bila, glede na zahodno teorijo šestdesetih let, del družbeno evolucijskih procesov industrijske družb. Čeprav se zdi na prvi pogled zelo neverjetno, pa naj bi se socialistični in kapitalistični sistem medsebojno zblíževala (Tinbergen, 1961). Ena izmed formulacij teorije konvergence trdi, da naj

Povečala se je količina pojavov prostitucije, ter permanentnega brezdomstva, saj se je povečalo število tistih, ki so spali v parkih in železniških postajah. Prav tako se je povečala t.i. "bohemska" marginalnost, kamor sodijo ulični glasbeniki, umetniki, ki za nekaj drobiža naslikajo portret, punkerji in prekupčevalci z drogami. Ta "konvergenca" je bil nekakšen odziv na zahodni turizem, propad redistribucijske ekonomije in trg, ki je izboljševal podlago za alokacijo dela in stanovanj in posledično proizvajal brezposelnost. To je bil dokaz, da se je Vzhodna Evropa premikala v smeri prehoda k post-komunizmu, v katerem se je totalitarni sistem politične in policijske kontrole začel rušiti in je civilna družba dobila relativno avtonomijo s strani države. Zato se konvergenca v urbani marginalnosti dogaja vzporedno s trendi konvergence z razvitim modernim ekonomskim in političnim sistemom (Szelenyi, 1996:303).

4.4. Nekaj najodmevnejših teorij o urbanem razvoju mest pod socializmom

Szelenyi navaja dve različni tradiciji v urbani sociologiji – ekološki in historični pristop – s katerima naj bi pojasnil svoje glavno teoretično vprašanje: v kakšni meri je socializem vplival oziroma ustvaril razliko v urbanem razvoju?

Ekološki pristop, poudarja vpliv industrializacijskih imperativ za urbanizacijske procese. Tako ekonomska rast kot sam proces industrializacije, zahtevata optimalno prostorsko koncentracijo prebivalstva, kar naj bi bilo po mnenju ekologov, neodvisno od socialno-politične organizacije in kulturne dediščine določene družbe.

Temu pristopu je v poznih 60. in zgodnjih 70. oporekala neo-marksistična in neo-webrovska urbana sociologija. Oba pristopa sta bila občutljiva na zgodovinske in institucionalne specifičnosti urbanega razvoja.

Neo-marksisti so trdili, da ima produkcijski način, glavno vlogo pri oblikovanju procesov urbanizacije (Castells, 1977, Harvey, 1973) in da zgodovina mest ne obstaja. Zgolj produkcijski načini naj bi imeli svojo zgodovino, zaradi česar bi morala biti mesta in znotraj njih urbani problemi in nasprotja, obravnavani kot prostorski izrazi nasprotij načinov produkcije. Neo-marksistični urbani sociologi, so z obsežnim empiričnim raziskovanjem sodobnih mest zahodnega kapitalističnega sveta in Tretjega sveta, pojasnjevali nasprotja modernega kapitalizma. S študijo urbanih prostorov, so opazovali razredna nasprotja, probleme akumulacije kapitala in fiskalne krize države¹⁰⁷. Na ta način so skušali pojasniti tudi

bi se oba sistema učila iz izkušenj drug drugega in na ta način skušala preseči nekatere lastne slabosti, s tem pa postajala drug drugemu vedno bolj podobna. (glej Andrusz, 1996:45-50)

¹⁰⁷ Značilni predstavnik te bolj geografsko usmerjene šole (nekakšne urbane geografije kapitalizma) je David Harvey (1975). Konflikte v urbanem okolju in krizne procese prav tako obravnava v kategorijah razrednega konflikta v zvezi s privzajanjem presežne vrednosti. Mesto in grajeno okolje sta v tej teoriji povsem reificirana; predstavljata golo utelešenje zakonov kapitalistične proizvodnje in se podrejata invariantni logiki akumulacije. Razredni konflikt v zvezi z boji v urbanem okolju (stanovanjski konflikti ipd.) so pravzaprav predvsem oblike odpora delavskega razreda zoper izkoriščanje tako na delovnem mestu kot v bivalnem okolju (Gantar, 1990: 46).

probleme regionalnega prestrukturiranja – propadanje urbanih središč in posledično relativizacijo/gentrifikacijo.

Kljub nesporazumom med neo-webrovci¹⁰⁸ in neo-marksisti, obe teoretični struji težita k temu, da se ustavi slojevitost, poleg tega, pa se zavzemajo za historični pristop, ki bi pojasnjeval urbane fenomene v povezavi z zgodovinsko specifičnimi in konkretnimi okoliščinami v katerih so se preučevana mesta razvijala. Skeptični sta glede determiniranega vpliva industrializacijskih imperativ in stopnje ekonomske rasti, na urbanizacijske procese. Namesto tega so kot najpomembnejšo neodvisno spremenljivko "webrovci" uporabljali socialno organizacijo, marksisti pa način produkcije (glej Szelenyi, 1996, 289-290).

Szelenyi sprejema *neo-webrovsko* stališče, s čimer tudi pojasnjuje, zakaj so se urbane izkušnje ljudi socialističnega mesta popolnoma razlikovale od izkušenj ljudi, ki so živeli na podobni stopnji ekonomskega razvoja v kapitalističnem mestu.

Szelenyi podrobno predstavi *tri aspekte urbanizacijskega procesa*, ki ločijo socialistične dežele od zahodnih kapitalističnih:

1. **Urbanizacija kot rast gostote prebivalstva** - na tem mestu se zastavlja vprašanje, ali je trend k koncentraciji prebivalstva v mestih v socializmu identičen ali podoben tistemu v kapitalističnih mestih oziroma ali industrializacijski procesi zahtevajo isto stopnjo koncentracije prebivalstva v mestih, ne glede na to, ali gre za kapitalistično ali socialistično mesto. Szelenyi vidi problem v merilu velikosti urbane populacije¹⁰⁹, saj je za nekatere vzhodno-evropske dežele značilno, da se naselbina ne klasificira kot urbana, če ne dosega pravnega statusa mesta (kar se le redko zgodi na podeželju) z manj kot 10,000 prebivalci. Včasih se celo naselbine z 20,000 prebivalci smatrajo za "vasi" ali "ruralna" področja bivanja. Kljub tem definicijskim problemom je dokaj očitno, da "urbanizacija" pomeni, med drugim, trend koncentracije prebivalstva v prostoru oz. rast gostote prebivalstva v večjih naseljih (Szelenyi, 1996: 289).
Vzhodno-evropske dežele naj bi v obdobju socialistične ekstenzivne industrializacije postale nezadostno urbanizirane ("under-urbanized") (Konrad in Szelenyi, 1977). Ta temin so si izmislili kot pendant koncepta čezmerna urbanizacija ("over-urbanization"). V socializmu je bila rast industrijske

¹⁰⁸ Značilni predstavnik te šole urbanega družbenega raziskovanja je Ray Pahl (1975). Ta teoretska paradigma obravnava mesto oziroma grajeno okolje z vidika alokacije redkih resursov. Prostor in grajeno okolje sta po definiciji redki vir, zato nujno obstajajo tako prostorske kot družbene omejitve dostopnosti do določenih objektov in prostorsko opredeljenih (javnih) storitev. Iz tega sledi, da so konflikti v prostoru nujni. Temeljno vlogo igrata t.i. urbani menedžerji (urbani politiki, planerji), ki posameznim kategorijam prebivalstva omejujejo ali povečujejo dostopnost do določenih storitev; na ta način s politiko prostorskega razmeščanja kolektivnih storitev, vplivajo na razvoj urbanih aglomeracij. (Gantar, Ibid.)

¹⁰⁹ Mesto je večje ali veliko zgoščeno naselje in skupnost prebivalstva, ki se preživlja z nekmetskiimi proizvodnimi, tržnimi in storitvenimi dejavnostmi. V Sloveniji status mesta ni zakonsko določen, jih pa po velikostnih merilih, družbenoekonomskih značilnostih in funkcijah lahko tako označujemo 78. Nahajajo se v nižinskem svetu in dolinah, ob prometnicah in rekah ali blizu naravnih surovinskih in energetskih virov. Ob popisu prebivalstva leta 1948 je v slovenskih mestih in mestnih naseljih živelo 26% prebivalcev države (380 000 od 1,440 000). Do leta 1991 so razvoj industrije in prometa, trgovinskih, poslovnih in upravnih funkcij mest ter močna stanovanjska gradnja povečali delež mestnega življa na 45% (892 000), konec stoletja pa živi v mestih že milijon ljudi ali nekaj več kot 50% vseh prebivalcev države (Premzl, 1999:6).

zaposlitve v mestu hitrejša od rasti permanentne urbane populacije. V tržnih ekonomijah – torej, ekonomskih sistemih, ki temeljijo na privatni lastnini – se je ekstenzivna industrializacija pojavila z malo ali nič zaostajanjem (retardacijo) infrastrukturnega razvoja. Nezadostna urbanizacija, je bila zato prostorski izraz različne socialistične ekonomske rasti. Socializem je proizvedel industrializacijo z izjemno nizko urbano in visoko ruralno populacijo. Prav zato je bila stabilizacija ruralnih skupnosti na Madžarskem v 80. zelo drugačen fenomen po socialni vsebini od suburbanizacije v ZDA v 50. letih. Socialistične dežele so s stabilno ruralno populacijo z močno vključeno pol zaposleno družinsko kmetijstvo na zelo nenavaden način vstopile v post-industrijsko fazo. Takšen razvoj, je bil posledica socialističnega značaja družbenega in ekonomskega reda (Szelenyi, 1996: 294).

2. **Urbanizacija kot določena kvaliteta socialnih odnosov oziroma načina življenja** - klasiki urbane sociologije od Tönniesa, Simmla in Wirtha, so ta urbanizacijski element definirali s termini gostote in raznovrstnosti človeških interakcij (in institucij), anonimnostjo, s koncem tradicionalne skupnosti in zamenjave s pojmom družba ter težnjo po marginalnih, neodvisnih in kreativnih urbanitetah. Po Gansu (1962) je družbeno-politična organizacija, razredna ali etnična pripadnost znotraj določene družbe, primarno odgovorna za oblikovanje življenjskih stilov posameznikov. Szelenyi pravi, da če bi sledili takšni teoretični tradiciji, bi lahko predlagali, da so socialistične družbe proizvedle različno vrsto in omejen urbanizem v primerjavi s tistim, ki je veljal za zahodne kapitalistične družbe na isti stopnji ekonomske rasti (Szelenyi, 1996:290).

Szelenyi predpostavlja, da je to posledica manjše urbane raznolikosti, manj varčevanja s prostorom in posledično nižje stopnje gostote prebivalstva v mestih, vključno z manjšo gostoto socialnih interakcij na javnih prostorih in manjšo stopnjo marginalizacije. K indikatorjem *majhne urbane raznolikosti*, Szelenyi uvršča pomanjkanje urbanih storitev kamor sodijo trgovine, restavracije, reklamni panoji ipd. Pri tem pa poudarja, da je znotraj vzhodno-evropskih dežel glede tega indikatorja prihajalo do razlik. Za primer navaja Budimpešto in Prago, ki sta kazali več indikatorjev urbanizma kot Vzhodni Berlin ali Varšava, ki sta bili v času socializma temeljito prenovljeni. A tudi v primeru Budimpešte, ki naj bi odsevala visoko stopnjo urbanizma za časa socializma, bi lahko trdili, da bi mesta utripajoča od življenja prej našli pred drugo svetovno vojno ali celo na začetku 20. stoletja, saj je bilo takrat najti več različnih trgovin, restavracij in drugih storitev kot na vrhuncu obdobja socialističnega razvoja. *Manjša stopnja marginalizacije* je posledica egalitarnega urbanizma v socialističnih mestih, ki je povzročil relativno varnost kar zadeva stopnjo kriminala, prostitucije in brezdomstva. Marginalnost je zato večja v zahodnih kapitalističnih mestih. Konec 80. let naj bi prišlo do konvergence z zahodnim urbanim razvojem – povečala se je stopnja kriminala¹¹⁰, prostitucija in permanentno brezdomstvo. Povečala se je tudi t.i. "bohemska" marginalnost kamor spadajo ulična gledališča, glasbeniki ipd. pa tudi subkulture (npr. punkerji), prekupčevalci mamil itd. (Szelenyi, 1996:299).

3. **Socialno-ekološki pristop predvideva, da so urbane forme** – načini po katerem se določene institucije in populacije razporejene v prostoru znotraj mest ali znotraj regij – spreminjajo na

¹¹⁰ V primerjavi z ugotovitvami tujih študij je tudi na Slovenskem moški pogosteje izpostavljen posameznim oblikam viktimite, še zlasti če gre za mlajšo osebo, ki živi v stanovanju in svoj prosti čas preživlja relativno aktivno. Na žalost raziskava o kakovosti življenja v Sloveniji ne vsebuje vprašanj o tem, kako posameznik skrbi za svojo varnost, ali je njegovo premoženje kakor koli zavarovano (alarm, posebne ključavnice, rešetke, orožje, pes, varnostnik,...), ali se ponoči izogiba nevarnih predelov oziroma kako varno se posameznik počuti v svojem okolišu. Zelo varno, dokaj varno, nekoliko nevarno ali zelo nevarno (Kolenc, Gnidovec, 1996:263)?

"nelinearni", evolucijski način. Klasičen primer tega je seveda Burgessov (1925) model koncentričnih krogov, ki opisuje kako se lokacije revnih in bogatih, slumi, predmestja in nekatere industrijske, tržne in poslovne institucije spreminjajo z rastjo mesta. Burgess je svoj model razvil iz empiričnih študij, opravljenih v Chicagu, vendar je predvideval da vsa mesta, če rastejo, proizvajajo podobne razporeditve prostorskih struktur skozi čas. Urbane forme ali conski vzorci, najdeni v Chicagu, naj bi ponazarjali kako naj bi mesta izgledala, če bodo nadaljevala pot industrializacije in urbanizacije. Prostorska struktura Ria de Janeira, Dunaja ali Šanghaja se razlikujejo samo po tem, da so na nižji stopnji industrijsko-urbanega razvoja. Čeprav so Burgessov model geografi in sociologi že davno opustili, je logika njegovih analiz še danes zelo aktualna. Zgodovinski pristop – pa naj bo marksističen ali webrovski – izziva evolucijski razvoj prostora. Predvideva, da so možne različne urbane forme. Urbane forme evropskih ali latinsko- ameriških mest so in bodo ostale drugačne od tistih v Severni Ameriki, še posebej zaradi institucionalnih, kulturnih in konjunkturnih razlogov (Szelenyi, 1996:293).

5 ANALIZA IN INTERPRETACIJA ESEJISTIČNE ANKETE

V pričujočem poglavju želim ugotovitve iz teoretskega dela naloge soočiti z empirično analizo odnosa do urbane kulture v Ljubljani. Poleg tega pa me zanima tudi kako in v kakšnih kategorijah anketirani dojemajo urbane transformacije.

5.1. Metodološki uvod

5.1.1. Podatki in vzorec

Podatke za analizo sem dobila iz raziskave oziroma esejistične ankete z naslovom *Pogledi na Ljubljano – Ideje o razvoju*. Raziskavo je izvajal Center za prostorsko sociologijo na Fakulteti za družbene vede. Raziskava je potekala v januarju 2001.

Za analizo podatkov je bila uporabljena kvalitativna metoda, ki ne posega po standardiziranih postopkih zbiranja podatkov. Gre za metodo, ki vključuje subjektivna gledanja, vzorce razumevanja in miselne sheme raziskovancev kot sestavni del njihovega "življenjskega sveta". Zbiranje podatkov je tako predvsem komunikativna storitev, v kateri govorni izrazi in ravnanja – kot podatkovna baza – učinkujejo le kot osnova za razumevanje celotnega konteksta raziskovalne situacije. Meritve potekajo na ravni "splošnega jezikovnega razumevanja" oseb, ki so vključene v raziskavo. Posebnost te metode je v razumevanju socialne resničnosti. Socialna resničnost¹¹¹ je konstruirana na osnovi razkritja med seboj povezanega delovanja posameznih individuov, torej na osnovi socialne interakcije; socialna resničnost podlega trajnemu interpretacijskemu oziroma reinterpretacijskemu procesu.« (Toš, Hafner-Fink, 1997:202)

¹¹¹ »Za akcijsko raziskovanje ob konsekventni odpravi delitve subjekt-objekt je potreben konsenz o merilih resničnosti med udeleženci raziskave. V dialogu oblikovani "pravi rezultati" so lahko ob drugačni sestavi udeležencev v raziskovalnem procesu drugačni; "socialna resnica" se torej ne izraža kot nekaj statičnega, temveč kot nekaj dinamičnega, stalno spreminjajočega se.« (Toš, Hafner-Fink, 1997:201)

Vzorec je bil določen z naslednjimi načeli¹¹²: izbrana osebnost ni (v tem času) zaposlena na MOL, oseba po osnovni izobrazbi ni arhitekt/ka ali oz. urbanistični/a planer/ka, oseba občasno ali pogosteje v javnosti – z nastopi ali pisanjem – opozarja, da jo urbana problematika tako ali drugače zanima, da ima o njej neka mnenja in da so njeni nastopi različno (pozitivno ali negativno) odmevni (Kos, 2001:10). Vzorec je zajemal 71 oseb, od tega 7 tujcev živečih v Ljubljani. Realiziran vzorec je vseboval 31¹¹³ anketiranih, od tega 6 tujcev živečih v Ljubljani. Glede izobrazbe oz. katera poklicna področja raziskava pokriva je v *Uvodu* k anketi navedeno:«...zelo nizka odzivnost predstavnikov tehniških in naravoslovnih strok; prevladujoča zelo dobra odzivnost predstavnikov humanističnih in družboslovnih ved; opazna odsotnost tistih povabljenih, ki so se v času projekta poklicno ukvarjali s političnim delovanjem, ali tistim, ki zasedajo vodilnejše položaje v podjetjih, institucijah;» (Ibid.)

5.1.2. Interpretativni koncepti

- **univerzalnost vs. partikularnost v prostoru**

Primer izjave, kjer je izražena univerzalnost/partikularnost v prostoru:

- »Mestni deli, v katerih se pozitivno (dobro, sproščeno) počutim, so tisti prostori, kjer se kaj godi, kjer se s pridihom starega zaznamovan prostor zlije z urejenim življenjem samim (prijazne trgovinice in barčki v Stari Ljubljani, Trnovo, Prule, tržnica, Rožna dolina). *Negativni* predeli pa res utegnejo vznemirjati. Mednje zagotovo sodijo nova nakupovalna središča, ki se z strašno naglico razraščajo na mestnih obrobjih, nasilno, neuskkljeno posegajo v prostor in človeka pomanjšajo na raven kupca, objekta, ki se zanj predpostavlja, da mu je nakupovanje poglavitna življenjska okupacija.«
- »Zdaj ko kapital pritiska, da se filmski program homogenizira in da ta ponudba postaja enodušno hollywoodska, še več, zdaj ko kapitalski interesi selijo kinematografske dvorane na obrobja mesta, v nakupovalna središča, bi si človek želel, da bi mesto ohranilo in še pridobilo nekaj majhnih dvoran v središču, ki bi imele drugačen, "zahtevnejši" program. V velikih mestih (zlasti v Parizu, a celo v Ameriki, v Berkeleyu in San Franciscu, New Yorku) obstajajo male kinodvorane, kjer predvajajo off produkcijo, se pravi evropsko, tretjesvetno in ameriško, nehollywoodsko. Bilo bi lepo, če bi ob teh dvoranah bile tudi majhne kavarne in knjigarne, kjer bi se človek pred filmom ali po njem družil in brskal med knjigami in časopisi.«

- **ruralizem vs. svetovljanstvo v urbani kulturi**

Primeri izjav, kjer je izražen ruralizem v urbani kulturi:

- »Če drži, da je svetovna metropola mesto, v katerega se človek lahko zvečer potopi, ko pa ga jutro naplavi, za njim ostane v molk zagrnjena noč, potem Ljubljana velika metropola zagotovo ni. Ni velemesto, a je vendarle prestolnica, majhna, kakršna je tudi država, in na katere preddverju, že komaj četrte ure od Plečnikove tržnice, rastejo zelenjavni pridelki, mesto, v katerem se je nemogoče izgubiti in v katerem se zdi, da vsak vsakogar na videz pozna.«
- »Vprašanje, zakaj je Ljubljana ponoči mrtva (z izjemo tavajočih skupin), je gotovo kompleksno, in težko je reči, ali bi kateri koli poseg lahko spremenil ustaljeni (dolgočasni,

¹¹² »Po končanem zoževanju sicer precej obsežnega prvotnega seznama osebnosti smo kot osnovno zahtevo izpostavili več vidikov heterogenosti potencialnih povabljenih piscev esejev, npr.: številčno uravnoteženost po spolu, razne starostne skupine, različna profesionalna oz. poklicna področja, politično oziroma idejno-interesno raznoličnost ipd. Ob tem smo predvideli vsaj 10 odstotni delež tistih v celotnem končnem izboru povabljenih, ki smo jih imenovali "tujci, živeči v Ljubljani" in "Ljubljanci, živeči v tujini". S tem smo želeli poudariti izreden pomen svetovljanstva in odprtosti, ki naj se izraža tudi v novem prostorskem načrtu, hkrati pa doseči večjo pestrost idej, kritik in predlogov.« (Kos, 2001:10)

¹¹³ Realizacija povabil je ca. 45% (tujci 90%) (Kos, 2001:11).

zavrti) življenjski slog večine prebivalcev in prebivalk. Vendar bi morali posegi ravno omogočiti družabnost na javnih površinah, okrepiti sociabilnost in komunikabilnost ustreznih lokacij. Res, pomembnejše od tega, kaj bi spremenili v mestu, je, s kakšnim namenom bi to počeli... Tega, da bi bilo prijetno živeti v mestu, seveda ne doseže urbanizem, ampak ljudje. Dvoje pa je mogoče napraviti: dobro skrbeti za infrastrukturo (razsvetljavo, čistočo, varnost) in dajati priložnost za srečanja, sprehajališča, lokalne atrakcije, zanimive javne dogodke. Pravzaprav mesto take priložnosti že ima, samo odkriti jih še mora.«

Primeri izjav, kjer je izraženo svetovljanstvo v urbani kulturi:

- »Tako se vidi, da so Slovenci zelo ozki, da imajo malomeščansko mentaliteto. Če se ustaviš, da bi jih vprašal za pot ali za kaj drugega, se zdijo iskreno presenečeni, da se pogovarjajo z »nekom od zunaj«. Večina jih je tukaj odrasla in se spremembam prilagodila zelo postopoma. Razlogi za to so očitni in seveda se bodo stvari sčasoma spremenile. Ljudje, ki prihajajo od zunaj, se ne asimilirajo takoj v tukajšnje življenje. Slovenci se radi držijo skupaj in dajejo vtis, da niso vajeni tujcev. Rasizem je vedno večji problem. To je nenavadno, saj veliko Slovencev govori vsaj en tuj jezik.«
- »Glede na globalizacijo je mogoče pričakovati več mednarodnega obiska v Ljubljani (to se je že pokazalo poleti 2000 in verjetno se bo trend nadaljeval še posebej po pridružitvi k EU) in zato bodo strateškega pomena hotelski objekti. Za zdaj v Ljubljani bije v oči to, da praktično ni manjših, skromnejših gostišč (kot je npr., čast izjemi, gostišče Mrak), v kakršne se naseljujejo obiskovalci, ki jih zanima samo mesto, in se razlikujejo od poslovnih obiskovalcev, ki jih privlačijo dražji tehnizirani objekti prenočitvene industrije.«
- »Ljubljana je dobro mesto za flanerje, ki želijo prestopati meje elitnih, državno administrativnih, malomeščanskih, ruralnih in alternativnih prostorov nevelikih dimenzij.«

• **tradicionalizem vs. (post)modernost**

Primer izjave, kjer je izražen tradicionalizem:

- »V devetdesetih so se začele razmere spreminjati in boljšati, predvsem zgodovinsko jedro, baročni obroč ulic pod ljubljanskim gradom, je začel dobivati podobo vitalnega in urejenega srednjeevropskega mesta, po večdesetletnih naporih, napakah, prekinitvah in sunkih v različne smeri (kar se danes kaže v njegovem precej eklektičnem, ironično rečeno, postmodernističnem videzu), je tudi ljubljanski grad končno dobil podobo, ki ni več v nebo štrleča podoba kulturnega propada, ampak kljub nekaterim zgrešenim mestom v celostni podobi postaja izbrana simbolna točka, v kateri lahko prebivalci prestolnice zbirajo določen potencial svojih identifikacijskih korelacij.«
- »Z določenimi ugodnostmi bi morali podpirati kulturno in tematsko ustrezne dejavnosti, s katerimi bi popestrili in obogatili ponudbo strogega mestnega jedra. Na primer, ohranitev gostiln. Ljubljana izgublja prave gostilne, imamo pa čedalje več pubov in podobnih pivnic, ki so trenutno bistveno bolj moderne. Razumljivo torej, da imajo gostilne strašanske finančne težave. Tujcu bi znal svetovati, kje si lahko privoščijo irsko pivo, kje najde lokal z latino glasbo, ne bi pa znal povedati, kje v Ljubljani si lahko privoščijo kakšno tradicionalno slovensko kosilo z domačim vinom ob zvokih harmonike.«

Primeri izjav, kjer je izražena (post)modernost:

- »Jutrišnjo Ljubljano opazujem torej predvsem skozi matrico poglavitnih zahtev postindustrijske družbe, namreč mobilnosti, znanja in komunikacij.«
- »Sodobne umetnosti reprezentančne točke mesta ne zanimajo. Ta danes z novo urbano zavestjo išče nepredvidljive prostore ali uporablja obstoječe načine komercialnega oglaševanja. Bolj kakor h gradnji spomenikov se kreativne energije obračajo k tekstom na elektronskih displejih, k umetnosti v obliki plakatov, izložbenim oknom, efemernim točkam mesta ipd.«
- »Ljubljana je mesto, ki s svojimi javnimi umetniškimi deli deluje zaprašeno. Obrnjena je v preteklost.«

• **nostalgičnost vs. progresivnost**

Primer izjave, ki je tipično nostalgčna:

- »Ljubljana je kot ženska, ki začuti, da se njeno telo stara hitreje od njenega duha. Z lepotnimi operacijami si prizadeva ohraniti mladosten videz, a na koncu, po številnih operacijskih posegih ostane le še razbrazdana in ovenela koža na popolnoma izžetem telesu, ki ga je plemenitost duha zapustila ob prvih rezih. Prav to se zadnjega pol stoletja

dogaja mojemu mestu, ki se je iz prijetne provincialne prestolnice s patino Avstroogrske spremenilo v prebivalcem in obiskovalcem neprijazno karikaturu metropole, ki skoraj z vsakim večjim arhitektonskim posegom izgublja svoj šarm, privlačnost, zlasti pa identiteto.«

Primer izjave, ki je tipično progresivna:

- »Ljubljana je na videz dolgočasno mesto, tako za turiste kakor za domačine. Medtem ko se turisti še nekako zamotijo s starim delom mesta in tržnico, pa se domačini po poteh zmerom enakega mesta dolgočasimo. Spremembe, ki se dogajajo (nove stavbe, nove prometne rešitve), so v glavnem dolgočasne. "Udarnejših" posegov (gradnje, kakršni sta, denimo, louvrška piramida ali George Pompidou center, sta očitno za Ljubljano preveč predrzni) se mesto ne loteva, žalostno je, da se tudi pri manjših rečeh ne loti sprememb, ki bi popestrile dolgčas.«

5.2. Analiza in interpretacija

Enota analize so posamezni eseji. Sekundarno analizo esejev sem opravila v treh fazah. V prvi fazi analize sem si za osnovna področja izbrala: *KULTURA* (javni prostori, lokacije kulture, alternativna kultura, umetnost), *ŠPORT* (športna infrastruktura), *ARHITEKTURA*, *URBANIZEM* (urbana oprema, prometne oznake, kulturna dediščina, telekomunikacije, informatizacija), *KVALITETA ŽIVLJENJA* (varstvo okolja, varnost, socialno življenje), *PROMET* (alternativni promet, parkiranje), *IDENTITETA MESTA*, *RAZMERJE CENTER/PERIFERIJA*. V drugi fazi sem ločila eseje tujcev od domačinov in si izbrala naslednja področja: *PROSTORI URBANE KULTURE* (o prostorih elitne kulture, o prostorih alternativne kulture, o prostorih intelektualcev); *URBANA PONUDBA* (družabno življenje, kulturno življenje, socialno življenje); *URBANE SPREMEMBE KOT POSLEDICA (POST)SOCIALISTIČNE TRANSFORMACIJE* (urbana mentaliteta; identiteta mesta – imidž, kulturne specifičnosti; urbana kulturna gibanja; novi urbani fenomeni in prostorske prakse; prostorske posebnosti značilne samo za Ljubljano). V tretji fazi, kjer sem prav tako ločila eseje tujcev od domačinov, sem dobila podatke še za področja: *PROSTORI POTROŠNJE*; *GENERIČNO V MESTU*; *PROSTORSKA REORGANIZACIJA*; *PRIMERJAVA LJUBLJANE Z DRUGIMI MESTI* (prednosti/pomanjkljivosti našega prostora v primerjavi z drugimi mesti; s katerimi mesti Ljubljano primerjajo – vzhodno ali zahodnoevropskimi; katera mesta navajajo za vzor oz. zgled); *"SODOBNA" LJUBLJANA* (in kaj potrebuje, da bi to postala); *LJUBLJANSKE MARGINALNOSTI* kot znak "konvergence" z zahodnim svetom; *URBANA KULTURA* (interpretacije anketirancev; kdo so promotorji urbane kulture); *DEJANSKOST MESTA V NASTAJANJU* (ali ga anketiranci že živijo ali živijo v mestu nostalgij; primerjava mesta pod socializmom s trenutnim stanjem v mestu).

5.2.1. Univerzalnost vs. partikularnost v prostoru

Ta koncept se v izjavah anketiranih izraža kot potreba po čimvečji dostopni globalni (svetovni) raznovrstnosti in istočasno kot potreba po krepitvi oziroma ohranjanju lokalnih posebnosti oziroma prostorov, ki imajo funkcijo razločevanja v razmerju do globalnega okolja. Razmerje med partikularnim in univerzalnim v prostoru je iz izjav najbolj razpoznavno v primerjavi središča mesta, kamor spada predvsem staro mestno jedro, s periferijo, ki jo v največji meri določajo trgovinski centri za katere je BTC postal nekakšen sinonim. Prav tako je razmerje med njima mogoče razločevati glede na to, kako mestni prostor za anketirane funkcionira, torej ali na funkcionalno-namenski ravni ali na

komunikativni ravni¹¹⁴ (glej Gantar, Kos, 1993:116-177). Oziroma, povedano drugače, ali je mesto in z njim prostori v mestu nujna potreba ali reflektivna izbira – želja (glej Hočevar, 2000:230), kar pa je pravzaprav snov drugega koncepta, ki govori o tradicionalizmu in (post)modernosti.

Partikularnosti v prostoru je iz izjav anketiranih na prvi pogled mogoče razbrati v t.i. tradicionalnih prostorih mesta, kamor med drugim sodijo Ljubljanski grad, trgi (predvsem Prešernov trg, pa tudi drugi), reka Ljubljanica in njeno obrežje, spomeniki ipd., ki anketiranim predstavljajo predvsem pomembne simbolno-identifikacijske točke. Partikularnosti pa se nemalokrat nanašajo tudi na alternativne prostore v mestu, kjer Metelkova prevladuje kot nekakšen simbol alternative, drugačnosti v mestu. Med posebnosti prostora se seveda uvrščajo tudi vse tiste neformalne prostorske prakse, ki so nekakšen spomin oziroma ostanek preteklega oziroma polpreteklega socialističnega obdobja. Torej predvsem problem črnograditeljstva ter neformalnega nelegalnega vrtičkarstva v suburbanem okolju.

Univerzalno povežem z generičnim v mestu in ga razumem kot posledico prostorske transformacije po letu 1991. Na prvi pogled se zdi, da bi v okviru univerzalnega lahko razpravljali predvsem o potrošniški kulturi, v katero se vključujejo predvsem izjave anketiranih o prostorih potrošnje. Vendar se v univerzalno oziroma generično vključujejo tudi pripombe in predlogi anketiranih o prometu ter o urbani opremi, kamor se v največji meri vključujejo izjave, ki izražajo kritiko sodobne arhitekture. Vendar kljub dokaj visoki nenaklonjenosti nekaterim elementom "novega"¹¹⁵ v mestu, ki prevladuje v mnenjih anketiranih, pa je v izjavah opaziti veliko naklonjenost do povezovanja z mesti v Evropi in svetu, ki se kaže v nazorno opisanih prednostih, ki jih imajo ta mesta za anketirane v primerjavi z mestom Ljubljano. Navajajo jih kot nekakšen zgled ali vzor, ki bi lahko služil kot pomoč pri prenovi mesta Ljubljane. Anketirani pa navajajo tudi prednosti, ki jih ima Ljubljana v primerjavi z drugimi mesti. Da se vzpostavlja novo kompleksnejše in dinamično razmerje med elementi podobnosti in različnosti (edinstvenosti, razločljivosti) ponazarja tudi naslednja izjava:

»Ena od osnovnih značilnosti Ljubljane je njena majhnost. Da je majhnost mesta lahko alternativa vse večjim mestom, dokazuje kvaliteta življenja, ki je po mnenju mnogih višja kakor v velemestih. Ko se ljudje pogovarjajo o kvalitetah Ljubljane, imajo v mislih predvsem njene humane dimenzije, v katerih je vse

¹¹⁴ Komunikativno raven Hočevar (2000:231) drugače poimenuje kot *prizoriščni* razlogi, kamor se uvrščajo na primer sprehodi po mestu, razne prireditve, obiski gostinskih lokalov idr. Po Hočevarju (2000:138-139) so prizorišča lahko ob upoštevanju spremenljivih temporalnosti (trajnosti, začasnosti, občasnosti, priložnosti) in v različnih prostorskih situacijah bodisi odprti, polodprti prostori (npr. celotno mesto, trg, del ulice, celotna ulica, dvorišče) ali zaprti prostori (npr. restavracija, bar, gledališče ali zgolj gledališko preddverje, posebna priložnostna – dogodkovna scenska postavitev, tematski park, nakupovalno središče). S sintagmo urbano prizorišče pa pojmuje celoto funkcijskih, simbolno-pomenskih, formalno-oblikovnih razsežnosti performativnega delovanja ter določen način družbene (re)produkcije prostorov v mestu.

¹¹⁵ *Novo* v mestu v tem primeru razumem predvsem kot nastajanje generičnih urbanih prostorov, pri katerih gre za posnemanje razvitega zahodnega sveta, ki se kaže v najbolj očitnem pojavu t.i. primestnega "šoping" urbanizma (Kos, 2001) oziroma kot to poimenuje Pogačnik (glej str. 9) najznačilnejša stereotipna vidna okolja – o.p. N.S.

dosegljivo peš, pa tudi ritem življenja pri nas je še vedno počasnejši kot v razvitejših deželah. Govorimo seveda o tradicionalnih vrednotah in modelih življenja, ki so vsaj v svoji čisti obliki obsojene, če že ne na propad, pa vsaj na bistveno prilagoditev trendom globalne družbe. Ljubljana bo verjetno tudi v prihodnje, vsaj po videzu, ostala majhno prijazno mesto. Zaradi njene tipične srednjeevropske osredičenosti na trge (in tržnico), bo Ljubljana še vedno dajala vtis, da so fizična komunikacijska središča dejansko centri odločanja o življenju mesta. Resda na pol, če živimo v virtualnih svetovih – in to močno potrjuje napovedi, da bodo naše tradicionalne meščanske navade vse bolj postajale nostalgčni rituali brez žive vsebine.»

5.2.2. Ruralizem vs. svetovljanstvo v urbani kulturi

Ta koncept naj bi v največji meri razkrival antiurbano kulturo mesta Ljubljane, o kateri je mogoče sklepati iz izjav anketiranih, predvsem v obliki kritičnih pripomb glede trenutnega stanja v mestu. Svetovljanstvo razumem predvsem kot sprejemanje drugačnosti, pozitivne naravnosti do tujcev v mestu. Kaže pa se tudi v stališčih do mobilnosti, v zanimanju za dogajanja v tujini in povezovanju Ljubljane z drugimi mesti (t.i. naravnost k globalni odprtosti), v pogrešanju mednarodnih dogodkov v mestu (t.i. raznovrstnost) ipd. Nasprotno pa se ruralizem kaže v odporu do tujega, netolerantnosti do drugačnosti, do različnih življenjskih stilov in vrednot ter v poudarjanju t.i. agrikulturne nostalgije (glej Gantar, Kos, 1993).

Iz izjav domačinov je v primerjavi s tujci svetovljanstvo bolj razvidno in sicer v razvoju oziroma prenovi urbanega prostora. V izjavah namenjenih prostorom elitne kulture se svetovljanstvo po mojem mnenju izraža v poudarjanju pomembnosti, ki naj bi jo imeli ti prostori in znotraj njih dejavnosti, za uveljavljanje t.i. nadnacionalnega prizoriščnega položaja mesta kot tudi za vzpostavljanje omrežnih povezav (glej Hočevnar, 2000). Kritika je namenjena predvsem slabi infrastrukturni opremljenosti teh prostorov in pomanjkanju raznovrstnosti ponudbe, ki naj bi jo ti prostori predstavljali. Znotraj področja kulturnega življenja obstaja pozitivna kritika glede mednarodnih festivalov in drugih prireditev v mestu. Hkrati pa je zaslediti tudi očitke, da je elitna kulturna ponudba v mestu visoko nadreprezentirana v primerjavi z alternativno kulturo. Iz mnenj o t.i. prostorih intelektualcev je svetovljanstvo mogoče razbrati iz ugotovitev anketiranih, da v Ljubljani manjkajo prostori v katerih bi intelektualci oziroma flanerji lahko bivali in delali (na primer problem univerzitetnih kampusov), pri čemer je opazen poudarek (kot pri prostorih elitne kulture) na mednarodnem pomenu teh prostorov. Pozitivna kritika je namenjena vlogi, ki jo predstavlja ISH¹¹⁶ kot edina izobraževalna institucija pri nas z mednarodnim imenom, povezavami in mednarodno udeležbo. V sklopu idej o mednarodnem povezovanju je zanimiv tudi predlog, da bi bilo lepo, če bi se v Ljubljani za daljši čas ustavil Umberto Eco in pri nas predaval ter skupaj s študenti srkal kavo ob Ljubljani.

V zaznavanju ruralizma tako med tujci kot domačini obstaja visoka stopnja kriticizma, saj lahko iz besedil tujcev zasledimo, da zanje mesto Ljubljana še zdaleč ni prijazno. Če

¹¹⁶ Institutum Studiorum Humanitatis/Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Ljubljana – o.p. N.S.

domačini v svojih esejih poudarjajo težnjo, da bi Ljubljana postala prestolnica, prijazna do tujcev, pa tujci opozarjajo na šovinizem in celo rasizem. Ugotavljajo, da rasizem postaja vedno večji problem, kar se jim zdi po eni strani nenavadno glede na to, da, veliko Slovencev govori vsaj en tuji jezik, a po drugi strani razumljivo, saj v Ljubljani ni ničesar, kar bi pričalo o tem, da so bili tu že kdaj kakšni tujci. Prometni znaki, napisi v trgovinah (celo nalepke z deklaracijo na embalažah so neberljive v tujem jeziku), razni plakati so za njih nerazumljivi, opozarjajo tudi na pomanjkanje mednarodnih šol za otroke. Med drugim pogrešajo informacije v tujem jeziku, ki bi jih obveščale o dnevnikih dogodkih pri nas. Poleg tega pa tujci tudi opažajo, da Ljubljančani svoj prosti čas preživljajo drugače in da so v Ljubljani le začasno, kar nazorno prikazuje tudi izjava:

»Hočem, da mi ta Ljubljana končno razkrije tudi svojo »atmosfera«. Ne najdem je na skromnem sprehajališču. Niti na vrtovih kavarn. Poskušam ujeti ritem tega mesta. Ko je polno ljudi in ko je prazno. Zakaj je gneča in zakaj je ni? Mogoče iščem na napačnih mestih, kdo ve. Ne gre mi, preneham z iskanjem atmosfere nočnega življenja. Vrnem se k tistemu dopoldanskemu življenju, predvsem sobotnemu, osredotočenemu na tržnico, oziroma k nedeljskemu pomanjšanemu boljšemu trgu, ki ga kratko malo obožujem. Pridem do žalostnega sklepa – idejni oče vizualne predstavitve Ljubljane se je resno lotil svoje naloge. Ustvaril je njeno jedro, ga toplo obarval in mu dal človeški pridih, potem pa se je nenadoma ustavil na pol poti in odnehal, saj je ugotovil, da tega nihče od njega ne pričakuje.«

To je še ena izmed lastnosti ljubljanske antiurbane kulture, katerega se zaveda tudi eden izmed domačinov, ko predlaga:

»Ljubljana, če hoče res (p)ostati arhetip mesta, v katerem bo življenje eksistencialno smiselno, ne pa le komunikacijsko funkcionalno, mora poskrbeti, da se bojo meščani bolj zavedali po eni strani dolge, četudi nelahke tradicije ustvarjanja skupne pripadnosti z vsemi, ki prepoznavajo govorico ljubljanskih fasad in njihovega hrepenenja po svobodi, po drugi pa se tudi zavedajo bistvene heteronomnosti in nenehnega odsevanja »istega« v »drugačnem«. Taka oblika zavesti bi v idealnem scenariju onemogočila, da bi ob nedeljah Ljubljana opustela, kakor da jo je doletela epidemija.«

Tujci podobo Ljubljane ocenjujejo celo kot naravni turistični čudež, predvsem zaradi njene fizične majhnosti in občutka varnosti, ki ga naše mesto prav zaradi tega omogoča, čeprav mestu soglasno očitajo pomanjkanje mestnega videza, kar pojasnjuje naslednja izjava:

»Ljubljana je mesto, ki ga še ni, je mesto v nastajanju. Dostopi do mesta obljublajo, da se onstran obvoznice skrivajo presenečenja in atrakcije, ki jih poznamo v vseh mestnih okoljih, vendar pa mesto zapustite z neizpolnjenimi pričakovanji. Kamor koli se obrnete, vidite gozdove in gorske vrhove; malo preveč jih je. Še vedno si ne morem zamisliti rojenega Ljubljančana, ki bi dejal: "Zrasel sem na ljubljanskem asfaltu!" Žal ga je premalo.«

Da v Ljubljani ni tradicije svetovljanstva oziroma, da se pluralizaciji svetovnih nazorov in osebnostnih drž silno počasi privajamo, domačini utemljujejo na področjih družabnega, kulturnega in socialnega življenja. Izrazit pesimizem se kaže v zavedanju anketiranih, da je malo mogoče, da bi katerikoli poseg sploh lahko spremenil ustaljeni (dolgočasni, zavrti) življenjski slog večine prebivalcev in prebivalck, kar izraža tudi izjava:

»Simbioza gostinske dejavnosti, zlasti v nočnem času, in lokalnega prebivalstva se zdi nerešljiv problem. Nemogoče je živeti v mestnem jedru in zahtevati podeželski mir. Tega ni nikjer. Te stvari bo uredil čas, takrat ko se bodo v stanovanja v centru naselili novi ljudje z vednostjo, kaj je prednost in kaj pomanjkljivost te lokacije.«

Kar zadeva prostore alternativne kulture je po mnenju anketiranih stanje porazno, saj opažajo, da v Ljubljani ni prostora za drugačnost, kar pomeni, da je mesto neprijazno do nadarjenih, hendikepiranih, ekstravagantnih, eksotičnih ljudi. Skromno ponudbo prostorov

za popularno kulturo vidijo predvsem kot grožnjo za mlajšo populacijo, ki je nekakšen "promotor" nove urbane kulture oziroma kot je zapisano v eni izmed izjav, da so najbolj socialno aktivni del mestnega prebivalstva po pravilu mladi ljudje in da bi iz tega razloga kulturna politika, če ji je do urbanega mestnega utripa, morala dajati prednost prav mladim, saj so ti njegovi najbolj zvesti, aktivni in ustvarjalni potrošniki. Zanimiva je tudi izjava anketirane, ki opozarja na pojav NIMBY - t.i. kulturni in kapitalski boj za prostor, ki ga v mestu najbolj negativno občutijo posamezniki in posameznice s številnimi izkušnjami diskriminacij, prikrajšanosti in negativnih oznak, ki zaznamujejo njihovo identiteto. Ljubljani med drugim manjka primerna infrastruktura za hendikepirane, manjka ji hospic-poslopje kamor bi bilo mogoče namestiti bolnike v iztekajočem se obdobju njihovega življenja, kar je posledica tabuiziranega odnosa Ljubljančanov do bolezni in zlasti smrti, in manjka ji azil za živali, ki tudi kaže na stopnjo civiliziranosti v okolju.

Med ostale marginalnosti, ki jih anketirani opažajo v prostoru spadajo brezdomci, za katere menijo, da bi jim mesto moralo zagotoviti primerno pribežališče, negativno so označene dejavnosti vrtilčkarstva in črnograditeljstva, ki bi jih po mnenju anketiranih morali prepovedati, saj ne sodijo v središče mesta. Med branjem esejev pa sem med domačini zasledila določeno stopnjo netolerantnosti do mestnih prostorov "drugačnosti". Tako je iz nekaterih izjav mogoče razbrati negativno mnenje do grafitov v mestu, pojavila se je tudi ideja, da bi morali biti zapori in dom za tujce nekje na obrobju naše države, morda v kakšni zapuščeni vojašnici, kot predlaga ena izmed anketirank, saj po njenem taki ljudje ne sodijo med prebivalce mesta, ker naj bi bili tempirana bomba za ožjo in širšo okolico.

5.2.3. *Tradicionalizem vs. (post)modernost*

Ta koncept obsega širok spekter primerjav, zato se bom na tem mestu lahko posvetila zgolj nekaterim. S tem konceptom bom skušala iz izjav anketiranih razbrati, katere izmed postmodernih načel preobrazbe mest anketirani sploh omenjajo in na kakšen način dojemajo "nove" urbanosti. Tradicionalizem mi bo v pomoč pri prepoznavanju t.i. kulturne identitete¹¹⁷, ki naj bi jo predstavljali predvsem tradicionalni prostori v mestu in naj bi mi pomagali pri odkrivanju nastajajočih novih prostorskih kognitivnih konstrukcij (glej Kos, 2001), ki v novih pogojih poizkušajo uveljaviti temeljni pomen identitetnih praks, tj. razločevanje, razmejevanje in posnemanje ter pridruževanje. Iz izjav je tako mogoče sklepati o tem, ali je mesto, in z njim prostori v mestu, za anketirane nujna potreba ali reflektivna izbira – želja. S tem konceptom se navezujem tudi na koncept univerzalnosti vs. partikularnosti v prostoru, ki naj bi ponazarjal, kakšne posledice ima naraščajoča globalna "ubikvitarnost" na iskanje in množenje ekskluzivnih, razločljivih prostorov (Kos, 2001) oziroma na t.i. prizoriščnost (Hočevar, 2000). Navajam dva primera izjav, kjer se

¹¹⁷ Kulturna identiteta po Hallu (1997 v Mencin Čeplak, 2001:90) naj bi odsevala skupne zgodovinske izkušnje in skupne kulturne kode, ki "nam" (torej enemu, enotnemu ljudstvu) zagotavljajo stabilen, nespremenljiv okvir referenc in pomenov.

kaže komunikativna raven oziroma socialni prostor v mestu. V prvem primeru, kjer gre za "tipično" partikularne prostore je izražen tradicionalizem:

» Moji bližnji sosedi sta tudi dve svetli točki mojega mesta – tržnica ob Ljubljani in ljubljanski grad. Tržnica je na vseh razglednicah in ostane v srcih vseh obiskovalcev in je, v nasprotju z nakupovalnimi središči, ritualno srečanje prijateljev in znancev, eden redkih spontanih prostorov družabnosti...«

Drugi primer izjave pa ponazarja, kako lahko za posameznika deluje na komunikativni ravni "tipično" univerzalen prostor. Po mojem mnenju, bi bil to lahko tudi primer (post)moderne prostorske prakse.

» Sodobni flaner je doma tudi v današnjih sodobno oblikovanih nakupovalnih središčih (angl. shopping malls), v katerih ne gre več za tradicionalni odnos nakupovanja, temveč za "shopping" kot dejavnost, ki povezuje nakupovanje s turizmom, pohajkovanjem, zabavo in performansom.«

Prepletanje tradicionalizma s primesmi (post)modernosti sem našla tudi v izjavah, ki izražajo kritiko trenutnega stanja v mestu, s čimer je mišljena predvsem prevladujoča urbana mentaliteta. Tako bi naslednja izjava, po mojem mnenju, lahko ponazarjala tipični primer posameznikovega razočaranja nad mestom:

» Center je degradiran, steril in uničen. Je podoba splošne slovenske vnemarnosti, zanemarjenosti, vsakršne šibkosti, ignorance, odtujenosti in slehernega občutka za detajl. Za dobro življenje meščana v centru – ali kjer drugje – niso glavni pogoj kulturne ustanove, teatri, kina, bar v vsaki tretji hiši, v vsaki četrti pa trgovina s supergami, prvi pogoj je nekaj drugega. Meščan na prvem mestu potrebuje duševno sproščenost, ki je potrebna zaradi kreativnosti. Brez tega kreativnosti ne more biti. Mesto, metropola, daje ali bi morala dajati razmere, da človek lahko stopi na pot vrhunske kreativnosti: v umetnosti, znanosti, izobraževanju ... Pri tem ne gre toliko za vir informacij, ampak za interakcijo razmišljanj, za interakcijo kreativnosti, ki jo ambient duševne sproščenosti omogoča. Več ko imamo kreativcev, več pozitivnega lahko na raznih toriščih človekovega udejstvovanja pričakujemo v prihodnje. To v našem primeru seveda izgrajuje mesto.... Mi vsekakor premalo "damo na nas".... Ljubljana je večinoma mesto surogatov, njen center pa njihov »kralj«. Nam manjkajo evropski standardi, vendar ne le v materialnem, ampak še veliko bolj v duhovnem smislu.«

Poleg tega anketirani kritiko namenjajo tudi bivanju v mestu, ki po načinu življenja še zdaleč ni metropolitansko. Iz izjav anketiranih je tako mogoče sklepati o želji oziroma hrepenenju po metropolisu, kar bi lahko razumeli v smislu (post)modernosti, saj metropolis opredeljujejo kot nekakšno javno zbirališče, prepisni prostor, domeno bežečih in hlapljivih identitet, ki naj bi nenehno vase vključevale in predelovale ljudi, skupine, jezike in kulture, ki so drugačne. To željo po sprejemanju drugačnosti sem podrobneje že omenila pri prejšnjem konceptu, se pravi ruralizem vs. svetovljanstvo v urbani kulturi, za to se mu tu ne bom več posvečala. No, zanimivo pa je, da sem pri tujcih, obratno zasledila izjavo, v kateri je očitno izraženo nasprotovanje temu, da bi Ljubljana sploh postala metropola v pravem smislu:

» Ljubljana ni metropola in nima pogojev, da bi to postala, nikoli ne bo Dunaj, ne bo Praga ali Budimpešta. Kakršno koli igranje na metropolo je smešno, pokvarjeno, malomeščansko, zbuja občutek manjvrednostnega kompleksa, nepriznane identitete mesta in njegovih prebivalcev.«

Tradicionalizem bi v največji meri lahko opazili v tistih izjavah anketirancev (pri čemer med tujci in domačini obstaja določeno soglasje), ki se nanašajo na prenavo mesta in poudarjajo predvsem zaščito in obnovo kulturno-zgodovinskih spomenikov ter na razna obnovitvena dela zunanosti stanovanjskih hiš, poslopij in trgov in znotraj njih v odstranitvi mirujočega prometa iz središča mesta, ki je, kot opažajo anketirani,

skoncentriran predvsem na vseh glavnih trgih. Tradicionalizem na tem mestu razumem v smislu Rotarjeve "domačijskosti" (Rotar, 1985) oziroma kot poudarjanje nacionalne arhitekture. Vendar pa ne gre spregledati tudi izjav, ki so namenjene ohranjanju kulturne dediščine v sodobnosti, kamor sodi izjava:

»Vsaj del mesta naj bi pokazal neko specifiko, ki je v zgodovini nedvomno obstajala. Zato predlagam, da se stari del Ljubljane s tržnico in Ljubljanico vred in Krakovo spremenita v "skansen", se pravi v živi spomenik. Zakaj živi? Ker ga je treba spremeniti tako, da bo njegova namembnost sicer v prvi vrsti turistična, vendar da bodo v njem ljudje še vedno lahko prijetno živeli. Iz tega dela bi vsekakor pregnala vso generično oblačilno ponudbo, ki je zdaj v večini - turisti ne prihajajo v Ljubljano zaradi Benettona ali MacDonalda! - in jo zamenjala s trgovinami, ki imajo specifično ponudbo, značilno za Ljubljano in Slovenijo. S tem nikakor ne mislim (samo) na spominke, ampak na živilsko, oblačilno, obutveno itn., ki je nekoliko posebna. Poleg tega bi bilo treba v staro Ljubljano vrniti obrtnike, ki so iz nje (pa tudi sicer) izginili.«

Po drugi strani pa je iz izjav hkrati zaznati tudi primesi (post)modernosti, saj se anketiranim zdi pomembno izboljšati in posodobiti pogoje bivanja za obstoječe in potencialne prebivalce mesta. Tako so obetavni postmodernizmi (Kos, 2001) opazni predvsem v idejah anketiranih glede vsakodnevnega življenja na področjih družabnega življenja, kjer je med drugim izražena potreba po sprehajališčih in promenadah v mestu, kar ponazarja tudi izjava:

»Ljubljana, ki je kakor ustvarjena za razvijanje »retorike pešcev« in za individualne imaginarne scenarije raziskujočih pohajkovanj vzdolž nevidnih žarkov, ki se pripenjajo na temeljno izkustveno os grad-reka-park, kakor jo je poudaril že Plečnik; Ljubljana, ki se enkratno razteguje med omejitvami naravnih topografskih poudarkov na eni in zgoščenim prerivanjem množice na drugi strani, kjer anonimna »samotna množica« kozmopolisa še ni zavladata nad perverzno (ne)varnimi oblikami javne intimnosti med meščani malega mesta; Ljubljana, ki kot »mesto na vetru«, kakor jo je ontološko opisal Juš Kozak, vztrajno, četudi na prvi pogled morda manj opazno, sprejema v svoja nedrja tujce in popotnike, začasne in stalne goste, poskušajoč se otresti popolne odvisnosti od slovenske identitete, da bi njen urbani obraz lahko prišel na dan; Ljubljana, ki je ni mogoče ljubiti, če te hkrati ne navdaja z odporom.....«

V smislu kritike tradicionalizma in kot hkratno razumevanje nove urbanosti pa razumem naslednjo izjavo:

»Verjetne spremembe v načinu življenja, - npr., povečevanje zaposlitev z delom na domu - bodo spodbudile tudi potrebe po novem razvoju posameznih lokacij zunaj središča tako, da bodo postale novi centri zunaj mestnega centra. Ljubljana bo torej hkrati s krepitvijo posebnih funkcij centra mesta morala misliti na lastno decentralizacijo.«

5.2.4. Nostalgčnost vs. progresivnost

Ta koncept, ki nastopa kot zadnji, naj bi v največji meri razkrival orientacijo anketiranih do sprememb, ki so nastale kot posledica desetletne transformacije. Kako anketirani dojemajo mesto v nastajanju, torej ali ga že živijo ali še živijo v mestu nostalgij, razumem prvič, v smislu progresivnosti, kjer naj bi bilo izraženo predvsem prilagajanje dinamičnim, spreminjajočim se okoliščinam v času, medtem ko nasprotno, nostalgčnost razumem predvsem kot kritiko anketirancev do čezmernega prisvajanja značilnosti kapitalistične ekonomije in razvitih urbanih sistemov (t.i. obsesija s posnemanjem tujih mest) in hkrati tudi neuspešnih poskusov zavrnitve zapuščine socialističnega obdobja. Kot primer takšne kritike navajam naslednjo izjavo:

»Ni pravega psihološkega občutka centra. Ni več prave arhitekture. Kakor smo bili nekdanj pod udarom ideološke kontrole, smo zdaj pod cenzuro tako imenovanega kapitala, ki pa je majhen in brez zamaha, in prav zato opazamo samo spervertirano širnost bogastva. Ker dejansko ni nobene prezentacije kapitala, tudi ni poudarjenega in povzdignjenega centra.«

S tem konceptom naj bi v prepletanju kolektivnega spomina z individualnim postal razviden tudi t.i. fenomen razočaranja¹¹⁸. Pri domačinih je razočaranje v največji meri razvidno v ugotovitvah glede varnosti v mestu. Med razlogi za takšno stanje navajajo od tega, da je po osamosvojitvi k nam prišlo veliko t.i. "novih" prebivalcev, ki so se naselili na širšem ljubljanskem območju, pa do demokracije in prvobitnega kapitalizma. Anketirani se spominjajo časov, ko so varnost zagotavljale območne policijske postaje, kar trenutno v mestu pogrešajo. Nič manjše razočaranje pa ne namenjujejo t.i. globalizirani ponudbi velikih supermarketov, ki naj bi bila po njihovem mnenju dolgačasna, celo nezdrava. Eden izmed anketiranih celo zapiše:»...mesto bi moralo stopiti na prste tem onesnaževalcem!« Zavedajo se tudi uničevalnosti t.i. avtomobilizacije mesta, kritiko za takšno stanje pa je bolj kot prometni kulturi namenjujejo mestni upravi ter posledično arhitektom in urbanistom, o čemer priča tudi naslednja izjava:

»Pred petdesetimi leti, ko je bil že uvoženi bicikel luksuz, nihče ni pomislil, da bo nekoč vsak imel svoj avto. Urbanisti in arhitekti so v svojem ustvarjalnem zanosu, kratkovidnosti in ignoranci kratko malo pozabili na površine za rekreacijo in za parkiranje.«

Iz številnih medprostorov urbanega življenja (Benjamin v Savage, 1993) o katerih razpravljajo anketirani, lahko o nostalgčnosti sklepamo tudi iz izjave, ki izraža posameznikov strah pred propadom oziroma ukinitvijo individualnega identitetnega prostora v mestu:

»Še ena bolečina, ki teži srca profesionalnih marginalcev, je obubožani in propadli stadion za Bežigradom, nogometni hram, ki se ga sramujejo tako nogometni navijači kot tudi tisti, ki bi radi videli, da nogomet za vedno izgine iz metropole. ...Prav tribune nogometnega stadiona so pribežališče množice ljubljanskih marginalcev, za katere je nogometna tekma nekakšen obred, neobvezno druženje in ne samo navijanje za svoj klub.«

Kljub vsemu pa sem izjave anketiranih v večji meri razumela kot progresivne. Devetdeseta leta anketirani soglasno interpretirajo kot obdobje, ko so se razmere v mestu začele spreminjati in boljšati. Direktno primerjavo med trenutnim stanjem v mestu in stanjem mesta za časa socializma sem našla v izjavi tujke:

»...prvo srečanje z Ljubljano davnega leta 1984, ki je bilo žal več kot porazno. ...Po dolgem iskanju hotela, ki bi naju sprejel, sva se znašla v hotelu Bellevue. Drugi hoteli, ki sva jih tiste davne marčevske noči prečesala so bili vsi polni.Sestrada sva okrog 22 ure pričela iskati restavracijo, kjer bi lahko našla kaj za pod zob. Nisva je našla. Vse je bilo zaprto, če pa je kakšna restavracija bila odprta, niso imeli kaj ponuditi. Ulice so bile zapuščene. Pričelo je snežiti. Nekje pri Tromostovju sva naletela na bosonogega človeka, ki jo je jadrno ucvrl v noč. Počutila sva se kot neumna turista, ki v iskanju "nečesa" ves čas blodita po obrobju. Naslednje jutro sva odšla iz Ljubljane, in če me spomin ne vara, sva izhod iz mesta brez težav našla. Kakor koli že, tisti časi so minili. Moj prihod leta 1996, ko sem se preselila v Ljubljano je bil prav tako težak, vendar v drugačnem smislu. Po odhodu iz Beograda, ki je doživljal nezamisljivo erozijo in drsel na nivo nekakšne vzhodnjaške mega "kabane", sem prišla v mesto, ki je začelo pridobivati vse značilnosti "prestolnice", se pravi, postajalo je mesto, majhno, očarljivo, "srednjeevropsko", z odprtimi restavracijami in prgiščem kulturnih prireditev. V meni je to instinktivno prebudilo ljubosumje in tisto vrsto nezlonamerne zavisti, ki je sčasoma prerasla v nekaj, kar bi lahko imenovali kritični in zahtevni pogled tujke na mesto, ki ga je začela sprejemati kot svoj začasni ali stalni dom.«

¹¹⁸ Glej str. 27 - o.p. N.S.

Čeprav je med anketiranimi čutiti določen skepticizem do sodobnosti, ker kot je zapisano v eni izmed izjav:

»Povojna tradicija nadnacionalnega, nadlokalnega in nedemokratičnega je kriva, da Ljubljana še ni izživela svoje nostalgije in tudi ne svoje moderne podobe. Ali smo potemtakem sploh pripravljeni sprejeti izzive sodobnih razmišljanj?«

Ene izmed bolj opaznih razmišljanj anketirancev so namenjene Ljubljani z novo vlogo evropskega glavnega mesta. Sem uvrščam na primer tudi izjavo, ki je izrazito progresivna:

»Podoba Ljubljane je povezana s podobo te deželice. Zlahka si je mogoče zamisliti glavno mesto kot središče urbane mreže, ki se v kohabitaciji s kmetijskimi površinami in naravnimi parki razpreda čez vso deželo. Zato potrebujemo ceste in začnemo lahko pri informacijski avtocesti, ki jo je pravzaprav lažje speljati v vsako slovensko vas kot navadno cesto...«

Hkrati pa je ob pojmovanju vloge glavnega mesta čutiti progresivnost, prežeto s primesmi tradicionalizma in svetovljanstva hkrati, kot je razvidno iz naslednje izjave:

»Če želimo, da bo Ljubljana res glavno mesto države in tudi evropsko zanimivo mesto kulture, dediščine in turizma, potem jo moramo kot tako ohraniti, ne le zaradi spoštovanja do dediščine, ampak tudi zaradi kapitala, ki ga hočemo dobiti iz turizma. Psihologija t. i. mestnega turista je usmerjena v dediščino in v kulturo (s sodobno ponudbo). Taki pa niso le turisti, ampak tudi mi, ki v Ljubljani in z Ljubljano živimo. Zdi se, kot da hočemo uničiti ljubljansko identiteto, z njo pa tudi identiteto starega mesta. Investicija v dediščino je le na prvi pogled draga naložba, saj se bo bogato obrestovala.«

Naj omenim še, kako razvoj glavnega mesta doživlja tujka, ki živi v Ljubljani:

»Bojim se, da se je mesto zaradi pomanjkanja vizije prepustilo toku dogodkov. Menim, da je Ljubljani potrebna vizija, s katero naj mesto ponosno sprejme svojo novo vlogo evropskega glavnega mesta. Ta vizija mora vključevati nekakšno ceremonialnost ali veličastnost in izboljšanje urbane tradicije, ki je bila doslej odsotna, zanemarjena in nerazumljena. To nerazumevanje se kaže tudi v težnji, da ne bi upoštevali temeljnih elementov urbanega razvoja, na primer tvorbe živahnih, uporabnih javnih prostorov, in da bi se osredotočili h gradnji mrzlih steklenih pisarniških poslopij in nakupovalnih centrov, in slepo sprejemali uničevalno premnožičnost avtomobilov.«

Na podlagi esejistične ankete lahko sklepam, da anketirani ne živijo v mestu nostalgij, ampak jim je bližje sodobno mesto, o katerem obstaja določeno soglasje, da še nastaja. Zato tudi toliko predlogov, kako narediti Ljubljano sodobno. Mesto nostalgij iz izjav anketiranih razumem bolj kot nostalgije spomine na prostore njihovega otroštva in ne kot spomine na "stare dobre čase" socializma oziroma na mesto pod socializmom. Zanimivo je tudi, da nihče od anketiranih na izraža želje po ohranjanju prostorov, ki bi izražali spomin na polpreteklo zgodovino.

6 SKLEP

V diplomski nalogi sem skušala ne samo poiskati temveč tudi raziskati nekatere izmed možnih značilnosti družbeno prostorskih fenomenov in procesov, ki naj bi po mojem mnenju določali dolgoročno logiko transformacije mesta Ljubljane kot primera srednjeevropskega mesta v tranziciji. Čeprav se mi je na začetku naloge široko zastavljen naslov zdel bolj ovira kot prednost, pa sem verjetno ravno zaradi tega k problemu pristopila na način t.i. "inverzne dedukcije" (glej Toš, Hafner-Fink, 1997:18-19). Na podlagi (ne)posrednega opazovanja izkustvenih pojavov, kar v nalogi predstavlja sekundarna analiza esejistične ankete, sem odkrivala možen vpliv oziroma relacijo med prostorsko reorganizacijo in urbano kulturo.

Na splošno teoretski ravni sem predstavila temeljne dileme prostorske reorganizacije tako na globalni kot tudi na lokalni ravni, saj so me poleg specifičnih družbeno-teritorialnih lastnosti in fizično-prostorskih praks posameznikov in skupin zanimali tudi vplivi globalnih sprememb na vizualno okolje, ki posredno vplivajo na novo, t.i. postmoderno dojetje prostora. Ob vstopu v 21. stoletje bode v oči nerazumljiva napetost med kulturo, ki je omejena na specifičen prostor in kulturo neprostorskih globaliziranih dogodkov in izkušenj. Dejstvo je, da prostor navkljub širjenju informacijske tehnologije ostaja neobvladana shramba različnih kulturnih konvencij in tradicij, čeprav je tudi res, da določeni privilegirani prostori predstavljajo tiste točke, po katerih so kulturni artefakti in podobe razširjene po vsem svetu in jih je na ta način mogoče razbrati v mnogih lokalnih kulturah. Teoretični vidiki urbane kulture, ki so predstavljeni v tretjem poglavju, mi služijo kot predlogi kje in kako naj v specifičnem prostoru sploh iščem urbano kulturo, mi pa ne dajo končnega odgovora, saj trend absolutne urbane kulturne uniformnosti ne obstaja. V četrtem poglavju, kjer so predstavljene "specifičnosti" razvoja vzhodnoevropskih mest v smislu protiteži razvoju in dogajanju v razvitih zahodnoevropskih mestih, sem iskala odgovor o obstoju alternativne in subtilne vrste urbane kulture, ki sem ga našla šele v empiričnem delu diplomske naloge.

Rezultate, ki sem jih dobila na podlagi podatkov esejistične ankete razumem kot spremembe in transformacije na mikro nivoju. Kvalitativna metoda s katero so bili zbrani podatki je zanimiva predvsem zato, ker tu ne gre za pridobivanje relativno zanesljivih rezultatov v okviru ozke postavitve problema (kot je praksa tradicionalnih raziskovalnih paradigem), temveč pridejo na dan tudi t.i. nekontrolirani faktorji (glej Toš, Fink-Hafner, 1997) oziroma anketirani pišejo o stvareh, o katerih klasični strukturirani intervjuji, v katerih poteka testiranje in kvantitativno vrednotenje hipotez, niti ne zastavljajo vprašanj. Fenomenologi za razliko od pozitivistov poudarjajo, da se realni družbeni svet konstituira

šele v procesu zaznavanja konkretnih družbenih pojavov skozi posameznikovo (čutno) zaznavo, ki se lahko od posameznika do posameznika razlikuje. V realni svet kot predmet izkustvene zaznave se ob objektivnih dejstvih, kamor spadajo na primer fizični predmeti ali osebe, uvrščajo tudi povsem subjektivna dejstva kamor sodijo vrednote in čustva oziroma v našem primeru osebne perspektive raziskovancev.

S spoznavno metodo, ki je uporabljena v esejistični anketi in dopušča raziskovancu več "subjektivitete", razumem naslednjo resničnost mesta Ljubljane: Ljubljano si tako tujci kot domačini predstavljajo predvsem kot majhno, odprto, raznoliko ter dinamično mesto, ki ga je prostorsko lahko obvladovati. Majhnost naj bi bila prednost, atribut Ljubljane, vendar po njihovem mnenju bolj v urbanističnem smislu kot pa tudi duhovno.

Skozi optiko kritičnega dojemanja "sodobne" Ljubljane anketirani izražajo svoj okus in vrednote znotraj t.i. "duha časa" (glej Rotar, 1985), ki je nekakšen razločevalni element na ravni zaznave (podobe) mesta. Učinki tega "duha" so po Rotarju praviloma estetski in moralni, sama jih razvrščam znotraj štirih delovnih konceptov kot so predstavljeni v petem poglavju.

Dobrih deset let je že minilo odkar so se na robovih slovenskih mest začele spontano pojavljati za naše okolje nove urbane aglomeracije. Najbolj tipični primer oziroma posledica takšne nove prostorske prakse predstavlja t.i. novo mesto BTC, mesto, ki ni namenjeno meščanom, temveč nagovarja potrošnike, oddaljene tudi sto in več kilometrov. Torej mesto v katerem je mogoče delati in/ali nakupovati, vendar v njem ni mogoče živeti. Prvotna zamisel pričujočega dela je bila raziskati ravno ta nov prostorski fenomen in njegov vpliv na urbano kulturo. Vendar sem se s poglobljanjem v problem mesta Ljubljane kot mesta v tranziciji soočila še z mnogimi drugimi prostorskimi praksami in fenomeni, ki jih je nemogoče obravnavati zgolj pod enim imenom – torej, kot velika nakupovalna središča na mestnem obrobju. Ljubljano postopoma "dušijo" spremembe zadnjega desetletja, dojemanje teh sprememb pa se razlikuje glede na posameznika, ki je lahko selektiven in doma v različnih kontekstih (t.i. kozmopolitan) ali pa je v celoti sprejel kulturne vzorce okolja, ker je "dovolil" da je okolje nad njim prevladalo. Urbana semiologija povzroča razne oblike sentimentalnosti, ki onemogočajo kritično držo pri sprejemanju konvergence z zahodnim razvitim svetom oziroma po Castellsu, da iz družbenih prostorov krajev prihajamo v družbene prostore tokov.

7 LITERATURA

ADAM, F. (ur.) (1995): *Kompandij socioloških teorij*. Študentska organizacija Univerze (Zbirka Skripta. Sociologija), Ljubljana.

ANDRUSZ, G. (ur.), SZELENYI, I. (1996): *Cities after socialism: Urban and regional change and conflict in post-socialist societies*, Oxford, Cambridge: Blackwell.

AUGÉ, M. (1999): *"Novi svetovi"*, v: *Metamorfoze*, Založba *cf, Ljubljana.

BERNIK, I. (1997): *Dvojno odčaranje politike: sedem socioloških razprav o nastajanju postsocialističnih družb*. Znanstvena knjižnica FDV, Ljubljana.

BRIDGE, G., WATSON, S. (2000): *A companion to the city*, London: Blackwell.

BREJC, I. (1998): *"Polsko malco popackal Hare Krišna"*. *Nadaljevanje razprav o kulturni politiki; spremembe nacionalne kulturne politike mladih*, v: *Dnevnik*, torek, 27. 10. 1998 (<http://www.dnevnik.si>).

CASTELLS, M. (1996): *The rise of network society. The information age: economy, society and culture*, št. 1. Oxford: Blackwell.

ČELIK, M. (2001): *"Samoodgovornost arhitekture v krizi mladega kapitalizma. Problemov ni, važno je, da je zadovoljen naročnik"*, v: *Delo (Sobotna priloga)*, 24. 3. 2001, str. 26-27.

ČELIK, M. (2001): *"Kulturna dediščina na tekočem traku"*, v: *Delo (Sobotna Priloga)*, 14. 4. 2001, str. 10.

ČELIK, M. (2001): *"Nova delirična slovenska mesta"*, v: *Delo (Sobotna priloga)*, 2. 6. 2001, str. 6.

FINCHER, R. (ur.), JACOBS, J.M. (ur.) (1998): *Cities of difference*. New York, London, The Guilford press.

GANTAR, P. (1984): *Urbanizem, družbeni konflikti in planiranje*. Krt, Ljubljana.

GANTAR, P. (1990): *"Teorija fleksibilne akumulacije in urbano družbeno raziskovanje"*, v: *Družboslovne razprave*, let.7, št. 10, str. 45-63.

GANTAR, P., KOS, D. (1993): *"Če bo vodnjak, bo tudi bomba!: o segmentih ruralne ideologije v Ljubljani"*, v: *Vesela znanost: zbornik predavanj - O hišah, o mestih, o podeželjih*, št. 3/4, str. 79-122.

GANTAR, P. (2000): *"Dileme slovenskega razvojnega in prostorskega planiranja: lokalne pristojnosti in globalne vizije"*, v: *Zbornik referatov / VII. dnevi slovenske uprave, Portorož 2000*, 28., 29., 30. september. – Visoka upravna šola, Ljubljana, str. 59-69.

- GOGALA, V.** (1999): *"Vzhod v nakupovalni omami. Kjer Zahod zaostaja"*, v: Delo, Sobotna priloga, 18. 12. 1999.
- GOLJEVŠČEK, K.** (2000): *"Za kampuse je že prepozno. Univerza ima skromnejše načrte, na Metelkovo naj bi selili vse tri akademije"*, v: Dnevnik, četrtek, 23.11. 2000 (<http://www.dnevnik.si>).
- GOLJEVŠČEK, K.** (2001): *"Najdražje bodo zaprte trgovine"*, v: Dnevnik, četrtek, 25.1. 2001 (<http://www.dnevnik.si>).
- HALBWACHS, M.** (2001): *Kolektivni spomin*. Studia humanitatis, Ljubljana.
- HOČEVAR, M.** (2000): *Novi urbani trendi, Prizorišča v mestih – omrežja med mesti*. Znanstvena knjižnica FDV, Ljubljana.
- KARP, D.A., STONE, G.P., YOELS, W.C.** (1991): *Being urban, A sociology of city life*, London: Praeger.
- KOOLHAAS, R.** (1999): *"Generično mesto"*, v: Metamorfoze, Založba *cf, Ljubljana.
- KOS, D.** (1993): *Racionalnost neformalnih prostorov*. Znanstvena knjižnica FDV, Ljubljana.
- KOS, D.** (1998): *"Kontekstualne determinante prostorskega planiranja"*, v: Regionalno prostorsko planiranje – praksa in izzivi, Ministrstvo za okolje in prostor, Ljubljana, str. 97-99.
- KOS, D.** (2001): *"Množenje prostorskih identitet"*, v: Emzin, št. 1/2 (julij 2001), str. 101-102.
- KOŽELJ, J.** (1998): *Degradirana urbana območja*. Urad RS za prostorsko planiranje, Ljubljana.
- KOŽELJ, J.** (1999): *"Ne vladati, raje sodelovati s čimveč strokovnjaki in izboljševati okolje"*, v: Delo (priloga Znanost), sredo, 3.11. 1999, str. 14.
- KOLENC, T., GNIDOVEC, M.** (1996): *"Varnost življenja v Sloveniji"*, v: Kakovost življenja v Sloveniji, Fakulteta za družbene vede (Knjižna zbirka Teorija in praksa), Ljubljana, str. 253-263.
- KUHAR, M.** (2001): *Družbena konstrukcija vitkosti: diplomsko delo: Prešernova nagrada študentom*, Ljubljana.
- LUTHAR, B.** (2002): *Življenjski stili v medijski družbi: aplikativni raziskovalni projekt (1999-2002)*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.
- MENCIN ČEPLAK, M.** (2001): *"Spre gledani drugi"*, v: Emzin, št. 1/2 (julij 2001), str. 87-90.
- MILES, M.** (ur.), **BORDEN, I.** (ur.), **HALL, T.** (ur.) (2000): *The city cultures reader*, London, New York: Routledge.

- MLINAR, Z.** (1990): "*Prostor in sociologija*", v: Družboslovne razprave, let. 7, št. 10, str. 3-12.
- MLINAR, Z.** (1995): "*Na pragu ubikvitarne družbe?*", v: Teorija in praksa, let. 32, št. 5/6, str. 426-443.
- MUŠIČ, B. V.** (1998): "*Sodobne vsebine in metode prostorskega planiranja in razvoj poselitve*", v: Regionalno prostorsko planiranje – praksa in izzivi, Ministrstvo za okolje in prostor, Ljubljana, str. 31-38.
- PAK, M., REBERNIK, D.** (2000): "*(Ne)nadzorovan razvoj slovenske prestolnice. Ljubljana je socialno in funkcijsko vedno bolj heterogena*", v: Delo (priloga Znanost), sredo, 18.10. 2000, str. 32.
- POGAČNIK, A.** (2000): *Urejanje prostora za tretje tisočletje*. Študentska založba, Ljubljana.
- PREMZL, V.** (1999): *Mesta in urbanizacija*. Svet za varstvo okolja RS (Zbirka usklajeno in sonaravno), Ljubljana.
- RAVBAR, M.** (1992): "*Socialnogeografski dejavniki suburbanizacije v Sloveniji*", v: *Geographica Slovenica*, št. 23, str. 109-124.
- ROTAR, B.** (1985): *Risarji: učenjaki: ideologije v urbanizmu in arhitekturi.*, Delavska enotnost (Družboslovje), Ljubljana.
- ROTAR, T.** (2002): *Postmoderne identitete: diplomsko delo*, Ljubljana.
- SAVAGE, M., WARDE A.** (1993): *Urban sociology, capitalism and modernity*. London: Macmillan.
- SCOTT, A.** (1997): *The limits of Globalization: cases and arguments*. London: Routledge.
- SCOTT, A. J.** (2000): *The cultural economy of cities*. London, Sage Publications.
- SENNETT, R.** (1993): *The conscience of the eye: the design and social life of cities*. London, Faber and Faber.
- SIMMEL, G.** (2000): *Izbrani spisi o kulturi*. Studia humanitatis, Ljubljana.
- STEFANOVIČ, V., PICHLER MILANOVIČ, N.** (1997): "*Podobe Ljubljane – problemi, potrebe in razvojna vprašanja*", v: Urbani izziv, let. 33, št. 32, str. 16-28.
- STRASSOLDO, R.** (1990): "*Lokalna pripadnost in globalna ureditev*", v: Družboslovne razprave, let. 7, št. 10, Ljubljana, str. 64-76.
- ŠVAB, A.** (1998): "*To si enostavno morala imeti*" – nakupovalni turizem v vzhodni Evropi", v: Časopis za kritiko znanosti, let. 26, št. 189, str. 131-143.

TOMC, G. (2001): *"Nočna mora ljubljanskih mestnih oblasti"*, v: Delo (Sobotna Priloga), 22. 9. 2001, str. 13.

TOŠ, N., HAFNER-FINK, M. (1997): *Metode družboslovnega raziskovanja*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

ULE, N. M. (ur.) (1996): *Mladina v devetdesetih: analiza stanja v Sloveniji*. Znanstveno in publicistično središče: Ministrstvo za šolstvo in šport RS, Urad RS za mladino (Zbirka Forum 5), Ljubljana.

VERBINC, F. (1976): *Slovar tujk (peta izdaja)*, Cankarjeva založba, Ljubljana.

VERLIČ CHRISTENSEN, B. (1999): *Revitalizacija mest skozi teorijo vrednostnih razlik*. Fakulteta za družbene vede – (Knjižna zbirka Profesija), Ljubljana.

VERLIČ-DEKLEVA, B. (1996): *"Prostor in kakovost življenja"*, v: *Kakovost življenja v Sloveniji*, Fakulteta za družbene vede (Knjižna zbirka Teorija in praksa), Ljubljana, str. 233-252.

Podatki za empirično študijo so vzeti iz:

KOS, D., HOČEVAR, M., GANTAR, P., TRČEK, F., URŠIČ, M. (2001): *Pogledi na Ljubljano: ideje o razvoju. Esejistična anketa*. Urbanistični inštitut RS (zbirka Strokovna gradiva za pripravo novega prostorskega plana Mestne občine Ljubljana), Ljubljana.

Uporaba internetnih naslovov:

<http://www.ljubljana.si/mol/statistika/index.html>

<http://www.dnevnik.si/>

<http://www.mirovni-institut.si/>

<http://www.mladina.si/>

<http://test.rs-pi.com/urbanizem/novice.php?list=1>